

KÓDEXEINK SKOLASZTIKUS ELEMEI.

(Második közlemény.)

A középkori embernek nem igen okoz főfájást a praedestinatio. Az «eleve kijelölés»-ben nem lát zsarnoki fátumot, hanem az isteni előrelátásnak bizonyos fajtáját, ahogy annak idején Aqu. Szent Tamás tanította. Az Úr öröktől fogva tudja, kik lesznek az emberek közül az ő hívei, kik fordulnak és ragaszkodnak végkép őhöz akaratukkal és munkálkodnak közre malasztjával; s mint jóságos és igazságos lény öröktől fogva kiválasztotta őket mind az üdvösséghez szükséges kegyelmekre, mind az örök üdvösségre. Az ember nem maga üdvözíti magát; de tőle függ, hogy szabad akaratával alkalmatlanná ne váljék a kegyelemre. Kiválasztatásunk vagy ki nem választatásunk tehát végelemezésben akaratunk folyománya.

Az «eleve elrendelés» tana ebben az alakban lép fel az Érdy-kódex mindszent-napi prédikációjában (606.).

«Doktoroknak mondások szerint miért immáron nyilván tudjuk, hogy szükség minekünk az mennyei dicsőséges szentökhöz folyamunk . . . mert bölcsnek mondása szerint közönséges ismerettel senki nem tudhatja meg, hogy szeretetre, avagy gyűlölésre [= üdvösségre vagy kárhozatra] méltó; másodokáért, mert Szent Ágoston doktornak mondása szerint sok jók vannak, kik végre elvesznek, és viszon ellen sok bínések vannak, kik végre megtérvén idvezülnek: azért ez ilyen egybekúcsolkodott sentenciának megfejtése mellé ilyen kérdésünk támadhat: hogy ha az választatosoknak használ-e az bódogoknak imádságok . . . avagy nem.

Ez ilyen fogásnak ilyen okai támadhatnak embernek szívében: Első: Mondhatja valaki: ha az teremtő úr isten engemet elválasztott és meglátott kezdetnek előtte az erek idvössigre: hát én soha nem kárhozatom, akármiként éljek ez világon. És annak okáért hejába fárasztom magamat sok munkával. Másod oka: ha akármint éljek ez világon, kárhozatra lát méltónak lennem, hát mit töröm magamat jómívelkedetnek miatta, ha semmit nem használok vele?

Erre ráfelelnék Szent Bonaventura és Szent Ágoston doktor, mondván, hogy «egy eszeveszött vélekedés ez ilyen gondolat». Ugyanis kétképpen értetik az üdvösségre választás. Először Isten felől: hogy mikoron valakit általán fogva az erek idvösségre teremt és választ, annak kételen be kell

teljesödni, mert az isteni dologban semmi hamisság és változás nem lehet. Azért mondja Szent Ágoston doktor is, hogy: «Élvégezett számok vagon az választottaknak, ki sem több, sem kevesebb nem lehet, értvén: az úr istennek tekéletes tudásában. Másodképpen értetik az elválasztás az isteni szent malasztnak szolgáltatása felől, azaz mikoron valaki malasztot érdemel és dicsőségöt. Ezenképpen (már) szükség az szentöknek imádságok és segedelmök, mert nincsen oly ember ez gyarló világon, ki ennen magának segedelmével idvözülhetne . . . Szent Bonaventura atyánk mondása szerint ezenképpen a választottaknak számok sokasulhat és kisebbülhet, mert miképpen az isten mindennek kész az ő szent malasztját adni és senkit nem akar elveszni, immáron szükség embernek szabad akarátja, ha az szent malasztot akarja venni, késérni és érdemleni jó művelkedetnek miatta . . . Kiről úgy mond Szent Ágoston doktor: Ó emberi állat, gondold jól meg az te állapotodat. Ha ismeröd, hogy nem vagy választva, tedd azt, hogy légy választott.»

A fejtegetés második pontja homályos — érdekes, hogy a kérdés tárgyalásában Pelbártot is cserbenhagyja szokott világossága.

«Az isteni elevekijelölésben, — olvassuk ott — kettő foglaltatik. Az egyik maga az isteni előre való tudás és elrendelés a kegyelemre és dicsőségre — és ez nem változik a szentek könyörgésére, mivelhogy az Isten tudása csalatkozhatatlan és rendelése megváltozhatatlan. Ezért mondja János XIII.: tudom, kiket választottam, továbbá Ágoston, De correctione et gratia: bizonyos a választottak száma — sem nem csökkenhet, sem nem gyarapodhatik. A másik dolog a praedestinatióban: magának az eleveelrendelésnek megvalósulása, vagyis a malasztnak adományozása a jelenben és a dicsőségé a jövőben. És itt már segíthetnek a szentek könyörgései. Mert mint Bonaventura mondja, ha a praedestinatióban a tárgy, vagyis az ember részéről szólunk bizonyosságról, az elválasztást illetőleg nem juthatunk nagyobb bizonyosságra, mint más jövődö dolgok tekintetében, mivelhogy üdvösségünk és elkárhözásunk szabad akarattunktól függ. Világos tehát, hogy az ember szempontjából a kiválasztást elősegíthetik a szentek könyörgései, mivel számára kegyelmet és üdvösséget nyerhetnek. Ha pedig azt mondaná valaki: hogyan lehetséges ilyen változás az isteni elválasztásban? azt feleljük rá Bonaventurával, hogy nem az Istenben és az ő elhatározásában, hanem csakis az ember részéről épen fennforgó igazság tekintetében történik változás. Ugyanis a praedestinatióban, bár az isteni előretudás csalhatatlan bizonyosságú, nincs kényszerítő bizonyosság. Mint példának okáért, ha látom, hogy valaki kereket csinál, bizonyos a látásom, hogy kereket csinál; de azért az illető nem kénytelen kereket csinálni és megteheti, hogy esetleg ne csináljon.»

A *Pomerium* fejtegetése, amint látható, két gondolat körül forog. Az első az elevekijelölés és az akarat viszonya. Isten öröktől fogva bizonyosan tudja, kik fognak üdvözülni; de az ember soha sem lehet bizonyos sem a maga, sem a mások üdvösségéről. Aki ugyanis üdvözülni fog, nem azért üdvözül, mivel Isten üdvözülendőnek tudja, hanem, ellenkezőleg, Isten

azért tudja üdvözülendőnek, mivel előre látja jámbor életét, cselekedeteit, s amiből mindez sarjadosni fog: szabad akaratának üdvös elhatározásait. Az üdvösség és elevekijelölés tehát az akarattól függ, amelynek elhatározásait — mivel szabadok — az ember előre nem láthatja.

Ehhez járul, hogy az isteni előretudás, a kiválasztás épen nem korlátozza az akarat szabadságát. Az a körülmény ugyanis, hogy Isten előre látja valamely jó vagy rossz cselekedetünket, egyáltalán nem kényszerít bennünket, hogy az illető jót megcselekedjük vagy a rosszat elkerüljük; mivel nem azért cselekedjük, amit cselekszünk, mert Isten előre látja; hanem azért látja előre, mivel szabad elhatározással meg fogjuk cselekedni.

Az ember tehát nem bizonyos a maga praedestinációjában, de munkálkodhatik rajta; viszont — és ez a második gondolat — az isteni előretudás változatlanságával nem ellenkezik, hogy Isten a feléje forduló embert, a megtérő bűnöst, esetleg a szentek imádságaira is, kegyelmébe fogadja, mivel az isteni előretudás a leendő megtérésekre is kiterjed.

«Mily esztelenek hát, akik így beszélnek: „Miért cselekedjem jót? az isteni elválasztás nem változik; ha üdvösséget látja előre, úgyis üdvözülni fogok, ha pedig kárhozzatomat, minden bizonnyal el fogok kárhozni, akármit cselekszem.“ Azért mondja Bonaventura, hogy ez az érvelés a bolondok érvelése. Éppen annyi, mintha valaki azt mondaná: az Isten eleve kijelölt, hogy kell-e vagy sem holnap élned; miért eszel és iszol tehát? Ember, halld inkább Ágoston mondását super Ioan.: „Ha nem vagy kiválasztott, légy rajta, hogy kiválasztással. Ha nem vonnak, imádkozzál, hogy vonjanak.“ Azért mondja Gregorius is, XXIIj. q IIIj. Obtineri, hogy a praedestinációt Isten úgy rendelte el, hogy azt a választottak érdemek és könyörgések által ériék el. Ezt több példa is bizonyítja, elsősorban Pálé, akiről azt állítja Ágoston, hogy nem lett volna az egyház apostolává, ha érette István nem imádkozott volna; aztán Traianusé, akit Gregorius imádsága megszabadított a kárhozzatból.»

Figyelemre méltó az a tüzetes tárgyalás, amelyben a Tihanyi kódex az eredendő vagy eredetbűn dogmáját részeseíti. Az olvasók megtudják, hogy Ádám paradicsomi engedetlenségének két szomorú következése volt: az egyik: hogy «általa jött be az halál az földnek kerekébe»; a másik: hogy az eredetbűnt mi ebből vallók, mert... az eredet szerint való igazságtól megfosztatánk.» A kódex meghatározza, hogy ez az igazság «az emböri természetnek néminemü egyenessége» (recitudo) volt, «melynek miatta az ártatlanság állapotában az test az léölknek hatalmassága alá vettetött vala és az érzékönségök az okosságnak mindaddig, míg az léölk engede az ő teremttö istenének.»

Az Ádám engedetlensége véget vetett ennek az állapotnak. Az «érezköségök» felszabadultak az okosság uralma alól, az

ember hajlandóvá lett a rosszra; kiesett az Isten kegyelméből és bűnbe keveredett, s az átszáll Adám minden maradvékára.

A kódex az átszálló bűn nehéz kérdését öt «tanuság,» jobban mondva öt igazság megfontolásával kívánja megértetni.

Az első tanuság az, hogy «az eredetbűn nem embörnek valaminemű gonosz mivelkedete, mint az egyéb bűnök.»

A második: hogy az eredetbűn «nem az atyának az anyával való egyesülése, sem valamely férfiunak valamely asszonyállattal. Mert ha az egyesülésbe bűn tétetik, az a férfiunak és az asszonynak tétémeny szerént való bine az... Demaga ki által az eredetbűn vonattatik, az anyának az atyával való egyesülése.»

A harmadik tanuság: «hogy az eredetbűn nem az érzéköségöknek dagályossága [= lázongása] az okosság ellen... sem kegyég az istennek színének látásától való megfosztásnak kénja; mert ezök... nem eredetbűn állatjok szerént, hanem csak abból következők.»

«Negyed tanuság: hogy az eredetbűn nem az kívánság avagy hajlandóság, kivel a lélok kíván egyesülnie az megfertözött testhöz, sem kegyég állatja szerént az léloknek az testhöz való egyesülése, mert mikoron az ilyen hajlandóság legyön az lélokben természet szerént, Urunknak kénszenvedésének miatta az el nem vétethetik.¹ Továbbá, ha valaki azt mondaná, hogy az eredetbűn a léloknek az testhöz való egyesülése, hát ez egyesülés is el nem vétethetnék urunknak kénszenvedésének miatta különben, hanemha elesztébb a lélok eltávoznék az testtől; demaga a lélok egyött lévén a testtel, és az léloknek kívánsága és hajlandósága lévén az testhöz; *elmosattatik* az eredetbűn urunknak kénszenvedésének miatta.»

«Ötöd-tanuság és utolsó: hogy az eredetbűn állatja szerént mibennünk nem egyéb, hanem az eredet szerént való igazságnak megfosztása... mely szálla fejenkéd mireánk, kik természet szerént Ádámtól származtunk.»

A problémának azonban nem itt van, mint mondani szokták, a bibéje. A nehézség annak a meghatározásában rejlik: «miképen szeplősített meg az lélok az eredetbűnnek miatta?» A dolog ellen ugyanis többféle kifogás tehető. Vannak, akik ekkép okoskodnak:

«Az gyermeknek lelke nincsen az atyától, avagy az anyától, mint az test, de Istentől terömtetik, miképen az angyalok. Azért láttatik, hogy miképen az angyalok az ő teremtésökben nem vonhatnak valami szeplőt, ezönképen az lélok is.» De megfelel rá Mayro Ferenc doktor: «Jóllehet az okos lélok ne légyön az szülöktől, avagy a testtől, demaga ok szerént ötölük vagon. Mert az léloknek lételének oka az szülék és az test. Mert ha a szülék nem volnának és az test sem volna: az lélok sem terömtetnék. Azért miképpen az oly diák pappá nem lehet, aki özvegy asszonyt veszön házasul magának... ezönképpen az mi lelkünk is, mikoron veszi magára az testöt, mely Ádámba megrontatott, vonzza az eredetbűnt.»

¹ U. i. Krisztus kinszenvedése és halála eltörli a bűnököt.

Azonban azt mondhatná valaki: «Az lélok az testhöz való egyesülését el nem távozathatja; mert mihelyt a test megtagosul, az lélok ottan teremtetik és az testbe Istentől ottan beöntetik. Azért láttatik, hogy ha az lélok az testhöz való egyesülést el nem távozathatja,» az eredetbűnben sem lehet részes. De erre is meg lehet felelni. Az a bíró, aki valakit jogosan halálra ítél, igazlátása miatt semmiféle kinnal nem büntethető sem itt, sem a másvilágon, hanem csakis kárvallással: vagyis nem lehet pap belőle. Hasonlókép a lélek sem bűnhődik gyötrelmekkel, amiért a testtel akarva, nem akarva egyesült; hanem kárvallással: Isten látásától való megfosztással.

Más ellenvetés: Mondhatná valaki: «Én nem foghatom meg, miképen vonja az mi lelkünk az eredetbűnt az megkörösztlőködött szüléktől. Mert az pogány bölcseknek mondása szerént nem adhatja valaki másnak azt, amit nem vall. De az szülék az körösztségnak miatta az eredetbűntől megtisztítottak, azért ők nem vallják az eredetbűnt. Hát ebből következik, hogy fiokra sem hagyhatják.»

Felelet: «Az szülék nem szülik fiokat malasztanak állapotjában és amennyiben Krisztusnak tagai (mert az születésben nem Krisztusnak tagi az kised gyermekek); de szülik gyermeköket az megrontott természetben, kibén Ádámnak tagai. Ez ilyetén szülő kegyég hozzá hasonlatos szül. Azért Ádám, ki... az eredet szerént való igazságot elveszté és magát eredetbűnbe ejté, minket, kik neki tagai vagyunk, hozzá hasonlatos bűnben szüle és szül.»

Az eredetbűn tehát «okát tekintve a testtől van, jóllehet állatja szerint legyen az lélokbe.» Mindazonáltal «nem száll azért a gyermekre a szülékről, de az isteni törvényről.» Legjobban ezt a dolgot példával lehet megmagyarázni. «Im jól látjátok, hogy a gabonának magja, jóllehet az pelyvától megtisztítottassék, demaga a földbe elvettetik, magot teremt esmét pelyvával. Továbbá ezt is látjuk, hogy ezvilágszerént az nemtelen ismét nemtelent szül, hanemha a királytól nőmösítettik meg. Ezenképpen az Ádám-tul szülöttek (mely Ádám az eredet szerént való igazságnak nőmösését elveszté) születetnek nemtelenségnek fogyatkozásával, hanemha osztán azután Istentől nőmösítettnek meg az körösztségnak malasztjának miatta az mennyei örökségnek megnyerésére.»

Az eredetbűnnek ezt az átszarmazását a kódex a következő okoskodással támogatja:

«Az eredetbűn nem adatik Istentől az lélokre, mert Istennek mindön teremtött állatja jó, mint Szent Pál apostol írja.» Aztán az eredetbűn «nem adatik az magzatra az apától és anyától [sem], mert ők az eredetbűntől megtisztítottak az körösztvíznek miatta, ugyanazért az pogány bölcseknek mondása szerént nem adhatják másnak azt, amit nem vallanak.» Végre az eredetbűn nincs a testtől sem; a test ugyanis nem szeplősítheti meg a lelket, mint a fertelmes ruha a testet. «Mert miképen a napnak fénye a testi állatoktól semmi fertelmességöt nem vehet: sokkal jonkább az lelki világosság, azaz a mi lelkünk az testtől az eredetbűnnek szeplőjét nem vonhatja.» Nincs tehát más megoldás, mint az, hogy az eredetbűn az «isteni törvénynek készörítéséből» száll az emberre, «Mindön, valaki születik az testből, Ádámban megfertőztetettből, vonja az eredetbűnnek szeplőjét,

sem vétethetik az méltóságra, azaz az angyaloknak társaságok közé, hanem ha kegyelmeznek övele, tudnia mint az köröszttségnek miatta, tűznek és vérnek kiontásának miatta Istennek szeretetiért...»

A fejtegetés következő részeiben már csak arról van szó, kik azok, akikre az eredetbűn kiterjed. Felelet: mindazok, akik Ádámtól természet szerint származnak és a törvény hatálya alól valamely okból nem mentesítették. Tiszta volt az eredetbűntől Jézus Krisztus, mint aki «jöllehet Ádámtól vőn eredetöt... nem természet szerént született, de természetnek fölötte: Szentléloőknek cselekedetiből,» aztán a Boldogságos Szűz, aki a bűn átka alól Isten által kivétetett; végre Jeremiás próféta, Ker. Szent János és Kisebbik Jakab apostol, «akik még születésök előtt anyjok méhében megszenteltettek.»¹

A fejtegetéshez, mint rendesen, most is Pelbárt szolgáltatatta az anyagot², a kódex pedig újból mellőzte a forrászöveg kisebb-nagyobb töredékeit. Pelbárt nyomatékkal hangoztatja az őszülők «originalis justitia»-járól, hogy az Ádám által elveszített «igazság» nem volt természetes adomány.

»Meg kell jegyezni Scotussal, cap. 2. dist. 19. et 29. és a doktorok egyetemesével, hogy az originalis justitia, melyben az őszülők teremtettek, természetfölötti minőség volt... Lelköknek általa volt teljes és tökéletes hatalma az alsóbbrendű erőkn és ragaszkodott nagy gyönyörűséggel a végső célhoz, t. i. az Istenhez, és volt neki teljességgel alávetve.»

A kompilátor nem érzi a megjegyzés fontosságát. Pedig — föltehetőleg még a hitújítás előtt dolgozott — a reformáció már a küszöbön áll, s Luther és társai ugyancsak ostromolni fogják az originalis justitia természetfölöttiségének dogmáját.

Legszívesebben hagyogatja el mégis a magasabban járó, vagy nehezebben tolmácsolható részleteket. A kódex mélyen hallgat arról a fontos kérdéstről, hogyan szállhat át az őszülők bűne Ádám maradékaira. Könnyű megérteni, hogy az utódok öröklék apjuk bűnének következményeit és a felségsértésbe esett nemes nemcsak saját személyére veszi el nemességét: gyermekeit és unokáit is nemtelen sorsba dönti. De itt többről van szó: arról, hogy az eredeti igazságtól való megfosztottság bűnül rovatik fel az utódoknak, holott a bűnnek értelméhez hozzátartozik, hogy akarjuk, különben nem lesz bűn, mondja Ágoston. Már pedig az eredetbűnről nem lehet állítani, hogy azt az utódok akarják.

«De doktoraink szerint erre is meg lehet felelni — írja Pelbárt — ha a következő két pontot jól megjegyezzük. Az első: hogy az eredeti igazságtól való megfosztás az utódokban igenis akarathból, jelesül Ádám akaratából

¹ Tihanyi-k. 61—79.

² *Stell.* lib. 4. p. 2. art. 1. c. 1—4., 7.

folyónak tekinthető. Mert Ádám nemcsak mint egyes személy jön számba, hanem mint az egész emberi természet kezdete is, amelyből mások mintegy az ő tagjai erednek. Azért is valamint a kézzel végrehajtott gyilkosságot a kéznek tulajdonítják és egyben akaratból folyónak mondják, amaz akaratra való tekintettel, amely a lélekben vagy az egész emberben van: hasonlóképp eme megfosztottságot is mondhatjuk akaratból folyónak Ádám akaratára való tekintettel, akiben magvak módjára mindnyájan benne voltunk. A második pont: hogy Ádámnak minden természetes utóda kötelezve volt az eredet szerént való igazságra. Mivelhogy ez az ajándék az emberi természetnek adatott, s azt Ádám nem csupán a saját személye számára kapta, hanem valamennyi utóda, az egész emberiség számára, mely akkor még őbenne volt. Hogy pedig Ádám ezt az igazságot saját hibája által elveszítette, az az utódokat az igazságra való kötelezettségtől nem mentesíti, mivel ez depositum-szerűen az egész természetre volt bízva.¹

Csak szembeszökő, de nem érthetetlen, hogy a kódex az «öt tanúság»-ban a Pelbárt második «veritas»-áról közvetlenül a negyedikre szökken át és szőröstül-bőröstül mellőzi a harmadikat, mely arról szól, hogy az eredetbűn nem a testnek valamilyen ragályos betegsége, «mivelhogy a testben, mint Anselmus mondja, semmiféle bűn vagy szentség nem lehet.» Továbbá: mivel az okos lélek nem az anyag képességéből vonatott ki,² hanem közvetlen az Isten által teremtett szellemi forma — a fertőzött test által meg nem fertőztethető, mivel anyagi minőségeket be nem fogadhat.³ Az ilyen szövegeket ugyanis merőben lehetetlen felfoghatókká tenni az iskolázatlan közönség számára.

Végre ugyancsak hasonló okból maradhatott el a Pelbárt hatodik «veritas»-a, mely még az előbbinél is elvontabb és nehezebben tolmácsolható.

«A hatodik igazság az, hogy az eredetbűn formailag nem valami positivum, tehát nem valami romlott készség, mint némelyek álmodják, noha a doktorok imitt-amott olyan nevekkel illetik, amelyek valamj positivumot gyanítanak, mint: concupiscentia, fomes, foeditas és egyéb hasonlók. Az effélék ugyanis nem formaliter mondatnak róla, hanem csak valamiféle vonatkozásban. Oka ennek az igazságnak: mivelhogy ha az eredetbűn valami positivum volna, positiv büntetés járna érte, nemcsak fosztó és kárvallásbeli... Aztán minden positivum az Isten alkotása, mint ahogy ezt mindenki elfogadja. Isten tehát az eredetbűnhöz tartozó positivumot vagy közvetlen hozná létre és ebben az esetben oka lenne valami rossznak és

¹ U. o.

² Formae proprie non fiunt, sed educuntur e potentia materiae.

³ Peccatum originale non est in carne infectio morbida, quia nullum peccatum potest esse in carne, sicut nec iustitia, ut declarat Anselmus li. de concept. virgi., et etiam quia cum anima intellectiva non sit educta de potentia materiae, sed a deo immediate creata spiritualis forma, non potest infici a carne infecta, quia non est susceptibilis qualitatum corporalium. *Stell.* lib. 4. p. 2. art. 1. c. 2.

vétkes ferdeségnek, amely az eredetbűnben vagyon; vagy létrehozná valamely másodlagos ok közvetítésével. Csakhogy itt nincs semmiféle közvetítő: nem az első szülő, mivel ő kívül áll a dolgon, sem a legközelebbi szülő, hasonló okból, sem maga a bűnös, mivelhogy ez esetben a bűnt inkább személyi bűnnek (peccatum actuale) kellene mondani.»

A christologiából elsősorban az incarnatio okai keltették fel a kódex-író érdeklődését. Vajon miért kellett az Isten Fiának emberré lennie, szenvednie és meghalnia, hogy az emberiség a bűntől és kárhozattól megszabaduljon? Hiszen az Isten mindenható, tehát pusztán akaratával eltörölhette volna a bűnöket és megválthatta volna a világot...

Azt felelik, hogy «per absolutum» mindez valóban meg lehetett volna. De mint Bonaventura, Szent Tamás és sok más doktor tanítja, «az ur Istennek kétféle hatalma vagyon; egyik, kivel mindent tehet és illik tenni, másod, kivel is mindent tehet, de nem illik tenni»;¹ vagy, ahogy a Tihanyi kódexben olvasható: «az istenbe ez két hatalmasságok vannak: potentia scilicet ordinata et absoluta», magyarul: «szörzött hatalmasság,» és «mindönmegtehető hatalmasság».² Isten az ő absoluta potentijánál fogva pusztán akaratával, vagy valamely angyal által is eltörölhette volna a világ bűneit; de «szörzött» hatalmával az illendőbb, alkalmasabb utat választotta.³

A Tihanyi kódex kifejti, hogy ez az út egyedül a Fiúisten megtestesülése lehetett. Az isteni igazságosság nem engedhette meg, hogy az emberek gonoszsága egyszerűen elengedtessek. A világot meg kellett váltani; a bűnért elégtétel járt, az elegettevére pedig nem volt elégséges «egy angyal is, egy embőr is, és tiszta teremtött állat is,» csupán az emberré lett istenség.

«Mert jóllehet, úgymond Szent Ágoston doktor, hogy az Isten más-képpen is megválthatta volna ez világot, demaga az váltságnak elégtétellel kelle lenni... mind Isten felől, mind mifelőlünk. Isten felől: mert Istennek minden mívelkedetésben meg kell tetszeni ergalmasságnak és igazságának. Erről monda Dávid az zsoltárkönyvben: Úrnak közönségös útai ergalmasság és igazság. De ha az Isten emböri természetöt megváltotta volna elégtétel nélkül, Istennek ebben csak ergalmassága jelöztetett volna ki igazságánál kil, holott az megváltásnak módjában mind irlgalmassága, mind igazsága kijelöztetik.»

Azonban nemcsak az Isten, az emberek szempontjából is szükség van az elégtételre. «Mert miképen az embör Istenön tiszteletlenségöt tött vala az bínnek miatta: ezönképpen (kellett, hogy) viszont tisztölné az kénnek miatta.»

¹ Erdy-k. 45.

² Tihanyi-k. 90.

³ Erdy-k. 45.

A második ok, amiért az incarnatióra szükség volt, «a bűnnek ártalmas volta».

«Mert mindön embör, még az angyalok is, és mindön egyéb teremtött állat véggel való jó és érdömös [= véges lény és véges érdemü], az Istennek megbántása kegyég, azaz bín Isten felöl [= Isten szempontjából] véghetetlen. Azért az pogány bölcsnek mondása szerént mikoron az véggelvalónak az véghetetlenhöz semmi hasonlatossága ne legyön,¹ semmi teremtött állat az vétökröl Istennek eleget nem tehet vala, csupán maga a végtelen Isten.»

Csakhogy itt megint nehézség merül fel. Isten mint végtelen lény eleget tehetett volna, de ugyancsak mint végtelen, természetere szerint «kénszenvedhetetlen,» s «az elégtételnek, azaz az kénnak» magát alá nem vetheti. «Ezből következik azért immár, hogy az elégtévőnek kelle lenni istennek és embörnek. Istennek, hogy az véghetetlen bínröl eleget tenne. Embörnek, hogy az ki vétközött vala, szenvedne».¹

Hasonló, de sokkal ügyetlenebb az Érsekujvári k. 466. lapjának okoskodása. A verses *Katalin-legenda* előadja, hogy az Isten testet öltött magára, a földre jött, szenvedett és meghalt, hogy az embereket megváltsa és az ördög rabságából megszabadítsa. Mindennek a magyarázata pedig a következő: először is a halált csak halállal lehet eltávoztatni; az Isten meg nem halhatott, azért kellett a mi testünket felvennie. Másodsor: a megváltáshoz elégtételre van szükség; de eleget csak az tehet, aki tartozik és eleget tud tenni. A bűnös ember azonban nem volt ily szerencsés helyzetben: az ördög fogságában lakozott, és hiányzott a hatalma az ördög megtörésére. Ehhez csak az Isten rendelkezett kellő hatalommal. Tehát a szabadítás munkáját csak olyan valaki teljesíthette, aki önmagában az istenséget és emberséget egyesítette.

... Isten rajtunk kenyerüle
és ez világra készüle;
testet vén Szüz Máriátul
és ként valla az zsidóktul;
érettünk sok munkát valla
és önnen kéjén meghala;
így minket kéntül megválta
és ördögötül szabadíta.
Ennek így kell vala lenni
és igazságnak bételni;
mert ember vétközött vala,
örök halált érdeml vala;
azért halált távoztatni,
halállal kell megváltani.
De ez mellé okosság vall:
hogy Isten soha meg nem hal,

azért ő istenvoltában
nem vehete részt halálban;
— bölcsessége azt jelenté,
hogy mi testünket felvenné.

... Továbbá azt ígyl tudod
és igazság miatt vallod:
az teszen méltán eleget,
ki tartozik és ki tehet.
De ember, az ki tartozik,
mert fogságban ő lakozik:
Isten csak, az ki teheté,
ördögöt csak ő törheté:
azért igazság követé,
hogy Isten és ember tenné.

¹ «Finiti ad infinitum nulla proportio.»

² Tihanyi k. 208—211. Vö. Érdy-k. 37—38.

A gyarló verses okoskodás forrása ismeretlen, a Tihanyi k. ismét Pelbárttól szedegette tudományát és megint a nehezebb dolgok elhagyogatásával.¹

Az ellenvetéseket hitetlenek ajkára adták, akik a Silvester-legendában és a különféle Katalin-legendákban szerepelnek. Szent Silvester, akinek története a *Legenda aurea*-ból való, száznegyvenegy zsidó, Sz. Katalin ötven pogány bölcset ellen védi a keresztény tanokat. Sajnos, a tettellenvetések éppen nem tanuskodnak a nagy 'bölcsek' mély tudásáról. Olyan könnyű őket visszaverni, hogy egyáltalán nem érzetik az olvasókkal megcáfolóik szellemi nagyságát.

Az egyik doktor például a következő kérdést intézi Silvesterhez:

«Miképpen mondjátok (Krisztusról), hogy megkésértetött, ha hatalmas, szenvedhetött, ha isteni erő? Ha úgy vagy, hát (két Krisztus vagy): egyik Istennek fia, az második az Szíznek fia. Ha kedég azt mondog, hogy szenvedett, az istenségnek sérelmenél kil nem lehetött.»²

A felelet a legegyszerűbb. «Az Istennek és az ácsnak ő fia egy Krisztus. Azért úgy mint Isten láthatatlan és szenvedhetetlen. Úgy mint ember látandó és szenvedendő lén.»³

A verses legenda bölcse egyebek között a következő ellenvetést hozza fel az incarnatio ellen:

Leány, tehát te azt mondog és hited miatt azt vallod, hogy az Isten emberré lött és egy idvességet szörzött. Nagy csalárdság ezt mondani és nagy hazugság vallani;	mert isten mindennek ura, ember kegyig ő szolgálja. Azért ha ember lett volna *[úr is, szolgál is lett volna]; ez kegyiglen lehetetlen és mindenképpen hihetetlen.
---	---

¹ *Stellar.* lib. 1. p. 1. art. 2. c. 2. Nam licet (ut ait Aurelius Augustinus XIIj. de trini. ca. X. alius modus fuit deo possibilis, quam ille, quem tenuit in redemptione, quia eius potestati cuncta subiacent: tamen debuit omnino fieri per satisfactionem, quoniam hic modus congruentior fuit et decentior tam ex parte dei, quam ex parte nostra, ut probat Bonaventura in iij. dist. X. ar. j., et Richardus ibidem. q. IIj. Primo inquam ex parte dei pro tanto, quia in omni opere debet manifestari misericordia et iustitia. Psalmus: Universae viae domini misericordia et veritas. Sed si deus humanam reparasset absque satisfactione, fuisset manifestata misericordia sine iustitia. Nunc autem utraque manifestata est, quia iustitia in satisfactione, misericordia in modo reparandi eo, quod cum purus homo non posset satisfacere, deus pater filium suum dedit pro satisfactione. . . Secundo ex parte nostra, quia sicut genus humanum deum inhonoravit per culpam, sic oportebat, ut honoraretur per poenam. . . Secunda ratio culpae et eius offensionis, quia omnis homo, angelus et quilibet alia creatura finita et finite bonitatis ac meriti est, offensa autem dei infinita ex parte dei; et ideo cum finiti ad infinitum nulla proportio: nulla creatura satisfacere potest. Item deus purus in sua natura impassibilis est, et ideo satisfactioni se subiicere nequit. Concluditur ergo, quod sit satisfactor deus et homo. Deus quidem, ut infinitae satisfaceret secundum mensuram offensae. Homo autem, ut qui peccaverat, peccaretur, et in ea natura, scilicet humana deus satisfaceret.

² Érdy-k. 188. ³ U. o.

* Hiányzó sor pótlása.

Dominatio enim et servitus entia sunt contraria, quorum est vicissim et numquam simul et semel eidem subiecto inesse, ut praedicat Aristoteles in Postpraedicamentis.

Mert uraság és szolgálat
csak két ellenkődő állapot,

kiknek az tulajdonságok,
hogy nincsen együttállások.

Ugyanezen a húron pendül a következő három ellenvetés is, ugyancsak a verses legendából:

1. Leány, maga te mit forgatsz? kit te istenednek vallasz,
lám okossághoz nem hallgatsz, hogy isten és ember légyen.
mert lám Krisztusról úgy mondasz,

De ez hamis állítás:

mert Isten mindent teremtött,
Krisztus vala teremtetött;

azért vagy magát teremté,
vagy ő isten nem lehete.

Azonban

magát senki nem teremti,
azért ő istenléteti
nyilván hamis és csalárdság,
sőt bizonyos nagy hazugság.

2. No az isten erekké áll
és erekké ő meg nem hal;
Krisztus kegyiglen meghala,
azért ő isten nem vala

3. Ha isten volt, az mint mondom,
hát soha meg nem halhatott;
ha kegyiglen emberré lőtt,
hát halált meg nem győzhetött.

A 'bölcsek' folyton ezt az egy bakot nyúzzák. Sehogy se fér a fejökbe a «communicatio idiomatum», hogy a Megváltó mint Isten lehet örök, teremtő, változhatatlan, szenvedhetetlen, halhatatlan és egyúttal mint ember időben született, teremtmény, változandó, szenvedhető, halandó. A vitatkozás egyre a fölületen jár, a helyett, hogy a probléma velejébe hatolna.

HORVÁTH CYRILL.

TÁRGYTÖRTÉNETI JEGYZETEK MIKSZÁTH ANEKDOTÁIHOZ.

(Harmadik, bef. közlemény.)

1 1. A bor tulajdonsága.

A bor veszedelmes nedű. Mikor Nóé az első szőlőtökét elültette, hiteles forrásokból halljuk, megkeverte a földjét egy oroszlán, egy birka és egy disznó vérével. Azóta minden részeg emberen megérik ez állatok valamelyike. (*Kisebb regények.* 11. 15. l.: *Galamb a kalitkában.*) — Még egyszer utal Mikszáth erre a példázatra: Fölséges borokat mérnek itten (t. i. Tokajban) nyáron, melyektől az ember maga is oroszlán lesz, ha ugyan nem lesz disznó. (*A fekete város.* 1911. I. 267. l.).

Az a gondolat, hogy a bor az embert különféle állatokká változtatja, régi zsidó forrásokból ered, v. ö. Stein-Schneider: *Hebräische Bibliographie*, 13. 134., Eisenmenger: *Entdecktes Judentum*, II. 268., M. Grünbaum: *Judisch-deutsche Chrestomatie*. 1882. 184. l. Ezekkel függ össze a tárgy első nyugati jelentkezése a *Gesta Romanorum*nak *De inventione vinearum* (c. 159.) c. elbeszélésében, amely az oroszlán, majom, disznó és bárány tulajdonságait ruházza a részeg emberre, mivel Nóé e négy állat vérével öntözte meg a szőlőtökét. Innen merítette példáját Temesvári Pelbárt (*Quadragesimale*. II. 30. D. közli Katona Lajos: *Temesvári Pelbárt példái.* 1902. 60. l. 112. sz.) és Pauli 244. schwankja (*Noe schiit fiererlei Blut zu den Reben*). Ez a téma természetesen gyakran csendül meg a részegség és a tobzódás ama századában, amelynek erkölceit a *Grobianus* tükrében szemlélhetjük. Sebastian Franck *Von dem greuwlichen laster der trunkenhayt* (1528) c. híres tractatusa, Caspar Scheit *Die volle Bruderschaft* (XVI. sz.) és L. Schertlin *Künstlich trincken* (1538) c. dialógusa hosszasan részletezi a részeg ember különböző állattípusait. (V. ö. *Vierteljahrsschrift f. Lit.-gesch.* I. 1888. 71—82. l.) Később sem merült feledésbe, Victor Hugo egyik híres regényében (*Les misérables*. 6. k. 9. fej.) szintén élénk vetődik. L. a további adatokat Köhler I. 577., M. Grünbaum, *Zeitschr. d. DMG.* 41. 652. l., René Basset, *Revue d. trad. populaires* 21. 1906. 190. l.,

O. Dähnhardt: *Natursagen*, 1907. I. 15. 298—314. l., Bolte: Pauli II. 319. l. 244. sz. j.

Mikszáth idézett helyein kívül még a következő magyar adatokat ismerjük: 1. Tinódi Sebestyén: *Sokfété részögösről*. 1554. RMKT. III. 265—267. l. és 453. l. j., Szilády Áron, IK. XI. 1901. 88. l. — 2. Haller János: *Gesta Rom.* CLIX. r. Katona L. kiad. 500. l. j. — 3. Bulesu Károly: *Költeményei*. 1860. 70. l. V. ö. Arany János bírálatát, *Művei* VI. 451. s k. l., Elek Oszkár IK. 22. 1912. 59 s k. l. — 4. Türr István között egy ilyen tárgyú keleti mesét a Tavasz c. lap egyetlen számában, v. ö. RMKT. III. 453. l. — 5. *Erdélyi képes nap-tár* 1894. 46—50. l.: *Az első pálínka*főző. Orosz népmese. — 6. Kálmány Lajos: *Szeged népe*. III. 180. l. (szőregi monda). V. ö. Katona Lajos, EPhK. 24. 1900. 214. l. — 7. Tolsztoj: *Az első pálínka*. Új Idők 1901. febr. 10. sz. — 8. Uram Bátyám 14. 1899. 45. sz. 536. l.: *A bor*. Ótestamentomi legenda. Vers Bor-Báltól. — 9. Magyar Herkó Páter 12. 1904. 9. sz. 4. l.: *A borról* (Egerbe lokalizálva).

12. Az emberi élet szakai.

Szlamesik fiskális fejtegetése szerint Isten megharagudott Ádámra s lecsapta a földre, hogy halálának halálával haljon meg. Csupán a terminus volt kérdéses. Végül is úgy határozott, hadd éljen 24 évig. Ádám keveselte ezt az időt, könnyörögve járult tehát az Úr elé. Isten azonban mind elosztogatta az éveket az állatok között s tőlük kellett kölcsönözni, hogy Ádám kívánságának eleget tehesen. A kecske átadott éveiből 5 esztendő, a róka, ökör és a szamár egyenként 10—10 esztendőt. Ádám még mindig nem volt megelégedve. Nem volt a közelben más állat, csak a majom, hát attól kellett elkölcsönözni a többit. Innen van, hogy az ember hol a róka-, hol a szamár-, hol a majom-években van. (*Nagyobb elbeszélések*. 22. 173—174. l.: *Kozsib-rovsky üzletet köt.* Közölte Heller Bernát, Ethn. 41. 1930. 153. l. — Aktuális kapcsolatból kiindulva Mikszáth külön is foglalkozott e példázattal, *Az emberi kor legvégső határa* c. cikkében, Vasárnapi Ujság 1894. 707. l.)

Ez a részlet nem a Mikszáth jókedvének egyéni tréfája, hanem évezredes hagyományokban gyökerezik (Heller B. i. h. 157. l.). Az emberi életkor ábrázolása két, alapjában véve különböző, de rendszerint egymással kapcsolódó csoportra oszlik. Az egyik az élet szakait képben, egy férfi vagy egy nő magatartásában, cselekvésében jeleníti meg (v. ö. Ztschr. f. d. Phil. 23. 1891. 403. l., Ztschr. d. Ver. f. Volksk. 17. 437. l.), a másik szimbolumot használ ugyanannak kifejezésére. A szimbolum alapjául az emberi életszakok jelleme és az állatfajok tulajdonságai közt vonható hasonlóság szolgált. Ezt a szimbolumot már a héber és a görög költészet ismerte. A Kr. u. III. században élt Babrios görög költő 74. sz. meséje, (*Ἰππος, βοῦς, κύων καὶ ἀνθρωπος*. Bibl. Teubn. 1897. 65. l.) szerint a ló,

az ökör és a kutya hálából az embernek ajándékozta életévei egy részét. Ezért az ember fiatal korában hanyaveti, mint a ló, férfi korában töri magát a gazdagság után, mint az ökör, s öreg korában zsémbes, mint a kutya. E mesét, amely héber hagyományokra támaszkodik, a XVI. században Juan Falco spanyol költő latinul (közli Köhler I. 43. l.), majd Delaunay 1731-ben franciául (*La vérité fabuliste*. Fab. 1.) dolgozta fel. Ez utóbbival függ össze Hagedorn verse (*Werke* 1757. II. 115.) ugyanerről a tárgyról, amely Auerbachnál (*Volksbüchlein*, 1827. I. 58. sz.) is olvasható. Német, olasz, szerb, horvát, bulgár, cseh, kisorosz és litván népmesei változataira vonatkozólag l. Bolte-Polívka III. 290—293. l.

Mikszáthon kívül magyarul még a következő helyeken olvashatjuk: 1. Édes Gergely: *Eredeti oktató mesék* 126. sz.: *Rege az emberről*. Magyar Irod. Ritkaságok. VIII. 1932. 57. sz. 66. l. — 2. Horváth Zsigmond: *Történetek*. 1840. 9—11. l. — 3. Aszalay József: *Szellemi omnibusz*. 1856. III. 124. s k. l. — 4. Dunay János: *Víg órák*. 1913. 94—98. l. — 5. Nyr. 31. 143. l. Simonyi Zsigmond: *Tréfás népmesék és adomák*. 1902. 88. l. (csángó népmese).

13. Cinkotai kántor.

A cinkotai icce kérdései óta se nem hallott se nem olvasott Menyus ilyeneket. (*Két választás Magyarországon*. 17. 102. l.) — Ferenc József már 1846-ban tanult magyarul. Ebből az évből fennmaradt egy dolgozata «Mátyás király vagy a cinkotai icce» címen (l. facsimiléjét Az Ujság 1903. évi albumában). Ez a kis adoma volt az első lépése hozzánk. Nem is tudott róla, mégis az lehetett. A tárgy, igaz, hogy igénytelen, egy nagy iccéről Cinkotán és egy királyról, akit a kántor felülmul elmésségben (*Az én kortársaim*. 20. 138. skl.). — A Mátyás királyról és Holubárról szóló *Más udvar, más levegő* c. elbeszélésében futólag szintén feltűnik a cinkotai kántor alakja (*Kisebb elbeszélések*. 25. 87. l.). — No most ugyan becsaptam az olvasót, mint a cinkotai kántor a királyt (*Tövishes látogatóban*. 1912. 182. l.). — Máskor is utal még a cinkotai kántor anekdotájára. (*Az én kortársaim*. 21. 116. l., *A Noszty fiú esete a Tóth Marival*. 1908. III. 3. l.)

Mikszáth szeretettel emlegetett cinkotai kántora, a találós kérdések egyik különálló típusának világhírű képviselője, a legelterjedtebb és leggazdagabb változatcsoporthal dicsekvő népmesei alak. Legősibb szerkezetét az arab Ibn-Abdulhakam jegyezte fel a IX. században. Óriási területének adatait l. Bolte-Polívka III. 214—233. l., W. Anderson: *Kaiser u. Abt*. 1923. FFC. 42., Bolte: Pauli II. 270. l. 55. sz. j. — Magyar életére vonatkozólag l. Imre Lajos, Hódmezővásárhelyi ref. főgimn. 1885/86. évi ért. és Erd. Múzeum 26. 1909. 307., Katona Lajos, Ethn. 11. 1900. 191. Ztschr. f. vergl. Lit.-gesch. 4. 110. 5. 467., Márki Sándor: *Mátyás király-emlékkönyv*. 1902. (Binder Jenő

cikke). Gálos Rezső, Erd. Múzeum 28. 1911. 74., Ethn. 23. 1912. 62., Körösi Sándor, Népélet 1923/24. 149. — Az anekdotatípus következő magyar adatairól tudunk: 1. Andrád: *Anekdóták*. 1789. I. 12. sz. — 2. Szegedi kal. 1808. — 3. Auróra 1827. — 4. Vátzi kal. 1828. — 5. Erdélyi házi segéd 1840. 90. l. — 6. Horváth Zsigmond: *Történetek*. 1840. I. 93. l. — 7. Tatay József: *Olvasókönyv*. 1847. 15. l. (vers). — 8. Jókai Mór: *A magyar nép adomái*. 1857. 1. l. — 9. Jókai Mór: *A magyar nép éce*. 1907. 3. l. — 10. Tatár Péter: *Regekunyhója*. 1857. 2. sz. 27—35. l. — 11. Lauka Gusztáv: *Szellemi szikrák*. 1862. 254. l. — 12. Babik József: *Fráter Jukundián*. 1891. 169. — 13. Boross Vilmos: *Mátyás király életéből adomák*. 1895. 5. l.

14. Az élet álom.

Egy pillanat alatt megváltozott a (Gábor gyerek) sorsa, épen mint az ezeregyéjszakában a szegény arab fakiré, akit álmában átöltöztetnek kalifának. (*Nemzetes uraimék*. HI. 14. 62. l.)

Mikszáth itt arra a híres keleti mesére céloz, amely az élet álom mélyértelmű példázatával a nyugati irodalmak figyelmét is megragadta, amint azt a Shakespeare-től Gerhart Hauptmannig terjedő feldolgozásainak hosszú sora bizonyítja. V. ö. Chauvin: *Bibliogr.* V. 274. l., H. Tardel, *Studien zur vergl. Lit.-gesch.* 2. 1902. 184—202. l., A. Andrae, *Rom. Forschungen* 16. 1904. 391. l., *Anglia-Beiblatt* 14. 142. l. 1908. 299. l., Trostler József: *Mesenyomok a XVIII. sz. magyar irodalmában*. 1927. 24. l. Kny. a Nyr. 1927. évf.-ből.

Nálunk a XVII. század óta követhetők a nyomai. 1. A példázathoz fűződő elbeszélést idézhetjük Káldi György aprószentek-napi első prédikációjából:

«Egy Chászáról azt olvastam, hogy egy holt-részeg embert az utzán fel-véttetett, és palotájába vitetvén, drága szép ágyba fektette; és reggel szolgálakat rendelt melléje, hogy midőn felébredne, úgy bännának véle mint Királlyal. Fel-ödlvén a paraszt, és nem tudván a dolgot, elsőben chodálkozott ugyan, de az-után el-hitette magával hogy valóságos; és Királyi módon kezdett parancholni. Midőn már szintén el-hitte-vólna magát, megrészegítették; és ismét holt-részeg-korában oda vitték a hol fel vötték vólt: ki más-nap fel-ébredvén, és a régi állapotban találván magát, chak álomnak tartotta minden dolgát; de azt valóban meg-mutatta, hogy a tiszt erkölchöt választ». (*Az Innepekre való Predikatzionknak első része*. 1631. 205 l.)

2. Szenci Molnár Albert: *Discursus de Summo Bono*, 1630. 326. l. V. ö. Király György: *Egy özvegy asszonyról való história*. Gyoma 1920. 73. l. — 3. Szentesi Regináld: *Rusticus imperans*. 1780. V. ö. Alszeghy Zsolt: *Magyar drámái emlékek*. Kiszaludytárs. Nemz. Kvtára IX. — 4. Farkas Antal: *Erkölcsei iskola*. 1790. XXI. 369—375 l.: *Dánus Országi részeges paraszt Ripsel*. (v. ö. Trostler i. m. 25. l.) = J. M. Rost: *Die Tugendschule*.

Frkf. u. Lpz. 1739. 21. sz. 484—496. l.: *Der in der Hölle u. dem Vorhimmel gewesene versoffene Bauernwanst.* — 5. Udvarhelyi Szeles János kéziratos elbeszélése a XVIII. századból, Ethn. 37. 1926. 94. l. — 6. Komáromi kal. 1811: *Ripsel nevezetű részeges paraszt Dánus Országban.* — 7. *Ripsel históriája.* Nyomtattatott ebben az Esztendőben. H. n. Ismert kiadásai: 1829. 1848. előtt. 1863. Vö. IK. XVIII. 1908. 381. l. — 8. Blaskovics András: *Ünnepi egyházi beszédei.* Eger 1894. 21. l.

15. Kard a hálótársak közt.

Hosszú, elkeseredett harcok emléke fekszik köztük (t. i. a szabadelvű és a nemzeti párt között), mint a mesékben olvassuk, mikor a házaspár közé éjjelenként leereszkedett a nászággyba egy hideg, meztelen kardpenge. (*Az én kortársaim.* 21. 139 l.)

Kelet és Nyugat mesekincsének gyakran előforduló motívuma az együtt háló férfi és nő közé helyezett kifent kard, amely a szűzi tisztaságot vagy a hitvesi hűséget őrzi. E mesetárgy a *Poncianus históriája* óta ismeretes irodalmunkban, v. ö. RMKT. V. 229—231. l. Katona Lajos a magyar népmese típusai közé sorolta, Ethn. 1903. 418. l. *Irod. tanulm.* 1912. 263—267. l. Jókai *Aki a szívét homlokán hordja* c. regényének (Jub. kiad. 59. k. 169. l.) cselekvénye szintén az elváltató kardon alapszik, v. ö. Heller Bernát, Ethn. XVI. 1905. 257. s. k. l. *A kőszívű ember fiaiban* (30. k. 262. l.) és *A kis királyokban* (75. k. 220. l.) is utal Jókai erre a mesére. Nyomára akadunk azonban a magyar népmesekincsben is, v. ö. Erdélyi János 4. sz., Gaál György 1860. I. 1—23. l. Különb. ez a tárgy, amely a Tristan-, a Wolfdietrich- és a skandináv Nibelung-mondának is lényeges mozzanata, Nyugatra Keletről vándorolt át, ahol indiai, arab, héber és szír változatait fedezte föl a kutatás. Vö. Chauvin V. 62. l., Köhler-Bolte Ztschr. d. Ver. f. Volksk. VI. 1896. 76. l., Bolte-Polívka I. 554. s. k. l., Heller Bernát Ethn. XVII. 1906. 214—218. l., L. Mackensen: *Handwörterbuch des deutschen Märchens.* I. 1931. 230 l.

16. Aladin.

Aki megnézi Szegedet, eszébe jut az Aladin csodalámpája, s annak a szellemei, akiknek Aladin meghagyta: nosza építsetek nekem egy nagy várost vagy egy nagy palotát, s reggelre ott állott az arany tornácaival, ezüst fedeleivel, karbunkulus kövekkel kirakott ajtópántokkal (*Szeged könyve.* 7. 246 l.). — A március 15-i ifjuság szélesre ereszté fantáziáját, s minthogy a bűvös szerdai napon csak kívánni kellett valamit, mintha az Aladin csodalámpája gyúlt volna ki, egyszeribe minden teljesedett, hát támadtak is kívánalmak. (*Jókai Mór élete és kora.* 18. 159 l. U. o. 251. l.) — Aladin

csodalámpájára utal még a Rudolf trónörököséről szóló *Egy mesebeli királyfi kalandja* c. elbeszélésében (*Dekameron III. HI. 10. 31 l.*).

Mikszáth e helyei az *Ezeregyéjtszaka* egyik leghíresebb meséjére vonatkoznak. V. ö. Chauvin: *Bibliogr. V. 55. VIII. 118.*, Bolte-Polívka II. 547—549. l., Trostler József: *Mese-nyomok a XVIII. sz. magyar irodalmában* 1927. 27. l.

17. A boldog ember inge.

Ezt az ismeretes mesét Mikszáth Kálmán egészen magyar környezetbe illesztve IV. Béla királyhoz és az erdélyi Csicsóvár urához fűzte, azzal a módosítással, hogy a boldogságot rejtő inget a király valóban meg is kapja s meggyógyul, a szegény ember pedig a Dés melletti Csicsóvárat nyeri tulajdonul nemesi ranggal. Itt ő az, aki nem találja meg a boldogságot, mert egyszer buzogányával úgy vágott felesége felé, hogy az leszédült. «Így meséli ezt a korhagyomány Csicsóvár első uráról». (*Magyarország lovagvárai regékben. HI. 15. 4—7 l.*)

E tárgy sok nevezetes költői feldolgozással dicsekszik (Scott Walter, Langbein, Anatole France), v. ö. Köhler: *Aufsätze über Märchen*, 118—135. l., A. Andrae, Rom. Forschungen 16. 1904. 27. 1910., Elek Oszkár: *A boldog ember ingének meséje a francia irodalomban. Uránia* 15. 1914. 29—31. l. — A következő magyar előfordulásairól tudunk: 1. Hasznos Mulatságok 1822. II. 20. sz. 154. l.: «Skóciai Nép Rege. Walter Scott feldolgozása után». — 2. Aszalay József: *Szellemi omnibusz*. 1856. III. 360. l. — 3. *Keresztény naptár* 1858. 45. l. — 4. Bulcsu Károly: *Költeményei* 1860. 23—30. l.: *A boldog*. V. ö. Arany János művei VI. 459. l. Elek Oszkár, IK. 22. 1912. 62—64. l. — 5. Tatár Péter (éleclap). 1. 1861. 9. sz.: *Rege a beteg királyról* (vers Medve Imrétől). — 6. Greguss Ágost: *Meséi*. 1878. 154—157. l.: *A beteg király*. V. ö. Szalay Károly, IK. 1891. 109. s k. l., Elek Oszkár i. h., Szigetvári Iván It. 1922. 30. l. — 7. Szász Gerő: *Ujabb költemények*. 1880. 75—78. l.: *Egy boldog ember*. — 8. Magyar Herkó Páter 11. 1903. 12. sz. 10—11. l.: *A boldog ember inge* (Markos Gyula verse). — 9. Uram Bátyám 18. 1903. 33. sz. 387. l.: *Boldog ember* (Erdélyi Gyula verse). — 10. Sik Sándor: *A boldog ember inge*. Bp. 1930. — 11. Farkas Geiza: *A boldog ember inge* (novella). Magyar Minerva (Pozsony), 1931. 7. sz. 196. s k. l. — 12. Magyar Nép (Kolozsvar), 1932. 125. l. (Mikszáthéval egyező változat.)

18. Turandot.

Kovács Borscsa, a legjobb parthie az alföldön, a sok középkori regény olvasásának hatása alatt teljesen beleélte magát az ókori királykisasszonyok szerepébe s találós meséket adott fel kérőinek. De sem a csinos barkóju

vasuti hivatalnok, sem a katonatiszt, sem az akadémiai tag, sem pedig a szín-műíró nem rendelkezett annyi szellemmel, hogy furcsa rejtvényeit (hány vonat találkozik San-Francisco és New-York között, Napoleon félkezű katonája bátorságból vagy hiúságból vágta-e le a másik kezét, «Matschaker-Hof», lassusági lóverseny) meg tudja oldani. A szeszélyes leány a maga választotta megyei iktatónak is feladja kérdéseit, de meg is fejti neki s feleségül megy hozzá. (*Dekameron II. Hl. 9. 190—198 l.: Egy modern kisasszony antik köntösben.*)

Mikszáth elbeszélése modern szemléletű humoros feldolgozása a rejtvényfeladó királyleányt képviselő Turandot-típusnak, amely a *Petit de la Croix Mille et un jours* (1710) meséje alapján Gozzi (1762) és Schiller (1802) feldolgozásaiban a színpadon is híressé vált (Puccini operája). Voltaire *Zadigja* (ch. XIX.) szintén népszerűsítette a tárgyat. Hol komoly felfogással, hol tréfás formában világszerte elterjedt népmesei alak, v. ö. Köhler II. 465., Bolte-Polívka I. 188—202. l., Katona Lajos, *Ztschr. f. vergl. Lit.-gesch.* 2. 1889. 40—48. l. és *Irod. tan.* 1912. I. 278—279. l., L. Mackensen: *Handwörterbuch.* I. 1931. 104. l. 30. sz.

19. Az óriások játékszere.

A tórvai várúr leánya lent játszadozott a völgyben s kötényébe szedte a szántóvető székely góbékat ekéstül, ökröstül s úgy vitte föl nagy örvendezve apjához: «Nézd papa milyen kedves játékszert találtam» (*Magyarország lovagvárai regékben.* Hl. 15. 70 l.).

A Chamisso költeményéből ismert monda, amelynek eredete a X. századig követhető, messzire elterjedt: a német, dán, svéd, finn, eszt, orosz és magyar népmesékben sok nyoma van. Az angolok, a kelta és román népek nem ismerik ezt a mondát. V. ö. V. Höttges: *Die Sage vom Riesenspielzeug.* Jena 1931. *Ztschr. f. Volksk.* NF. III. 1931. 88. l. Legismertebb magyar feldolgozása a Gyulai Pál verse: *Az órvás-leányka* (1851), amely részben Chamisso, részben erdélyi népmonda után készült. V. ö. Papp Ferenc: *Gyulai Pál irodalmi emlékei.* 1926. 127. l. és 175. l. j.

20. Hálás halott.

Kupolyi uram ápolás alá vesz egy útszélén talált szegény beteg leánykát és a saját épülésére szánt pénzzel gyógyíttatja, majd tisztességesen eltemeteti. Fürdőzéséből semmi sem lesz, csupán jótéteményének emlékét őrzi szívében. Nemsokára ezután megrendítő eset történik. Fiát egy fiatal leány sürgősen kihívja a bányából, s míg a nyomtalanul eltűnt leány után kutat, a bánya beomlik. Kupolyi meg van győződve, hogy az ő szegény kis halottja volt az, aki jócselekedetének viszonzásaképpen fiát a haláltól megmentette (*Kisebb regények.* 8. 3—65 l.: *A fekete kakas*).

Ez a poétikus elbeszélés, amely a magyar novellairadalom leggyönyörűbb darabjai közé tartozik, azt a benyomást kelti, hogy Mikszáth a népköltészetben világszerte ismert hálás halott indítékára építette fel cselekményét. L. e mesekörről Köhler: *Kl. Schr.* I. 5–39. l.

21. Nagyothallás.

— Ki az a fess tiszt? — Az öreg Borly unokája — kiáltotta be a fülébe félhangosan a baronesz, minthogy Amália tante egy kicsit süket volt. Az szemével pislogott s most már lorgnettejét is elővette a pápaszem elé, hogy jobban lásson. — Pompás gyerek, mint a gyertyaszál. Bocsásd meg szívem, tudod, egy kicsit hibás a fülem, nem jól hallottam, hogy ki az. Mondd meg, kérek, még egyszer. — Az öreg Borly unokája — ismételte Mária és elpirult. — Úgy — szólt a vén dáma a fejével bólintva — köszönöm. Pedig azt gondoltam, hogy az öreg Borly unokája. (*A vén gazember.* 7. 147 l.) — Prakovszky, amint megismerte anyámat, ki leszállt a kocsinkról, rámosolygott és tiszteletből a földhöz paskolta a fekete gombakalapját. — Leesett a lovunk patkója, Prakovszky úr. — Köszönöm, meglehetősen — felelte nyájasan a kovács. — Ha szíves volna fölverní. — Az bizony meghalt szegény, régen meghalt — mondá szomorúan és kezeit dörzsölte. — Az Isten akarata törvény, hiába, homines pisci, az ember nem lehet bottal a gondviselés ellen (*Kisebb elbeszélések.* 10. 77 l.). — Prakovszky, amint meglát minket, szívéyesen áthajlik a kerítésen. — Bonum mane, precor, domine spectabilis. Hová, háová? — Gállhoz. Hogy van, domine Prakovszky? — kiáltja nagyapám a kocsiról. Az öreg mosolyog, aztán búsan mutat kezével messze, messze a mennybolt déli pereme mentén, Olaszország felé. — Ott van az «a király csizmájában». — De mi már ezt nem halljuk, a koci tovább szalad, csak annyit veszünk ki, hogy az öreg azt hitte, a fiáról kérdezősködik a nagyapa (*Kisebb elbeszélések.* 10. 93 l.).

E felsorolt helyek szintén arra mutatnak, hogy Mikszáthnak különös érzéke volt a néphumor kedvelt indítékainak művészi értékesítésében. Ismeretes, hogy a nagyothallók rendszerint titkolják szervi hibájukat, legalább is úgy viselkednek, mintha a valóságnál jobban hallanának. Ezért vagy teljesen kikerülnek a választ, vagy pedig a félig-meddig megértett kérdésre olyan feleletet adnak, amely lelőve a beszélgetés fonáláról. Ezt a furcsaságot a nép tréfás kedve azonnal észreveszi és tovább torzítja. Megszámlálhatatlan anekdota mulat a nagyothallásból származó visszás és nevetséges társalgáson. A népies tréfákban, de az irodalomban is rendkívül gazdag és elterjedt ez a motívum. Óriási terjedelmű anyaggal szemlélteti ezt Antti Aarne gyűjteménye: *Schwänke über schwerhörige Menschen.* Hamina, 1914. FFC. 20. A belőle hiányzó magyar adatok pótlására, egyszersmind párhuzamul Mikszáthhoz felsoroljuk az anekdotatáraink, naptáraink és élelapiaink összegyűjtött ide vonatkozó helyeit: 1. Jókai Mór: *Országos*

nagy naptár. 1853. 60. — 2. Jókai Mór: *A magyar nép adomái.* 1857. 116. 184. — 3. Jókai Mór: *A magyar nép élce.* 1907. 98. 161. l. — 4. Beöthy László: *Lacikonyha.* 1855. 257. — 6. Aszalay József: *Szellemi omnibusz* 1856. III. 311. — 7. Garam: *Élcek és adomák.* 1858. I. 133. — 8. *Baka-humor.* 1878. 7. 34. — 9. *Huszár-humor.* 1878. 107. — 10. Babik József: *Fráter Jukundián.* 1892. 121. 239. — 11. Mátyás Sándor: *Székely humor.* 1889. 69. — 12. Ilosvai Hugó: *Adomatár.* 1903. 79. 118. — 13. Váradi Antal: *Színészhistóriák.* 1922. 258. — 14. Nagy Imre: *A bölcs Rabi tréfái.* 1923. 65. — 15. Csillag Máté: *Zsidó anekdoták.* 1925. 17. — 16. Tali F. Lajos: *1200 anekdota.* 1931. 290. — 17. *Esztergomi kal.* 1837. — 18. *Nagyvárad kal.* 1841. — 19. *Komáromi kal.* 1865. 1870. — 20. Az Üstökös 24. 1872. 12. 137., 22. 1879. 1098. 295., 30. 1887. 1494. 117., 32. 1889. 1685. 294., 39. 1896. 31. 294. — 21. Szögedi Paprika 1. 1889. 18. 7., u. o. 34. 9. — 22. Herkó Péter 3. 1895. 7. 11., u. o. 22. 10. — 23. Bolond Miska 3. 1899. márc. 4. — 24. Magyar Bors 1. 1901. 24. — 25. Uram Bátyám 16. 1901. 49. 583., 19. 1904. 41. 487. — A felsorolt adatokon kívül még ez anekdota-típus magyar kedveltségére és régiségére vall a népies izű *Phaedra* c. «Losonczon produkált tragedia» 765—792. sorának a siket emberrel tréfálkozó jelenete, vö. IK. IX. 1899. 267. l., és *Vida György facetiáinak* egyik részlete, 1770. 43. l.

22. A weinsbergi asszonyok.

Eleget vágasztalom a nemes férfiúi osztályt (t. i. a szegedi árvíz alkal-mával), hogy itt is úgy lesz, mint Magdeburgban, minden asszony és leány kiviszi azt a hátán, akit szeret (*Árvizi apróságok.* HL. 6. 32. l.). — Király János rendeletére az összes kakasok kiirtattak. Borzasztó elgondolni, milyen elkeseredés lehetett a tyukok társadalmában. Még Magdeburg ostrománál is minden asszony kivihetett magának egy férfit. De itt egyetlen kakas sem maradt. (*Két választás Magyarországon.* 17. 60. l.)

Az a monda, amelyre itt Mikszáth céloz, nem Magde-burghoz, hanem Weinsberghez fűződik. III. Konrád császár állítólag megengedte, hogy az ostromlott városból a nők sér-tetlenül kivonulhassanak s magukkal vihessék, ami nekik legkedvesebb. Erre férjükkel a hátukon a várost elhagyták. Ez a történet 1170 körül, tehát az állítólagos esemény után 40 évvel jelentkezik először a *Chronica regia Coloniensis*ben (Mon. Germ. script. 17. 759. l.), ahonnan a XIV—XVII. sz. krónikáiban vándorolt tovább. Leibniz óta általános lett e történet költött voltának hangoztatása, v. ö. E. Bernheim: *Die Sage von den treuen Weibern zu Weinsberg.* Forsch. z. deut. Gesch. 1875. XV. 239. l. Az újabb kutatások azonban meg-győzően erősítgetik, hogy a weinsbergi asszonyhűség történeti valóság, s a várostól északnyugatra fekvő vár az ismert módon

menekült meg a megszállástól, v. ö. L. Riess, Preuss. Jbücher. 1912. 463—475. l. A gyűjteményeknek mindig kedvelt darabja volt. Nevezetesebb előfordulásai: Montanus: *Gartenges.* (1557.) c. 80., Kirchhof VI. 242., Guicciardini: *Hore di recreationi.* 1572. 276. l. A XVI. századtól kezdve egy sereg költői feldolgozása jelent meg. Nevezetesebbek: L. Lossius: *Epigrammata.* 1571. 278. l., Bürger: *Die Weiber von Weinsberg,* 1774., Chamisso: *Die Weiber von Winsperg,* 1831. Werke I. 76. l. 1869. A színpadnak is mindig kedvelt témája volt, v. ö. Rud. Krauss: *Die Weiber von Weinsberg im Drama.* Lit. Beilage zum Staatsanzeiger f. Württemberg, 1921. 153—159. l. L. a további adatokat Österley: Kirchhof V. 152. l. és Bolte: Montanus, 615—617 l. Ez utóbbi rámutat arra, hogy ez a női csel más helyekhez fűzve a népköltészetben is elterjedt.

A magyar köztudatba is mély gyökeret vert ez a történet, amint sűrű előfordulásából látható: 1. Marosvásárhelyi Gergely: *Világ kezdetitől fogva.* 1623. 486. — 2. Pázmány Péter: *Predikációk.* 1636. 238. ÖM. VI. 312. — 3. Mikes Kelemen: *Törökországi levelek,* CVIII., v. ö. Király György, EPhK. 23. 1909. 343. — 4. Taxonyi János: *Emberek erkölcei.* 1743. II. II. X. 311. l., v. ö. Jablonkay Gábor: *Taxonyi J. élete.* 1910. 142. — 5. Faludi Ferenc: *Téli éjszakák.* 1787. 81. — 6. Andrád: *Anekdoták.* II. 7. sz. — 7. Katona József: *Medve Albert* c. elveszett darabja; ez nem lehetett más, mint J. A. Gleich: *Albert der Bär oder die Weiber von Weinsberg,* Wien 1806. c. prózában írt színműve. 8. Ugyanennek magyarosítása Celesztin *Toldi Miklós és a kőszegi magyar amazonok, vagy a Lisztes vitézek* c. darabja, amely a Komlóssy neve alatt is szerepel, v. ö. Zolnai Béla, It. IV. 1915. 28. — 9. Csontos István: *Szép nem ügyvédje.* 1830. 91. — 10. *Anekdoták.* 1833. 66. — 11. Horváth Zsigmond: *Történetek.* 1840. I. 117. sz. — 12. *Történeti adomák.* 1870. 158. — 13. Herkó Páter 6. 1898. 37. sz. 11. l.—14. Nyr. 10. 183. Simonyi Zsigmond: *Trefás népmesék és adomák.* 1902. 20. További népmesei adatokat közöl Heller Bernát, Ethn. 20. 1909. 131. l.

23. Asinus vulgi.

Gregorics Pál sehogy sem tudott kedvére tenni az embereknek. Ha finom havannaszivarokat szítt, azt mondták: hiszen ez egy kolosszális tékozló, a szegények házában fog meghalni, s amikor rátért a rövid két krajcáros szivarokra, az embereknek ez sem tetszett: voltaképen egy közönséges knikker — mondták — pfuj, de utálatos a fősvénység! Amikor be akarta bizonyítani, hogy ő nem knikker s a jótékony célú bála húsz forinttal váltotta meg a két forintos beléptijegyet, legott kimondták róla: Gregorics Pál egy pökhendi tapintatlan ember. Ha összeveszett valakivel és nem engedte

magát, azt mondták rá, «krakéler», ha összeveszett és ő engedett, azt mondták rá, hogy «poltron». (*Szent Péter esernyője*. 3. 40. s k. 1.).

Ez a jellemzés eszünkbe juttatja a szamarat hajtó szegény embernek és fiának mulatságos helyzetét, akik hiába akartak a világ ítéletéhez igazodni: akár felültek a számárra, akár leszálltak róla, s akár hátukra vették az állatot, sehogy sem sikerült az emberek megalégedését megnyerniök. E közismert parabola, amely a Mikszáth jellemzését irányíthatta, igen régi keletű. Első egyszerű formája Ibn Saidnál olvasható 1243 előtt, v. ö. Goedeke, *Orient u. Occident* I. 531. 733. l. és G. Paris: *La poésie franç. du m.-à.* 1895. II. Az ide tartozó változatokat behatóan ismerteti Chr. Waas: *Die Quellen der Beispiele Boners*. 1897. 48—50. l. Úgy látszik, hogy keleti eredetű, mert az *Ezeregyéjszakában* (I. 102.) és a *Negyven vezér* c. török regényben (Behrnhauser ford. 232. l.) is megtalálható. Nyugaton a középkor óta a mai napig tart a népszerűsége. Nevezetesebb előfordulásai: Vitry 59. sz., J. Manuel: *Conde Lucanor*, ed. H. Knust 2. sz., Bromyard J. 10. 22. (= Wright 144. sz.), Poggio: *Fac.* 100: *Agaso.*, Pauli c. 577., Kirchhof II. 124., Lafontaine: *Fabl.* III. 1.: *Le meunier, son fils et son âne* (Regnier kiad. 1. 197. 450.). L. a további adatokat: Dunlop-Liebrecht 502. l., Köhler II. 571., Chauvin: *Bibliogr.* II. 148. 370. VIII. 139., Bolte: Pauli II. 384. l. 577. sz. j.

Magyar adatok: 1. Heltai Gáspár: *Esopusi meséi*. RMK. IV. 22—24. l. — 2. Versegly Ferenc: *Magyar Aglája*. 1806. 27. l.: *A baktai paraszt* = Lafontaine, v. ö. IK. 28. 1918. 384. l. — 3. *100 mese képekkel*. 1865. 11. l.: *A molnár és fia* (= Lafontaine). — 4. Papp József: *Száz mese*. 1912. 25. l.: *Az utazgató molnár* (= Lafontaine). — 5. *Szent István-Társ. naptára*, 1913. 107. l.: *A világ járása*.

24. Láthatatlan kép.

Valahol Páduában, mesélik, volt egy torony, amelyen négy galamb volt kifaragva. A babona azt tartja, hogy aki az ő apjának igazi fia, az öt galambot lát. Ennélfogva Pádua minden olyan lakosa, aki valamit adott magára, makacsul ragaszkodott ahhoz az állításhoz, hogy ő öt galambot lát. (*Az én kortársaim*. 20. 92. l.)

Ugyanezt az anekdotát Jókai is említi a prágai városház tornyáról (ÖM. 97. k. 318. l.). Jókai és Mikszáth tréfája ahhoz az anekdotatípushoz tartozik, amelynek lényege a láthatatlan kép. Erről a láthatatlan képről, amely csak a festő hazugságában létezik, mindenki azt állítja, hogy látja, csak hogy tisztességes származásán az emberek véleményében csorba ne essék. A XIII. században élt Stricker osztrák költő *Pfaffe Amisáig* (V. 491—804. vs.), *Eulenspiegel* XXVII. históriájáig és Cervantes *Csodaszínházáig* (1615) nyúlik vissza az önámítás

e motívuma, amelyet a XIV. században a *Conde Lucanor* c. spanyol gyűjtemény 7. elbeszélése (H. Knust kiad. 1900. 143 s k. l.) a király láthatatlan ruhájává módosított. Ezt a láthatatlan ruhát, amelyet csak a miniszterek hízeltése tesz valósággá, a király magára is ölti, s csak akkor tűnik ki az igazság, amikor akad valaki, akinek elég bátorsága van megmondani az elámitott királynak, hogy vigyázzon, mert meztelenül sétál. Andersen pompás feldolgozásából is (*Keiserens nye Klaeder*, 1837. Hevesi Sándor ford. I. 107. s k. l.) ismerjük e világhírű tárgyat, amely évszázadok óta él a változatok hosszú sorában, v. ö. M. Landau, *Bühne u. Welt* I. 1899. 969. s k. l., E. Kadlec: *Untersuchungen zum Volksb. von Ulenspiegel*. 1916. 21., A. Wesselski: *Die Begebenheiten der beiden Gonnella*. 1920. 33. sz., Aug. Andrae, *Rom. Forschungen* 16. 1904. 342., 27. 1910. 361., György Lajos: *Eulenspiegel magyar nyomai*. Erd. Múzeum XXXVI. 1931.

25. Salamoni ítélet.

A Zürich-kantoni törvényszék a háztetőről leesett Stab Ulrik elleni kártérítési követelésben a következőkép ítélt: «Minthogy Stab Ulrik leestében az utcán menő Blir Jakabra zuhant, ki, mint az örököse igazolják, a szenvedett sérülés és ijedtség folytán szörnyet halt, az általuk indított pör akként oldatik meg, hogy az örökösök közül bármelyiknek jogában áll a háztetőre fölmenni s a csodásan épségben maradt Stab Ulrikra lezuhanni». (*Az igazi humoristák*. III. 2. 20. l.)

A XV. században Giovanni Sercambi a *De iusto iudicio* c. IV. novellájában mond el hasonló tréfát egy Landrea nevű emberről, aki Lucca közelében a hídról a folyóba ugrott s egy bárkában ülő embert agyonütött. A bírói ítélet így szólt: üljön Landrea a bárkába s a panaszosnak joga van a hídról ráugrani. A. d'Ancona a Sercambi-kiadásában (*Novelle di G. S.* 1871.) s Köhler e kiadás bírálatában (*Kl. Schr.* II. 578.) számos párhuzamot állít ez anekdota mellé. Ezek közül megemlíthetünk egy középkori angol költeményt (Hales-Furnivall: *Ballads and Romances*. 1868. III. 127. s k. l.), amelyben a panaszos Salamon királyhoz fordul orvoslásért, mivel egyvalaki, mikor a tengerbe ugrott, egy csónakban ülő halászra esett s annak nyakát törte. Bölcs Salamon nem tud igazságot tenni s ezért udvari bolondjára, Marke Morera (Markolf?), bizza az ügyet. Ez úgy ítélt, hogy a kártevő ugyanazon a helyen üljön csónakba, ahol az eset történt, s a halász valamelyik hozzátartozója ugorjék rá. Újabbkori adatok: D'Ouville: *Contes* (1644.). Brunet kiad. 1883. I. 63. l., Abraham a S. Clara: *Judas*. 1692. III. 208. l., *Dictionnaire d'anecdotes*. 1767. II. 105. l. V. ö. A. Andrae, *Rom. Forsch.* 37. 1915. 886. Nasreddin görög változatában szintén előkerül ez a tréfa, V. ö. Wesselski: *Nasreddin* 515. sz. II. 234. l. j.

Ez a tréfa minálunk is régóta kering s több változatában palóc anekdotává honosult: 1. *Váti kal.* 1784. — 2. Andrád: *Anekdóták.* 1789. I. 93. sz. (= *Vade Mecum* I. 129.). — 3. *Pesti kal.* 1808. — 4. *Házi és uti kal.* 1827. 2. sz. — 5. *S. Pataki kal.* 1831. — 6. *Szegedi kal.* 1836. — 7. Vas Gereben: *Neves-sünk.* 1856. 144. 304. l. = *ÖM.* IX. 424. l. — 8. Dvorzszak János: *Adomák és veszemék.* 1903. 3519. sz. — 9. Uram Bátyám 9. 1894. 46. sz. 549. l. — 10. Herkó Páter 4. 1896. 18. sz. 10. l., 9. 1901. 9. sz. 11. l.

26. A halál mindenütt utólér.

A kocsis öreg vidám fickó volt, aki a Vargyas erdön keresztül haladva, elmondta a vidék összes történeteit. Egy behorpadt sírhalmot mutatott, ahol egy postakocsis, Milik István, fekszik, kit a híres Patkó ütött le; most megint egy ilyen sír következett, ez is egy ilyen postakocsisé. Ismeretlen haramia lötte le a bakról. — Mind itt vannak elpotyogtatva a kocsis pajtásaim — tette hozzá nagy vigyorgással. — Hát nem fél? — kérde az asszonyosság fázékonyan. — Mit félnék? — felelte egykedvűen, az évezredes argumentumhoz nyúlva. — Ha az ember mindig a kocsin van, a kocsin hal meg... Hát a tekintetes asszony nem fél az ágyba feküdni, mikor minden ismerőse az ágyban balt meg? (*A vén gazember.* 7. 43. l.)

Az évezredes népies argumentum legrégibb feljegyzése Petrarcánál olvasható: *De remed.* 2. 121. Opera 1581. I. 212. l. Később Hans Sachs feldolgozása (1545. Fab. 4. 19. 251. sz.) és Abraham a S. Clara elbeszélése (*Werke*, X. 213. l.) emelkedik ki a H. Österley (504. l.) és a Bolte: Pauli kiadásában összeállított (II. 323. l. 264. sz. j.) adatok sorából. Anekdotá formájának útját J. Pauli mélyítette ki 1522-ben a *Schimpf u. Ernst* 264. elbeszéléssel, amely nem egyéb, mint a Petrarca szövegének német fordítása. Ebben a változatlan formában követhető az élete napjainkig. Magyar adataink: 1. Kónyi János: *Democritus* (1815.) I. 94. sz. (V. ö. *Lyrum L. L.* 1730. 187., *Anekdóten* 1767. I. 272. l., *Vade Mecum* VI. 125.). — 2. *Pesti kal.* 1813. — 3. *Esztergomi kal.* 1839.

27. A megkent szekér.

Másik egy nap azon töprenkedik a méhesben, hogy talán oda kellene ígérni a pör egy negyedrészt a vicispánnak vagy az országbírónak, a megkent szekér bezzeg menne azután. (*Nemzetes uraimék.* III. 14. 8. l.)

Ez arra a jól ismert anekdotára vonatkozik, amelyben arról van szó, hogy az egyik pörlekedő kocsival, a másik pedig egy pár lóval igyekszik a bíró kedvező véleményét maga felé hajlítani. A pört az utóbbi nyeri meg azzal az indokolással, hogy a kocsi csak oda mehet, ahova a lovak húzzák. A megvesztegetett bíró anekdotatípusának a középkor óta ismert egyik leggazdagabb változata: Vinc. Bellocensis: *Spec.*

morale, 3. 3. 31., Bromyard A. 14. 4., *Scala celi* 1480. 20a., Pauli c. 125., Hans Sachs: *Die falschen Juristen*, 1556. Fab. 6. 266. 1007. sz., Montanus: *Gartenges.* c. 63. V. ö. Österley: Pauli 488. l., Bolte: Montanus 609. l., Bolte: Pauli II. 290. l. — Magyar adatsora szintén régi és gazdag: 1. Kónyi János: *Democritus* (1815.). I. 22. sz. — 2. *Váti kal.* 1786. — 3. *Trattner-Károlyi kal.* 1835. — 4. *Nagyvárad kal.* 1836. — 5. Vas Gereben: *Neveünk.* 1856. I. 179. = ÖM. IX. 439. l. — 6. Garam: *Élcek.* 1858. II. 26. — 7. Rajkó: *A régi jó táblabíró.* 1859. I. 61. l. — 8. Uram Bátyám I. 1886. 49. sz. 6. l.: *Kennti kell a tengelyt.* — 9. Ihász Gilbert: *Szellemi kincstár.* 1896. I. 593. l. — 10. Dvorzsák János: *Adomák.* 1903. 11506. sz.

28. Az okos Nástya.

A szép és okos Nástya minden férfilátogatójától egy új bocskort kért emléke. Így évek alatt egy egész raktárra való gyűlt össze. Amikor öregedni kezdett, s elmaradoztak szeretői, ő ígért minden férfinak a látogatásért egy pár új bocskort (*Kisebb elbeszélések* 24. 94—99 l.).

Vitryre hivatkozva hasonló történetet beszél el a Vincentius Bellovacensisnek tulajdonított, de valójában nem tőle származó *Speculum morale* (12. 6. 9. 1396 D.) a XIV. sz. elején: «...quaedam erat meretrix pulchra et iuvenis, quae cum nullo volebat pro pecunia accumbere, nisi daret ei cum pretio cultellum unum; quos sibi datos conservabat. Cum autem facta esset vetula et contemnerent eam amatores, dabat eis cultellos sibi prius datos. Unde de talibus dicitur, quae dant pretium amatoribus suis, quod reddunt cultellos.» Német fordítását közli Wesselski: *Mönchslatein*, XII. sz. 19. l. Ez a példa megvan a Navarrai Fülöp *Les quatre tems d'aage d'ome* c. értekezésében (ed. M. de Freville. 1880. 89. l. Vö. P. Meyer, Romania XIII. 595. l.) és egy XIV. századból való olasz novellában. V. ö. Papanti: *Catalogo dei Novellieri italiani in prosa.* 1871. II. 45. Ilyen előzmények után jelentkezik a tárgy Straparola egyik novellájában (*Le piacevoli notti.* 1550. V. 5. G. Rua kiad. 1899. I. 313. l.) azzal a különbséggel, hogy kés helyett a Mikszáth elbeszéléséhez közvetlenebbül kapcsolódó cipő-motívum szerepel. Indítékunk a visszaajándékozás mozzanata nélkül még tovább követhető, a keleti *Ksemendraig* és az *Ezeregyéjszakáig*, v. ö. Ztschr. d. Ver. f. Volksk. XIX. 88. l. és Wesselski: *Märchen des Mittelalters.* 1925. 186. l. A Straparola—Mikszáth kapcsolatra Gálos Rezső mutatott rá, EPhK. 1914. 70. l. L. ehhez még G. Rua, *Giornale storico della letteratura italiana* XVI. 248. l. és Wesselski: *Mönchslatein* 203—204. l. Megjegyzendő azonban, hogy Mikszáth nem könyvből, hanem id. gr. Andrassy Gyula élőszóbeli elbeszéléséből jutott *Az okos Nástya* igenrégi idők humorát viselő tárgyához (v. ö. *A saját ábrázatomról.* HL. 1. 240. l.).

29. Rátóti halálos ítélet.

Korpona városa pallosjogot eszközölt ki Bercsényi Miklóstól, de ravasz módon becsapta a kuruc sereget, ami Rákóczi fejedelmet annyira felháborította, hogy Krametz Mihály főbíró fejét követelte érte. A tanács meg is hozta a halálos ítéletet, de hóhér hiányában nem akadt vállalkozó a kivégzésre. Ekkor a főbírónak kezébe nyomták a halálos ítéletet azzal a meg-hagyással, hogy menjen el Pozsonyba vagy Kassára, mutassa elő a hóhérnak a papirost s vétesse fejét magának. (*Apró vázlatok és rajzok.* 30. 145—150 l.: *A rehabilitált város.*) — Az ehhez hasonló népies ráfogásokból Mikszáth egy gyűjteményre valót állított össze *A megcsúfolt falvak* c. cikkében, HI. 2. 49—53 l. Regényeiben és elbeszéléseiben is, ahol szerét tehette, szívesen alkalmazott ilyen vonásokat, pl. 3. 117 l., 12. 15. l., 15. 216 l., HI. 18. 102—103 l.

Mikszáth a fenti elbeszélésében egy régi népies anekdotát értékesített. Legrégibb előfordulása az 1597-ben Strassburgban nyomtatott és utána két ízben: 1598-ban *Die Schildbürger* címen átdolgozott és 1603-ban *Der Grillenvertreiber* néven meg bővített *Lalebuch* 15—17. fejezetében jelölhető meg (v. ö. K. v. Bahder kiad. 1914. NDL. 236—239. l.). E szerint a sildaiai sokallották a hóhértól követelt 10 tallért egy tolvaj felakasztásáért, inkább adtak egy tallért magának a tolvajnak, hogy akasztassa fel magát ott, ahol akarja. A bopfingeniek pedig, mivel nem volt akasztófájuk, pénzt adtak az elítéltnak, s megparancsolták neki, hogy menjen Nürnbergbe, ahol kényelmesen kivégeztetheti magát, mert ott van hóhér is, meg akasztófa is. (V. ö. A. Birlinger: *Volkstümliches aus Schwaben.* 1861. I. 433., H. Merkens: *Was sich das Volk erzählt.* 1903. I. 6. III. 40.)

A magyar nyelvterületen is régóta emlegetett tréfabeszéd: 1. Kónyi: *Democritus* (1815.) II. 126. sz. — 2. Andrád: *Anekdóták*, 1789. I. 224. sz. (= VM. VI. 6.). — 3. *Pesti kal.* 1798. — 4. *Suszter Lipli.* 1808. 42. l. 9. sz. — 5. Dugonics András: *Magyar példabeszédek.* 1820. I. 23. II. 317. — 6. Ballagi Mór: *Magyar példabeszédek.* 1850. 108. sz. — 7. Vas Gereben: *ÖM.* X. 365. l. — 8. Sirisaka Andor: *Magyar közmondások.* 1890. 3. l. — 9. Dunay János: *Víg órák.* 1913. 113. l. — 10. Magyar Herkó Páter 20. 1912. 42. sz. 6. l. — 11. D'Elte: *Anekdóták.* 1912. 28. l. — 12. Nagy Imre: *Hagada.* 1924. 33. l. — 12. Dömötör Sándor: *Cigányadomák.* Ethn. 40. 1929. 101. l. 277. sz.

30. Ajándékpénz.

Valamelyik pécsi püspök csinálta meg ezt a tréfát: egy máriás tallért hordott a zsebében azzal az eltökéléssel, hogy mindjárt oda adja a koldusnak, ha valahol olyan férfitársaságba vetődik, ahol nem emlegetnek frivol dolgokat. Az érdeemes püspök örökké megtartotta a tallért, vele temették is el. (HI. 13. 98. l.: *Mosolygó emlékkövek*). — Mikszáth még egyszer említi ezt az anek-

dotát, befejezésében ezzel a módosítással: Végre nem mondja a krónika, milyen mamlaszok közt ebédelt tizenhét év mulva (t. i. a pécsi püspök), hogy mégis kiadhatta. (*Különös házasság.* 1. 50. l.)

Wilh. Gwinner a Schopenhauer életrajzában (*A. Schopenhauer.* 1862. 210. l. és *Schopenhauers Leben.* 1878. 530. l.) említi, hogy Schopenhauer az asztalnál mindig egy aranypénzt tartott maga előtt s asztalbontás után zsebre tette. Amikor feltűnő szokása iránt érdeklődtek, azt felelte, hogy aranypénzt a szegényeknek szánta. Nekik is adja, mihelyt megtörténik az, hogy az asztaltársaságban levő tisztek más egyébről is beszélnek, mint lovaikról, kutyáikról és szeretőikről. Ugyanezt a történetet Matthisson az emlékezéseiben a saját élményeként beszéli el egy angolról, aki 1799-ben Innsbruckban hasonlóképen járt el. (*Schriften.* 1825. 253. s k. l.) Köhler e két adat közt összefüggést keres s valóban megtörtént esetnek tekinti (*Kl. Schr.* III. 212. s k. l.), pedig nyilván vándor anekdotával van dolgunk. Ezt a Mikszáth adata is megerősíti. Rokon vele Bebel *Lib.* II. c. 16: *De imperio mulierum in viros c. facetiája.* (1508). Ez arról szól, hogy valaki egy pár csizmával járja a világot, amellyel olyan férfiút akar megajándékozni, aki nem fél a feleségétől. Végre egy parasztra akad, aki mellveregetve erősítgeti bátorságát. Oda adja neki a csizmat a vele együtt járó kenőccsel s azt ajánlja, hogy ez utóbbit tegye az ingébe. «Világért sem — felelte ez — feleségem rossz néven venné, ha ingemet bepiszkolnám.» Erre az ajándékozó a lábbelivel fejbe verte a parasztot s tovább állott. Talán mai napig is cipeli ajándékát — fejezi be elbeszélését Bebel. Olvasható ez Kirchhofnál is, I. 363. sz. V. ö. Österley: Kirchhof V. 60. l., Wesselski: Bebel I. 175. l. 16. sz. j., Bolte: Pauli II. 422. l. 753. sz. j.

31. Magyar orvosság.

A pozsonyi doktor nagyon megjárta, midőn látva, hogy a kolozsvári hideglelősek a töltött káposztától gyógyulnak meg, bejegyzé diáriumjába, hogy a «töltött káposzta orvosság a hideglelés ellen»: a pozsonyi paciense ugyanis még jobban megbetegedett tőle. Megállapítását tehát ekként kellett módosítania: «a kolozsvári embernek orvosság, de a pozsonyinak halál.» (*Igazi humoristák.* III. 2. 35. l.)

E széltében járatos anekdotának következő változatait ismerjük: 1. Mikes Kelemen írja az 56. levelében: «... azok a híres rómaiak, nem tudom, mi okból, az orvos-doktorokat a városból kitiltották, és kétszáz esztendeig csak káposztával gyógyítottak mindenféle betegeket». — 2. *Pesti kal.* 1800: «Különös hasznú orvosság hideglelés ellen a borsó leves, de csak a Magyar gyomornak». — 3. *Esztergomi kal.* 1837. (u. az.) — 4. Vas Gereben: *Egy alispán.* ÖM. V. 177. l.: «a kolozsvári káposzta magyar embernek hideglelésben orvosság, a szebeni

szásznak méreg». — 5. Vajda János: *Magyar bors.* 1876. 94. l.: «Töltött káposzta hagymáz ellen jó, de csak csizmadiák számára». — 6. Sirisaka Andor: *Magyar közmondások.* 1890. 234. l.: «Töltött káposzta a szabónak: halál, a csizmadiának: egészség». — 7. Handabanda I. 1863. 22. sz. 87. l.: «savanyú káposzta disznóhússal kovácsnak jó, szabónak megárt». — 8. Ludas Matyi 6. 1872. 30. sz. 238. l.: «Ami (t. i. a töltött káposzta) a magyarnak orvosság, a németnek halál». — 9. Jókai Mór: *Szeretve mind a vérpadig.* 67. k. 92. l.: «kovácsnak orvosság, szabónak halál». — 10. Az Üstökös 47. 1904. 95. sz. 592. l.: «A sajtószabadság olyan, mint a töltött káposzta: a német felfordul tőle, a magyarnak egészségére válik» (Tisza István nyilatkozataként közölve). — 11. Külföldre is kikerült ez a magyar anekdota. A *Sücke mit Anekdoten gefüllt*, Frkf. u. Lpz. 1788. I. 72. sz. 51—52. lapján olvassuk egy Németországban tanuló magyar diákról, hogy a töltött káposztától meggyógyult, míg ugyanettől az orvosságtól német diáktársai meghaltak. Az orvos megállapítása itt így hangzik: «Haec medicina valet tantum pro Hungaris».

GYÖRGY LAJOS.

ZRINYI A XVII. SZÁZAD VILÁGÁBAN.

(Második, bef. közlemény.)

Az *Adriai tenger Syrenájának* fenséges *Peroratiója* mindenki számára hirdeti, minek tekintette Zrinyi eposzát: élete művének. Eposzában választ ad az emberi erő, szerencse, végzet furcsa kavargására, nemzetének szomorú sorsára. Már itt kikitör belőle a panasz, felvillannak reformeszméi. Tisztán emelkedik ki belőle örökkévalóságba beállított életprogrammja. Vegyük sorra azokat a gondolatokat, melyek művének alapja és tartó oszlopai.

A züllött és cívódó magyarokra rábocsájtja Isten büntető ostorul a törököt: egyelőre csak harmad-negyediziglen, de ha idejében meg nem térnek, akkor örökké teszi átkát. Szulimán szultán már meg is indult Isten parancsából a magyarok ellen. A jámbor szigetvári Zrinyi Miklós feszület előtt könyörög az Úrhoz: vegye immár magához lelkét és mutassa meg, ki az igaz Isten. A feszületről szózat hangzik: a hős kérése teljesül, sőt abban a különös kegyelemben részesül, hogy martírrá lesz, és keze által esik el Szulimán szultán. Isten nem fogja engedni, hogy a Zrinyi nemzetségnek magva szakadjon:

De az te fiad György támasztja nemzedet,
Felserkenti fénnel tündöklő nevedet,
Mint Phoenix hamuból költi nemzetségét,
Úgy okossággal az megtartja híredet.

Zrinyi engedelmeskedve elküldi magától fiát a végső küzdelem előtt. Intelmei közben halljuk azt a horatiusi idézetet, mellyel a pápa fogadta Zrinyit, a költőt:

Ne légy, mint elfajzott galamb kemény sasul,
Karddal te keressed híredet pogánytúl,
Mondhassák igazán fajzottál Zrinitül.

A költő ezután crescendóban éneкли „Jézus megszentelt hadnagyá-nak” hősi küzdelmét, párviadalát a szultánnal, mennybevitelét, végül égi parancsra véget tesz szavának.

Marino eposza, a *Gerusalemme distrutta*, egy soha el nem készült eposznak az égben lejátszódó egyetlen éneke, melyet a költő tervezett művében a VII. éneknek szánt. Isten el

akarja pusztítani Izrael népét, mert fiát megölték és förtelmes bűnökbe merültek: büntetésül a pogány rómaiakat küldi rájuk. Dávid király, akinek nemzetségéből született a Megváltó, elszomorodik népe pusztulásán. Máriához fordul segítségért, mire az istenanya kérlelni kezdi fiát. A Megváltó haragja nehezen enyhül: hiszen hazája neki is drága, kész lenne újból meghalni érte, csak hogy megmentse, de Izrael népe annyira romlott, hogy ha most meg is menekül, előbb-utóbb rázuhan a végzetes kard. Végül mégis csatlakozik kérésükhöz. Isten teljesíti fia kívánságát: éljen hát a méltatlan nemzet és álljon meg az ostor fölöttük! Visszaparancsolja az alvilági lelkeket, akik színleg pártolják a szorongatott Jeruzsálemet, hogy mennél több lelket szerezzenek a pokolnak.¹

Elgondolhatjuk, milyen lélekkel olvasta Zrinyi ezt az eposztöredéket, amikor közismertek voltak a párhuzamok a magyar nemzet és a szétszórt Izrael története között, és köztudatban élt, hogy Isten büntetése hazánkon a török ostor, s csak egy menekülés van, ha megtér a nemzet.² Ugyanekkor Zrinyi is olvassa a kor hangulatát kifejező ébresztő röpiratokat, hogy elérkezett az alkalom a török iga lerázására.³

Zrinyi mély megrendülésének következménye, hogy a *Szigeti veszedelem* meg Mariano eposzának alapgondolata és fölépítése, a részletegyezésekről egyelőre nem szólva, szinte pontról-pontra azonos. Isten haragjának oka mindkét eposzban a nemzet árulása és romlottsága, Isten ostora mindkettőben egy pogány nép (római, török), mindkettőnek tárgya Isten kiengesztelése. A *Gerusalemme distruttá*ban Isten csak felfüggeszti ostorát, mely később sujtott volna le véglegesen, Zrinyinél Isten csak egy meghatározott időre teszi végzetes úrrá a törököt, de ha a magyarok nem térnek meg, örökkössé változtatja átkát. Marino eposzában a megbocsátás eszközlője egy és ugyanazon nemzetség őse és utolsó sarja: Dávid király és (Mária közvetítésével) a Megváltó. A *Szigeti veszedelemben* a

¹ Egy másik XVII. századi eposznak, Chiabrera *Amedeidejének* is ez az alapgondolata. Isten el akarja pusztítani rhodusiakat bűneikért. Keresztelő Szt. János könyörgésére azonban megenyhül haragja és Nagy Amedeo szavojai herceget a töröktől szorongatott város segítségére küldi. Ez a motívum egy elterjedt középkori példából került át a XVII. század epikus költészetébe. Négyesy László helyes nyomon járt, amikor ezt a középkori legendát kapcsolatba hozta a *Szigeti veszedelem* alapeszméjével (*Gróf Zrinyi Miklós művei*. I. kötet, bev. 57–58. l.) — de ez a motívum Marinón keresztül, nem pedig Janus Pannonius egy elegiája útján jutott el Zrinyihez. Lehet, hogy Zrinyi olvasta Chiabrera eposzát is. Érdekes, hogy amint Amedeo párviadalban elejti az ostromló török sereg vezérét, Ottomán szultánt, épen úgy öli meg a szigeti hős Szulimán szultánt.

² L. Thúry József: *A Zrinyiász*. IK. 1894. 141–149., 257. l. — Széchy i. m. I. köt. 159. l.

³ Suegliarino che mostra alla christianità essere giunta l'ora oppor-tuna di moversi contro la potenza Ottomana. 1646. *Bibl. Zrinyiana* 19. l.

Zrinyi-nemzetséget választja ki Isten, hogy mutassa meg a nemzetnek a szabadulás útját. A nemzetség őse a szigetvári vértanú, akinek önfeláldozásáról szól az eposz, utolsó sarja a költő, aki hivatottnak érzi magát a nemzet fölzsabadítására. A szigeti hős alakját a nemzetéért könyörgő Dávid király ihleti. A feszület előtt térdelő Zrinyi imája a Dávid-zsoltárok parafrázisa. Szulimán közelgő hadserege láttán Dávid és Góliát küzdelmére gondol a szigeti hős. (V. 6—26.) Zrinyi is olyan nagy szimbolikus próbát tesz, mint Dávid. Isten nevével indul a harcba és ime leteríti a török góliátot, a világbíró szultánt. A bibliai kép hatalmas ellentétét érezzük a költő szavaiban:

Fegyvert s vitézt éneklek, török hatalmát,
Ki meg merete várni Szulimán haragját,
Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
Az kinek Európa rettegte szablyáját.

A történeti Dávid király földi koronát nyert, Zrinyi a mártírok égi koronáját.

Marino a *Strage degl' Innocentiben* is szerepelteti Dávid királyt, ahol az a gyermek mártírok dicsőségét zengi: győzhetetlen hősöknek nevezi őket, akiket Isten választott, hogy érte meghaljanak. Kell-e nagyobb dicsőség, mint amit ők vittek véghez: avilági erőket, hatalmas királyt, fegyveres seregeket győzni fegyvertelenül, az Istenfiú pajzsainak és pajzshordozóinak lenni egyszerre. Az égben méltó jutalom várja őket: diadalivek, pálmák, koronák és angyalok társasága. (97—112. vszak.) A mártíroknak Dávid király énekelte dicsőítése megragadta Zrinyit, akinek hőse egy személyben a magyar Dávid és mártír.

A tárgyalt összefüggésekből világosan következik a *Szigeti veszedelem* tendenciája is. A magyar Dávid király utolsó sarja: a költő válságos időpontban él: «a harmad-negyediziglen» korában, amikor Isten vagy megbocsát a nemzetnek, vagy végleg elvesziti mint Izraellel tette. Az Úr most várja a nemzet megtérését, a törököt nem segíti: most kell a nemzetnek megindulni, követni a szigeti hős próbáját.¹ Ez a harc fölemel, Isten kegyelmébe visszahelyez. A magyar Dávid király utolsó sarja hivatottnak érzi magát, hogy mint Isten bajnoka a nemzet megszabadítója legyen. Ezért kapcsolja össze az eposzt záró könyörgésben őse martír érdemét a maga sorsával:

Vitézek Istene, ime a te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását,
Vére hullásával nagy bötüket formált,
Ilyen subscribálással néked adta magát,
Ő vitéz véreért vedd kedvedbe fiát.

¹ V. ö. Thury József idézett úttörő értekezését: 400—410. l. Király György i. m. 551. l.

A *Szigeti veszedelem* szerkezete és részletei is arról tanúskodnak, hogy a magyar eposz keletkezésekor a költő lelkében a *Gerusalemme distrutta* állott állandóan előtérben. Zrinyi a Dávid-Mária-Jézus között lejátszódó hosszas engesztelő párbeszédet, helyébe illesztette a földi cselekményt: a szigeti hős önfeláldozását. Így alakul ki eposzának égben kezdődő, földön lejátszódó és égben végződő hármastagozódása. Mindennek következményeképpen a *G. D.* részlethez csak az égben lejátszódó megnyitó és záró jelenetekre gyakorolt. (I. és XV. ének.)

A magyar hősköteménynek már első versszakáiban, melyekben Zrinyi a magyarok romlottságát festi, észrevehető, hogy mennyire átélte Marino hasonló rajzát a zsidó népről. A *Gerusalemme distruttában* Dávid király elé tárja Isten az örök könyvet, hogy lássa belőle nemzete hálátlanságát. A képek egymásután peregnék le előtte. Az Úr kihozza Izraelt az egyiptomi rabságból, vezeti, táplálja, szomját oltja a pusztaságban. De jóságáért sértéssel felelnek, csúf bálványt, arany borjút állítanak. Isten hűséges hírnökeit megölik; nem elég: megölik Isten egyszülött fiát, azután tanítványát az igazságos Jakabot, a romlottság napról-napra magasabb fokra emelkedik, aranyra, vérre sóvárog a kezük, Vénuszt, Bacchust imádják (VII. 27—29. vsz.). Zrinyi szétbontja a képeket. Isten letekint a földre, látja, hogy a magyarok bálványt imádnak, csak esznek, isznak, Krisztus vért nem becsülik, az öregembert nem tisztelik, minden bűn közöttük tanyázik: «Fertelmes fajtalanság és rágalmazás, Lopás, emberölés és örök tobzódás.» Az Úr előparancsolja Mihály arkangyalt és elpanaszolja a kiválasztott nép hálátlanságát. Elsorolja jótéteményeit: megtelepítette őket

Maga te tekints meg körösztyény világot,
Nem találsz azok közt, kivel tettem többjöt . . .
Scythiából azt mondám kihoztam őket,
Miként Egyptusból zsidó népeket.

Magyarországban, védte őket, keresztény hitre hozta, szentkirályokkal megajándékozta, de azok háládatlanok. Isten elhatározza, hogy bosszút áll a nemzeten (I. é. 21, 23—24. vsz.). (Marinónál még Izrael süllyedésének rajza előtt mondja ki Isten a zsidó nép pusztulását. VII. 21. vsz.)

Zrinyi eposzában ezután megindul a cselekvény a Zrinyicsalád ősenek mártír halála felé (I—XIV.), Marino eposzában pedig Dávid király, Mária és Jézus kivívják a haragvó Isten bocsánatát, s az visszafüzet az alvilági lelkeket. A *Szigeti veszedelemben* a Mindenható megeléghető választott hősének harcát és előkészíti menybe vitetését (XV. é.). Isten trónusának leírásában Zrinyi ismét mintáját követi, ahol Isten királyi széke az örökkévalóság, előtte megkötözve évek, századok, ő pedig kormányozza a mindenséget. Lábánál ül egy nő, aki

mindent meg tud tenni és az Úr lábához helyezi fegyvereit, mellette édestestvére az Erény, ott a bőkezű Természet is (VII. 6—9.). Az Úr pedig nagy fényben ül:

Dalla fontana di tesori immensa
E dall' immenso incomprendibile seno.
Oceano di gloria egli dispensa
Torrente di piacer, che non vien meno.

Zrinyi költeményében rövidebben — és szebben — olvassuk ugyanezeket:

Ül vala az Isten abban az székbén,
A honnan világot nézi kegyelmesben,
Méltóság, tisztesség úgy áll körülben,
Trónusra helyeztetve nagy örökségben.
Szerencse s természet alázatossággal
Állnak ő alatta, készek szolgálattal,
Dücsőség előtte foly nagy patakokkal,
Végtelen kegyelme tenger formára áll.
(XV. é. 18—19. vsz.).

Ezek után fölébred a gyanúnk, hogy az égi muzsikáról szóló következő versszakok is Marino muzsikájára rezonálnak: És valóban a *G. D.*-ban Dávid király dicsőítő énekbe fog. De ez a dicsőítő ének Marino minden törekvése ellenére is inkább hosszadalmas akadémikus erőpróba, mint zsoltár. Pedig kezdő sora is a zsoltárhoz igazodik: «Re santo, santo dio, tre volte santo.» Marino szerint az angyalok versenyt énekeltek Dáviddal ezt az éneket (VII. é. 79—84. vsz.). Zrinyi épen csak az elképzelést vette át.

A *Szigeti veszedelemben* Isten összehívja az égi tanácsot, hogy beszédet intézzen az üdvözültekhez. Természetesen ez is marinói motívum (*G. D.* VII. 14—15. vsz. *Sz. V.* XV. 23—24. vsz.). Nemkülönbben azonos mindkét költőnél Isten beszéde (*G. D.* VII. 16—20. 22. vsz.; *Sz. V.* 25—30. vsz.). Hogy a hasonlóságot lássuk, ime a megszólítás! Zrinyinél: «Halljátok halljátok ti forgandó egek, Halljátok hiveim, égbeli seregek...» Marinónál:

Udite, o cieli, e voi fermate, o sfere,
Fermate, o cori, i vostri balli e i canti,
E voi d'eroi celesti udite, o schiere.

Az átvételek sora ezzel nem szakad meg. Gábrriel arkangyal hasonló beszéddel kergeti el Sziget alól a pokol lelkeit, mint amilyennel Mihály arkangyal űzte el őket Marino eposzában. (*G. D.* VII. 87—89. vsz. *Sz. V.* XV. 46—48. vsz.) Rájuk ripakodik: «Mit csináltok itten? ó ti nyomorultak? Ó nagy kínokban is fölfuvalkodottak.» Nem látják, hogy Isten reájuk fegyverkezett, a szigetiek mind Isten országába jutnak, mit várnak reájuk, menjenek a föld gyomrába, kinozzák a bűnösöket: «Fussatok el gyorsan sötét Acheronban — Az a ti helyetek örö-

kös átokban.» Mihály arkangyal beszéde hasonló: Égből lehullott, gonosz csöcseléknek nevezi őket, akik még most is dölyfösködnek: «Pur superbite? e quel superbia insana — A cozzar col destino anco v'insegua?» Szembehelyezkednek azzal, aki mindenhatóan uralkodik: fölkorbácsolták a tengert. Térjenek vissza oda le az abissusba, ahol hozzájuk illő fészük van lángokba zárva örökké. Az alvilági lelkek eltakarodnak, (Zrinyinél próbálnak ellenállni) mire Marinónál kiragyog a nap, (VII. 89.) Zrinyinél föltetszik a hajnal (XV. 53.).

Alig kétséges ez után az összehasonlítás után, hogy a *Szigeti veszedelem* eszméje, vázlata Zrinyiben a *Gerusalemme distrutta* olvasása közben alakult ki, annak erős hatása alatt. Marino vallásos eposzaiból veszi át az I. és XV. ének legtöbb részletét és a XIV. énekben az alvilági lelkek fölsorolását. Tassót, amint Arany kutatásai igazolták, inkább eposzi hagyományokban követi, mint az invocatio, seregszemle, a csatajelenetek gépezete. Demirhám alakja, Delimán és Kumilla idillje, stb. belekerülhetett Zrinyi művébe a Tassót utánzó eposzokból is, hiszen, hogy csak egy példát említsek, a *Szigeti veszedelmet* mind máig sem vetették össze a *Babilonia distruttával*, pedig ez az eposz megvolt a Zrinyi-könyvtárban.

A régibb irodalomtörténeti vizsgálatok és a Marinóval való jelen egybevetés azt a hitet kelthetné, hogy Zrinyi eredetiségét veszélyezteti sok átvétele. Ez azonban optikai csalódás. Zrinyi nemcsak, hogy nem igyekezett kerülni a neki hasznos anyag átvételét, hanem mint XVII. századi költő tudatosan kereste. A korabeli irodalom alapelve volt: utánozzunk, de az anyagot alakítsuk át.¹ Kétségtelen, hogy Zrinyi verses kötete címében az *Adriai tenger Syrenéjában* is tudatosan utánozza Marinót. Magának Marinónak a költészete is hemzseg az átvételektől. A XVII. század legtöbb költője erőtlen egyéniség volt, átvenni tudott, de átalakítani nem: Marino és Zrinyi azonban felülmúlták ebben kortársaikat. Marino az átvett anyagot áradó, behízelt zenéjével, bizarr képeivel és minden szaván átderengő érzékiséggel tette magáévá. Zrinyire Marino költészetének épen legkevésbé őszinte része: a vallásos hatott. Abból is kivált egy töredékben maradt epizód, melyet Marino azért nem egészített ki eposszá, mert — mint maga írja — a tárgyat szegényesnek, fordulatokra alkalmatlannak tartotta.² Zrinyi azonban pompásan kínálkozó kész formának találta a magyarság köztudatában élő gondolatoknak, családja hivatásának kifejezésére. Ami Marinónak rosszul sikerült játék volt, abból fenséges mélyen igaz kompozíciót alkotott. Egyénisége,

¹ Kastner Jenő: *A XVII. század olasz irodalma*. Egyetemi előadások. 1927.

² Belloni: *Il poema epico e mitologico*. 361. l.

mely ellentéte volt mesterének, a kifejezés módjában is érvényesült: nem zenei, könnyed, színes, bizarr, hanem erőteljes, átforrósult, fegyelmezett és a szavak, strófák csatarendbe állításának nagy mestere. Csak díszítő leleményt, megragadó képeket vesz át, de teljesen átformálja és csak a szükséges ponton alkalmazza. Zrinyi a XVII. század mesterkélt irodalmi világában annyira igazi költő, hogy e tekintetben csak a rokon fejlődésű Miltonhoz hasonlítható. Milton egy évvel később járt lenn Itáliában, mint Zrinyi. Akadémiáról akadémiaira vitték. Ekkor ismerte meg többek között Andreini vallásos drámáját, az *Adamot*, amely az *Elveszett paradicsom* megírására ösztönözte. Ő is épen úgy mint Zrinyi átalakítja mintáját.¹ De az *Elveszett paradicsom* egy kontemplatív lélek minden erejével és hitével épített álom, a *Szigeti veszedelem* pedig merő valóság: megtörtént múlt és életprogramm együtt. Zrinyi eposza olyan szoros kapcsolatban volt az étellel, mint a *Fokol* költője óta nagyon keveseké. A maga életének programját és a magyarság évszázados életformáját, a végvári életet rögzítette meg. Családja együtt élt a végvári vitézekkel. A Zrinyieknek hatalmas birtokaik mentén állandóan védekezniök kellett a török ellen,² egymást váltották éber őrizés, kalandos portyázások, cselvetések, tusa életre-halálra. Esténként pedig a tábortüzek mellett fülhangzott a kobzosok éneke. Ezekben a guerilla harcokban szidták bőven a szerencsét, okolták a végzetet, hívták az Istent. A végvári élet motívumai irányítják Zrinyi gondolkodását: szerencséről, végzetről, Istenről töprengő hadtudományi traktatusokban és kobzos ritmusra írt eposzában a *Szigeti veszedelemben*. Zrinyi egyszerre jutott az akkori magyar élet legmélyebb lényegébe és a világirodalom szintjére: eposza mégis hatástalan maradt, mert a nemzetből hiányzott az energia a cselekvésre és az eposz megértésének feltételei. Ez a barokk ihletű hősköltemény a históriás énekek műfajában gyökeredzik, de már nem az, fabulákkal gazdagodik, eposzi formát ölt, de nem bizarr, fantasztikus, amit korában az eposzoktól megkivántak.³ A *Szigeti veszedelem* nem találta meg közönségét. A magyar nemesség lelkében nem ment végbe az a művelődési folyamat, amely Zrinyiben összhangba hozta

¹ Az egyezéseket Andreini és Milton között összefoglalja Belloni: *Seicento*. 253-255. l. Milton kapcsolatát B. Menzini *Terrestre Paradiso*jával ugyanő említi *Il poema epico e mitologico* c. művében 342-343. l. Milton olasz körútjáról: Menghini i. m. 6-7. l.

² V. ö. Takáts Sándor: *A Zrinyiek és a Muraköz. Szegény magyarok*. 1927. 85-104. l.

³ V. ö. ehhez Horváth János alapvető tanulmányát: *Barokk izlés irodalmunkban*. Napkelet. 1924. 340. l. A *Szigeti veszedelmet* ő is épügy, mint Thienemann Tivadar (*A magyar irodalom története a XVII. században*. Egyetemi előadások, 1924.), barokk eposznak tekinti.

a népies nemzeti költészet hagyományait a világirodalom formáival. Maga Zrinyi volt az, akire eposza a legnagyobb hatást gyakorolta: életét és gondolkodását irányította. Látjuk ezt akkor is, midőn Mátyás király életéről elmélkedve, megalkotja a magyar államraisont.

III.

Közeledett az 1655-i nádorválasztó országgyűlés. Zrinyi úgy érezte, itt a döntő időpont: kezébe jutnak azok a hatalmi eszközök, melyekkel hozzáfoghat a nemzet-megváltás munkájához. A török birodalom gyengülése is alkalmassá tette volna az időt a nagy feladatra. „Bizony ha volna erős és körmös kéz, most volna a törököt lehetséges megtántorítani, holott szemlátomást látni az monarchiájoknak kisebbsülését, az melyet adjon Isten a mi időnkben érnünk még jobban!» — írja II. Rákóczi Györgynek,¹ nádorságot kereső levelében.

Úgy vélte, ha az ország hadügyeit mint nádor rendbe-szedheti, az erdélyi fejedelemmel szövetségben véghez vihetné a felszabadító háborút. Már ekkor foglalkozott magában az erdélyi fejedelem királlyá választásának gondolatával is. Leveleiben erőteljesen hangsúlyozza Rákóczinak, hogy a nagy-beteg császár halálát jósolják, hogy a császár nagyobbik fia igen fiatal, még sok változáson mehet keresztül, a császár kisebbik beteges gyermeke pedig aligha marad életben.² Utal arra, hogy európai felfordulás várható. Példálózgat a spanyolok és portugálok esetleges egyesülésével: «noha most ellenséges a castiliai nép a lusitanussal: de mind megváltozhatik az király halálával, holott egy klima alatt vannak, egy nyelven szólnak, egy köntöst viselnek virtutes etiam et vitia communia habent.»³ Tervét nem meri nyíltan leírni: «Ha szóval Nsgodnak az én sensusaimat megmondhatnám, bizony szerencsésnek tarthatnám magamat, de levélre nem merem és semmi karakterre nem bízhatom, istentül, üdőtül és jó szerencsétül kell várnom.» Ellenben hűségéről biztosítja: «Erdélyi fejedelem securus legyen abban, hogy Zrini Miklós minden dolgaiban secundálni fogja és igazán szolgálni».⁴

A fejedelem pártfogása ellenére, vagy talán épen azért, az udvar és pártja elütötte Zrinyit a nádorságtól, ellenben a Habsburg-ház örökletes királyságát javasolta és gyalázkodó röpiratot íratott a függetlenségi törekvések ellen. A röpirat nem kímélte a magyar renaissance nagy alakját: Mátyás

¹ Kiadta Széchi i. m. IV. köt. függelék. 259. l.

² U. o. 258., 262. l.

³ U. o. 258-259. l.

⁴ U. o. 263. l.

királyt sem, mint a nemzeti törekvések szimbolumát. Zrinyin akkora elkeseredés és harag vett erőt, hogy kész lett volna nyílt lázadásra. Gyakran emlegette: «bizony ma tenne koronát Rákóczi fejére, ha lehetne.»¹ — Azután hazament. Lassan resignatióba csendesedett. De válaszul a Mátyást gyalázó röpiratra megírta a magyar nemzeti királyság apotheozisát: a *Mátyás király életéről való elmélkedéseket.*²

Az előadásban módszerül az államraison irodalmának évszázados hagyományát: a történeti kommentárt választja. Macchiavelli is csak alkalmazta a politikában ezt az eredetileg humanista módszert, követői a «tacitisták» pedig általános formává tették. Csakhamar minden politikai elmélkedésre alkalmas történeti művet így magyaráltak. A politikai életben forgolódnó diplomaták, követei könyvalakban is igyekeztek gyümölcsöztetni tapasztalataikat. Elárasztották az érdeklődőket aforizmák, kommentárok, megfigyelések (osservazioni), elmélkedések (considerazioni, discorsi), figyelmeztetések (avvertimenti), titkok (arcana), felvilágosítások (dichiarazioni), ítéletek (giudizi), politikai astrolabiumok, követei, tanácsosi, miniszteri típusrajzok szürke tengerével. Elveikben az államraison klasszikusához, G. Boteróhoz igazodtak. Zrinyi negyven darab ilyen művet és nagyszámú hasonló módszerű történeti könyvet szerzett meg, lehetőleg azonnal megjelenésükkor.³ Maga is írt kommentárokat, pl. Tacitushoz katonai szempontból, sőt tervbe vette Julius Caesar emlékiratainak hasonló módszerű és célzatú földolgozását.⁴ Már hadtudományi munkáiban felbukkannak politikai gondolatok, de a *Mátyás király életéről való elmélkedések* egyetlen műve, ahol a királyi lélekről, az uralkodó gyakorlati teendőiről határozott szándékkal zárt egységben beszél.

«Kicsiny írás»-ában Mátyás származásától haláláig kíséri megjegyzésekkel Bonfiniét. Fel-feltör belőle keserősége a vakbuzgó III. Frigyes és rosszindulatú tanácsosai iránt, haragja a politikába avatkozó Lippai primás és a vallási türelmetlenek ellen; aztán hangja lemondó, majd megint dacos lesz, szemrehányást tesz Európa fejedelmeinek, akik magára hagyták a törökkel viaskodó magyarságot. Ebből a sötét háttérből bontakozik ki roppant arányokban lelkétől lelkedzett eszménye: Mátyás király. A magyar renaissance legjellegzetesebb alakjában csak annyi macchiavellista elem marad, amennyit a barokk államraison megkíván. Olvasva a kis értekezést, egyre világosabbá válik, amit végül Zrinyi kimond, hogy Mátyás az Isten bajnoka volt: azaz barokk eposzi hős. Zrinyi általános elvei-

¹ Idézi Széchy, III. köt. 233. l.

² V. ö. Széchy i. m. III. köt. 235. l.

³ V. ö. *Bibliotheca Zrinyiana.* 64-67. és 51-64. l.

⁴ L. *Hadtudományi munkái,* 247., 327. l.

ben az államraison alaptételeit ismerjük fel, csakhogy ő komolyabban veszi a fejedelem erkölcsi lényét — épügy, mint két nagy társa, Jean Bodin és Traiano Boccalini. Zrinyi eszméit könnyű a magyarozott eseményektől különválasztva összefoglalni. A király Isten képmását hordja a földön, tudnia kell jól parancsolnia, legyen örök vigyázásban, mint a nép legfőbb őrszeme, legyen kitűnő hadvezér, de csak azért, hogy békét, bőséget, biztonságot szerezzen alattvalóinak. Nyíltan kimondja Zrinyi, hogy vallás ürügye alatt támadni keresztényre vagy pogányra Isten ellen való dolog, hasonlóképen erőszakkal téríteni eretneket, pogányt a katolikus hitre rút és nem keresztényhez illő. A királyi vallásosságot másként képzei el, mint III. Frigyes vakbuzgósága: a király vallásossága a nemzet boldogításában áll. Tegyen úgy az uralkodó, mint Mátyás király, fordítsa az adókat a köz javára, a tisztségeket adja érdemes férflaknak, kevés, de jó törvényt alkosson, erősítse meg a városokat, terjessze a műveltséget, kormányozzon igazságosan. A fejedelem szava szent, vagy legalább is annak kellene lennie. Megrója Mátyásban, hogy háládatlan lett Szilágyi Mihályhoz. Azonban a szükségesség hatalmát ő is elismeri. Már a *Vitéz hadnagyban* kimondja: «Égen két nap, egy országban két király, egy hegyben két oroszlan, egy hadban két kapitány nem lehet.»¹ Felhíborodásának egyáltalán nem ad kifejezést, midőn példának felhozza, hogy III. Henrik francia királynak, akit a pápa egy biboros meggyilkolása miatt kiátkozott, sógora ezt a tanácsot adta: «Üram, egy jó győzelem mindent helyére hoz és téged is absolvál a pápa.» Sőt egészen államraison-íróhoz illő következtetést von le belőle: «Ihon győzelemnek a haszna.»² Ezek után nem lepődhetünk meg, ha a fátum kegyeltjének nevezi Mátyás királyt, mert megkímélte a sors Attila és Romulus gyalázatos vétkétől akkor, amidőn Hunyadi László mástól ért tragikus véget.³ Tehát mintegy jelzi, hogy Mátyás kénytelen lett volna megöletni bátyját, ha az életben marad. Ilyenszerű gyilkosságokban az államraison-írók általában fölmentést adnak a királyoknak.⁴ Zrinyi a kénytelenséggel menti Mátyás fölösleges háborúit is. Az igazságos király ellen lázadó néppel és az erkölcstelelenül mesterkedő titkos ellenségekkel szemben helyesli az erőszakot: így pl. Mátyás választásában, az ellene irányuló lázadások kíméletlen elfojtásában. Nem tudja visszafojtani csodálatát, látva Mátyás lélekjelenlétét a veszedelmekben. Erényének tekinti, hogy csirájában tudta felismerni a veszedelmet

¹ *Hadtud. munkái.* 301. l.

² U. o. 253. l.

³ U. o. 145. l.

⁴ V. ö. Meinecke: i. m. 103. l.

és legyőzésében a körülményekhez képest változtatta módzereit. A Szerencse, 'matériá'-ján annyit viaskodó Zrinyi bámulattal adózik Mátyás szerencséjének: «Az ő szerencséje mindennütt nagy volt, mert a szorgalmatossága végzetlen, mert fáradsága untalan, mert bátorsága győzhetetlen, mert vigyázása megcsalhatatlan. Nem csuda azért, a szerencse hogy porázán járt és azt cselekedte véle az mit akart.»

Egészben véve Mátyás életét tele tüzdeli misztikus isteni beavatkozásokkal és Isten választott bajnokának tekinti: «Nem ok nélkül mondhatjuk, hogy Isten magához vette lelkét, holott az ő bajnokja volt a földön, soha nem is vont volna kardot keresztény ellen, ha az okvetlen szükség nem kényszerítette volna.» Elmékedését Karnaruticstól vett két idézettel zárja. A második így hangzik: «De aki így kimul, neve fennmarad, míg a folyók kiapadnak s a dal elenyészik.»¹

A *Mátyás életéről való elmékedések* központi helyet foglal el Zrinyi prózai művei között — bár aránylag kevés időt fordított rá és terjedelmét is elég rövidre szabta — mert nemcsak prózai műveinek lesűrűsödött eredményeit: szerencse-elméletét, hadtudományi elveit olvasztja bele államraionjába, hanem a *Szigeti veszedelem* eposzi eszményéből alakítja ki hősenek Mátyás királynak egyéniségét is. Ugyancsak itt találjuk meg Mátyás király fegyelmezett nemzeti hadseregében az évek multán megírt *Török áfium* alap gondolatát. És noha Zrinyi keresztül ment Bodinnek és különösen Boccalininek politikai iskoláján, magyar szellem és eredetiség tekintetében mégis ez a prózai műve áll első helyen.

Zrinyi megszerezte könyvtárába Bodinnek egy kisebb művét a *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*. Boccalinitől pedig a *Parnasszusi naplókat* és a *Politikai próbakövet*.² Bodinhez a lelkiismeret szabadságáról vallott álláspontja hozza közel. A gondolati rokonság belső oka a magyarországi állapotoknak és a vallási harcoktól tépett Franciaország viszonyainak azonosságában rejlett. Zrinyi az adott szó megtartásának kérdésében nem ingadozik, mint Bodin. Jellemző, hogy ő, aki az államraionból elkövetett gyilkosságok megítélésében, a háboru-viselésben, az erőszak kérdésében döntő tényezőnek a kényszert teszi meg, az adott királyi szót szentnek tekinti. Macchiavellismusa ezen a ponton megtörik. Miért? Más színben tűnik fel ez a következtetlenség, ha meggondoljuk, hogy Zrinyi a számtalanszor kijátszott magyar rendek sorába tartozott, azonfelül harcos volt a végeken, ahol egyetlen norma volt annyira-amennyire érvényben, az adott szó. A török-

¹ L. *Hadtudományi munkái*. 184. l. jegyzet. Az idézetet Rónai Horváth Jenő fordításában adom.

² *Bibliotheca Zrinyiana*. 55., 67. l.

magyar harcok a macchiavellismusnak igazi iskolái voltak. Azokban a guerilla-harcokban az életösztön állati ravaszsággal védte az embert. De az egyéni becsületszó megszegőjét egyaránt hitványnak tartotta minden férfias gondolkodású török és magyar. Zrinyi megkívánta a hadvezértől, hogy «e világi scénára», bármilyen nyomorúság is az, változatos műsorral lépjen: harcoljon minden erejéből ne csak karddal, ésszel, hanem ravaszsággal, «bolondsággal» is,¹ mert tisztában volt vele, hogy «Isten rendeléséből» az győz, aki erősebb² — de az adott szó szent volt előtte is. A török és orosz zsarnokság gyűlöletében Boccalininek társa. Jó példával előljáró eszményi uralkodója és a nép között az a harmónia teszi meleggé, szinte családiássá a viszonyt, amelyért Boccacini annyira rajongott. A nagy olasz íróval együtt az állami élet botrányköveinek tartotta a rosszul felhasznált adókat és a fölösleges törvénygyártást. Boccacini reformtervei, pesszimizmusa megerősítették Zrinyi hitét eszményeiben és abbéli véleményét, hogy nem neki való, süllyedt korban született. Boccacini azáltal, hogy állandóan felszínen tartja az öröklődő és választott királyság, a kényeszerből teendő immoralis intézkedések kérdéseit és tökéletesen összefoglalja a török birodalom államraisonját, gondolatindító hatással volt Zrinyire.³ Politikai véleményei megerősítésére Zrinyi e művében és a *Vitéz hadnagyban* idézi többször Tacitust, Justus Lipsiust, aztán kisebb történetirókat, mint Barth. Grammondust, Josephus Ricciust, Pietro Matteit.

Mindezekből kitűnik, hogy Zrinyi ismerte az államraison kérdéseit, azonban az elvek kiválasztását a nemzet súlyos bajai sugalták, mint ahogy az alkalmat is megbántott nemzeti önérzete adta elvei összefoglalására. Eszményképe, Mátyás király pedig a magyar renaissance legnagyobb eredményéhez: a népjólétét előmozdító abszolút hatalmú nemzeti királysághoz vezet. A Mátyás-hagyomány olyan gyökeret vert, hogy Zrinyi korában is politikai szimbólumnak tekintették. Az a bizonyos röpirat is azért ócsárolta az ő alakját, hogy a hozzáfűződő nemzeti gondolatra mérjen döntő csapást. Zrinyi felismerte szándékát: az oltárfelforgatókhoz hasonlítja a röpirat szerzőjét.

A Mátyás-hagyomány azonban élt tovább és több mint egy évszázad múlva úgy érezte II. József, hogy a magyarok szívét még mindig Mátyás tartja rabul. S ő, aki abszolút uralkodó volt és a maga módján boldogítani akarta a népet, szent hittel kijelentette: Eximam Mathiam ex ore Hungarorum.

¹ *Hadtud. munkái.* 310. l.

² U. o. 220. l.

³ Részletes összehasonlításnak e helyütt nincs értelme. Majd minden Boccacini-röportban akadunk Zrinyi eszméihez hasonló gondolatokra. Mégis, úgy látszik, leginkább hatott a monarchiák reformálásának tervezete. (*Ragguagli di Parnasso*, II. 17—35.)

Nem ide tartozik annak kifejtése, hogy a Mátyás-hagyomány milyen erőforrása volt a nemzetnek, elég annyi, hogy e hagyományhoz fűzte hozzá Zrinyi a barokk uralkodó magyar eszményképét.

Hogy művének volt-e célzata, és mi volt ez a célzat? Kétségtelen, hogy művét a független nemzeti királyság visszaállítása érdekében írta. Azonban arra nézve, kinek személyében gondolta megvalósíthatónak, csak feltevésre vagyunk utalva. A körülmények Széchy Károly felfogását látszanak igazolni, aki szerint Zrinyi elsősorban Rákóczira gondolt.¹ Rákóczi tragikus végű lengyel hadjárata és halála elvette reményeit. Már csak önmagában bizhatott. De várt, mert tudott várni, mint a kis evetke, amelyről a *Vitéz hadnagy* megkapó példája szól: «Láttam egy képet egy olasz urnál, ahol nagy fergetegben és esőben egy kis evetke a farkával befedte magát és jó reménységben volt, oly inscriptióval: durabo!»² Hiába várt, türt, vitatkozott, kiáltott Zrinyi, hiába «ultro provocálta a fátumot:» semmi visszhang, semmi eredmény nem követte. Irigység és közöny volt a válasz: a súlyedt század nem hallgatott reá. Őt megölte a vadállat, családja kipusztult. De a függetlenségi mozgalom megindult. Egymásután robbannak ki a Wesselényi összeesküvés, Thököly fölkelése s végül II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, mely érvényre juttatja a Zrinyi óta kísértő francia orientatiót.³ És Forgách Simon kuruc tábornok a fejedelemnek ajánlva kiadja Zrinyi prózai műveit!

KARDOS TIBOR

¹ Széchy: i. m. III. kötet, 235. l.

² *Hadtud. munkái.* 255—256. lk.

³ Hóman-Szekfü: i. m. 335. l.

A MAGYAR ÉNEKELT VERS FORRÁSAI FALUDITÓL HORVÁTH ÁDÁMIG.

A régi magyar világi líra javarésze Balassától Faludiig énekelt vers, de dallamukat nem ismerjük. Tudjuk, hogy énekelték, látjuk, hogy hivatkoznak melódiájukra, de azt írásban megrögzíteni nem tudják, vagy nem tartják érdemesnek feljegyzésre.

Az egyházi ének dallamait az istentiszteletben betöltött hivatásuk megőrizte a feledéstől: nyomtatott és kéziratos kótás egyházi énekeskönyvünk szép számmal maradt fenn a XVII—XVIII. századból. Nem így a világi énekek dallamai: nyomtatásban — az egy Misztótfalusi Kis Miklós *Siralmas panaszá*nak (1697) dallamát kivéve — semmi sem maradt fenn. Ha meg átlapozzuk azokat a kéziratos énekeskönyveket, amelyeket Erdélyi Pál bibliográfiájában¹ — mintegy a XVIII. század közepéig haladva — felsorol, a világi énekanyagnak (kivéve a történeti epikának más körbe tartozó emlékeit) mindig csak szövegét találjuk meg a feljegyzésben: az összeíró pap, diák, iskolamester a dallamra nem vetett ügyet. Az egy jelentéktelen Pominóczky töredéken kívül, egyetlen virágének verse sem maradt ránk dallamával együtt feljegyezve a XVI—XVII. századból. Abban a szerencsés helyzetben sem vagyunk, hogy — mint ezt a históriás ének kutatója nem egy esetben teheti — a nótajelzés alapján valamely egyházi ének dallamából tudjuk helyreállítani a keresett világi dallamot. Csak közvetve szerezhetünk tudomást egy-egy régi melódiáról: így p. o. a Vietoris-kódex virginálátiratai közt maradt fenn a *Vásárhelyi daloskönyv* egy-két énekének nótája. A dallamoknak ez a semmibevétele még a XVIII. század első feléből származó verseskönyveinkre is jellemző. Bizonyos, hogy a kuruc felkelések idején is zengett a magyar ének; mégis a kurucdalok forrásaiból, a Mátray-, Szencsey-, Bocskor-kódexekből csak énekszöveget ismerünk, de dallamot egyet sem.

¹ *Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században*. Magyar Könyvszemle. 1899. Különlenyomat.

Ezekkel a 'dallamtalan' emlékekkel szemben a XVIII. század második fele épen zenei forrásokban igen gazdag: itt találjuk fel nem egy régebben csak szöveg szerint feljegyzett ének hiteles dallamát. Szinte kirekesztőleg kéziratos emlékekről van szó egészen 1790-ig; az a mintegy tucatnyi kótás aprónyomtatvány, alkalmi ponyvafüzet, amelyet a XVIII. század magyar zenéjének kutatója, Szabolcsi Bence, 1749-től 1800-ig felsorol,¹ dallamanyagában nem önálló termés, hanem a korabeli egyházi ének forrásából merít: jelentősége csekély, ismeretetésére itt tehát nem térünk ki.

Kéziratos emlékeink mind a lekótázott anyag tartalmi jellege, mind a hangjelzés technikája tekintetében, lényegesen eltérő típusokat mutatnak. Osztályozásuk a feljegyzett dallamok stílus-kategóriáinak vizsgálatából indul ki: a dallamanyag stiliztikai hovátartozósága ugyanis mindenkor jellemző kifejezésre jut a hangjelzés-gyakorlat sajátosságaiban is.

Emlékeink ez időben a magyar énekelt versnek három típusát mutatják:

1. (németes) *jambusdallamok*,
2. *énekelt táncdallamok* (verbunkosok) és
3. *nemzeti ritmusú dallamok*.

Az első két osztály dallamainak hibátlan feljegyzése tanult muzsikust kíván. A feljegyző zenei képzettségét már az emlékek külalakja jellemzően mutatja: kivétel nélkül a korabeli nemzetközi (kivált német) műzene formakincsével, apparátusával és jelölésmódjával él.

A magyaros ritmusú dallamot és verset a képzett zenész póriásnak, unalmasnak találja, figyelmére nem méltatja: ezeknek a dallamoknak a feljegyzése így a tanulatlan diákra, kántorra marad, vagy az olyan nótáskedvű különre, mint Horváth Ádám, aki a református énekeskönyv korálkótáján kívül egyebet nem ismer. A feljegyzések szükségszerűen tökéletlenek: legjobb esetben ha eléri a templomi énekeskönyv hangjelzési módjának pontosságát.

Mindezek után természetesnek találjuk, hogy a dallamok fentebb jelzett hármás rétegződése ugyanannyi forrástípus párhuzamos kialakulását vonja maga után. Lássuk most a három típus jellemző vonásait és emlékeit; részletesen csak a harmadik csoportnak, a nemzeti ritmusú dallamok forrásainak ismertetését adom.

Az énekelt *jambusdallamok*, azaz a német vagy németes melódiára énekelt magyar versek divatja tulajdonképpen csak a századforduló után, nevezetesen Spech János működésével ver szélesebb hullámokat: 1800 előtt Versegly, a mozgalom

¹ A 18. század magyar kollégiumi zenéje. 1930.

kezdeményezője mellett egyedül Schreier János ezirányú munkássága jöhet számításba. Az irányzat zenei emlékei majd mind nyomtatásban maradtak fenn: kisebb részben önálló zenei kiadvány formájában, nagyobb részben irodalmi művek mellékleteiként. Előbbiekhez tartozik Schreier *Butsuvétele* 1791-ből, az utóbbi csoporthoz többek között *Kártigám* négy betétdala (1780 óta kótákkal), Versegly *Rikóti Mátyásához* mellékelt négy Mozart-dal magyar szöveggel, a *Magyar Aglája* húsz dala 1806-ból, a Márton-féle Csokonai-kiadás dallamai. Az egykorú folyóiratok kótamellékletei szintén jambusdallamokat hoznak — Magyar Museum, Hadi és más nevezetes történetek; később *Aurora*, *Urania*, *Hebe*. A századforduló előtti időből alig van kéziratos emlékünk: mindössze egy-két dallam Versegly levelezésében¹ és Schreier egy áriája a marosvásárhelyi ferences zárda 1787-ből keltezett kótáskönyvében.²

A dallam- és szövegváltozatoknak az a gazdagsága, amely a kollégiumi énekeskönyvek magyaros anyagát jellemzi, a jambusdallamoknál egészen hiányzik: a németes énekelt vers a nyugati műzene közösségébe kapcsolódik azzal is, hogy nem válik el szerzője nevéől, nem lesz „köz-ének“-ké (Révai). Csak jóval később, Tóth István kéziratóban³ (1832—43) találunk nagyobb számmal anonym jambusdallamokat; olyan időben, mikor a műfaj már meghonosodott a köztudatban. A jambusdallamok irodalmának elsődlegesen műzenei jellegét bizonyítja a nótajelzések hiánya is; minthogy a dallam nem közkeletű, nem lett népszerűvé: nem is lehet rá hivatkozni.

A századforduló énekelt versirodalmának másik típusa az *énekelt táncdallam*, a verbunkos. Ennek az irányzatnak csak első kísérletei (Gvadányi,⁴ Csokonai⁵) esnek a XVIII. század utolsó évtizedébe: kifejllesztése teljesen a következő évszázad sajátja. Ha a fennmaradt kevésszámú emléket vizsgáljuk, azt vesszük észre, hogy a jambusdallamok forrásainak jellegzetes vonásai nagyrészt itt is megtalálhatók: mindenütt erősen kidomborodik a források uralkodó műzenei jellege. Az emlékeknek csak kisebb része jelent meg nyomtatásban, de ez a műfaj másodlagos, alkalmazott jellegéből önként következik: a táncdallam és a vers összepárosítása mindig csak utólagos, kísérlet jellegű alkalmazás. Ebből az időből egy esetet sem ismerünk, melyben énekelt verbunkost önálló kompozícióként szerettek volna: mindig csak utólagos szövegalkalmazás hozta létre a szöveg és dallam egyesülését; sok esetben a szövetség bizony egyik-

¹ Nemzeti Múzeum Kézirattára, Quart. Hung. 177.

² Jelzete: B. I. 9., 247.

³ M. T. Akadémia kézirattára, Régi s újabb írók 8-r. 63.

⁴ *A Nemes Magyar Dámához és Kis Asszonyokhoz szőllő Versek*. 1790.

⁵ Nemzeti Múzeum kézirattára, Quart. Hung. 512.

nek sem válik előnyére! Az énekelt táncdallamok divatja már a műfaj lényegéből eredő belső ellentmondás miatt sem lehetett a korszak jellegzetes irányzatává: emlékei csak szórványosak és nincs nagyobb jelentőségük.

A korszak énekelt versirodalmának alapanyagát, számban és súlyban vezető típusát a *kollégiumok énekeskönyveiben* kell keresnünk: ezek őrizték meg számunkra az 1770—1820 között eltelt félévszázad magyar ritmusú, népi gyökerű dallamtermésének legjavát, azt a dallamkincset, amelyre tanult muzsikus, mint például Verseghy, ügyet sem vetett. Meg is látszik a diákmelodiáriumok majd mindenikén, hogy nem zeneértő ember munkája. A kollégium énekkari szabályzata a kartagok kötelességévé tette a betanult darabok feljegyzését,¹ de a diákok verejtékes munkája sokszor nem tudott megbirkózni a szokatlan feladattal: a gyűjtemények legtöbbje nem emelkedik Horváth Ádám sajátosan kezdetleges hangjelzési módjának színvonalára fölé. Mégis, tökéletlenségében is, ez a kollégiumi énekgyakorlat őrizte meg számunkra a XVIII. századi magyar ének anyagának legnagyobb és legértékesebb részét: ne feledjük, hogy itt találjuk a kuruc dallamok egyedül hiteles feljegyzését. Ez a kollégiumi énekirodalom a régi magyar verseskönyvek hagyományának egyenes örököse. Csakhogy míg amazok — kiváltképpen Dézsi Lajos és Erdélyi Pál kutatómunkája révén — legalább könyvészeti szempontból kielégítően ismertek, addig az 1750. után összeírt kéziratok gyűjtemények mostoha elbánásban részesültek: ma sincsenek bibliografailag összeállítva. Pedig e források becsé kétszeres: együtt adják a dallamot és szöveget.

Ennek a kollégiumi énekirodalomnak emlékeit akarom alább részletesen ismertetni, elsősorban irodalomtörténeti szempontból. Legnagyobb részük az irodalomtörténetben említésből is alig ismeretes: Pintér Jenő kézikönyve csak két idevágó pataki kéziratot ismer. Szabolcsi Bence idézett dolgozatában forrásainak pontos jegyzékét adja²; sorozatában azonban nem tesz különbséget diákos melodiáriumok, jambusdallam-emlékek, sőt tisztán egyházi jellegű énekgyűjtemények között. Összeállításából így nem tűnik ki, melyek az együvé tartozó rokonemlékek, melyek nem. A forrásokat is csak épen leltározza, de ismertetésüket nem adja.

A tőlem ismertetett kéziratok nagyobb része csak újabban került napfényre, leginkább a sárospataki főiskola, meg a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Thaly Kálmán még e források egyikét sem ismerte: a *Dávidné Soltári* című nagyjelentőségű kézirat anyagát például csak a Jankovich-gyűjte-

¹ Orbán József: *A sárospataki énekkar története*. 1882.

² Szabolcsi id. m. 71—72. l.

mény III. kötetének kevéssé megbízható másolatában használta. A sárospataki énekkar történetének kitűnő monografusa, Orbán József, lemondóan panaszolja, hogy a pataki énekkar kótatárai 1817-ig mind elvesztek; pedig, hogy már 1782-től megvoltak, az énekkar szervezeti szabályzata bizonyítja. Annál nagyobb jelentőségű Harsányi felfedezése: 1911-ben napfényre hozta a pataki kórus egy 1787—92. közt összeírt kótatárát; a kézirat zenei vonatkozásait Kacsóh Pongrác ismertette a Magyar Figyelőben,¹ Harsányi és Hodossy meg közzétették a világi énekanyag egy részét az Ethnographia 1913. évfolyamában. Ugyane folyóirat 1914. folyamában pedig a *Dávidné Soltári* című, 1790. évből való kézirat számos darabját tette közzé Harsányi. A kuruc költészet hitelességének sokat vitatott kérdése azután újabb ösztönzést adott a forráskutatásnak. Harsányi kutatta fel az ilyenmű emlékekben különösen gazdag sárospataki könyvtár többi rokon kéziratát is; anyagukat felhasználta a kuruc költészetet illető kisebb közleményeiben,² összefoglaló ismertetésüket azonban nem adta.

Tárgyunk irodalmának fenti rövid áttekintése már megmutatta, hogy a melodiáriumok kutatásában eddig szinte kizárólag történeti (Thaly) és etnografiai szempontok érvényesültek: sajátosan irodalmi vonatkozásait nem igen méltatták figyelemre. Jellemző erre a közlők, mondhatni egyöntetű eljárása: még Harsányi is a *Dávidné Soltáriból* vagy a Székési-melodiáriumból csak azokat az énekeket közli, amelyeket népinek érez. Nem csoda aztán, ha ezek a kéziratok irodalomtörténeti kézikönyveinkben népdalgyűjteményeként szerepelnek.

Az úgy vélt népi anyagnak ez a kiemelése hamis színben tünteti fel a forrásokat; a közlőktől mellőzött darabok épúgy hozzátartoznak a kézirat teljes képéhez, mint a közltek. Népies dalirodalmunk legkiválóbb kutatója, Horváth János, már 18 év előtt rámutatott e kéziratok válogatás nélküli, teljes kiadásának szükséges voltára,³ a kuruckori énekek szövegkritikájának érdekében. Csak akkor kapunk teljes és hamisítatlan képet a kéziratok tartalmáról, ha anyaguk filológiai teljes szövegkiadásban hozzáférhető lesz. Ettől a céltől ma, fájdalom, époly messze vagyunk, mint valaha; mégis a legfontosabb elmunkálat, a források számbavétele, forrásértékük megállapítása, rokonsági kapcsolataik felderítése, már most elvégezhető.

A szó szoros értelmében vett népköltési gyűjtemény feltevéle a hallomás után feljegyzett, élőszóval terjedő énekanyag gyűjtése. Az alább ismertetett kéziratok ily értelemben nem

¹ *A pataki énekes kódex*. Magyar Figyelő 1911.

² Ethnographia 1914—1917. II. 1914., 1915., 1917., 1918. sat.

³ Irodalomtörténet. 1914. 285. l.

tekinthetők népköltési gyűjteményeknek, mert anyaguk, változataik elsősorban másolás útján terjednek. Ellenünk vehetné valaki, hogy a melodiáriumok három általános jellemvonása: a többé-kevésbé eltérő változatok tarkasága, az énekek névtelensége és a kéziratok heterogén elemeket egyesítő gyűjteményes jellege mégis csak népköltési gyűjteményekké bélyegzi forrásainkat. Az ellenvetés nem meggyőző; ugyanezek a jellemvonások nem pusztán a népköltési gyűjteményeket jellemzik, hanem ugyanolyan mértékben a késő középkor írásbeli gyakorlatának sajátjai, tehát speciálisan irodalmi téren is érvényesülnek. Amiként nyelvemlék-kódexeinknél senki sem vonja kétségbe a sajátosan irodalmi, filológiai módszer egyedüli jogsultságát, itt sem lehetünk el nélküle. Teljes mértékben elfogadjuk ebben a tekintetben Thienemann álláspontját, aki a kéziratok nótáskönyveket, mint az írásbeliség primitívebb, sajátosan középkori formájának maradványait jellemzi.¹

Mindenekelőtt állapítsuk meg: a XVIII. század szigorú értelemben vett parasztdaláról semmi bizonyosat nem tudunk: a parasztosztály énekeinek tudatos gyűjtéséről ebben az időben nálunk még szó sem lehet. Amit mi (és talán már a XIX. század derekának olvasó közönsége) a melodiáriumokban népi-nek érzünk, az nem népdal, hanem a kollégiumok literátus ifjúságának, a falusi, vidéki magyar középosztálynak magyaros „köz-ének” műfaja; ez szándékában, hangjában époly kevésbé akar népköltés lenni, mint akár Balassa vagy Amade énekei, vagy a XVII. század egyházi énekirodalma. Nem népdal ez, de magyaros, és a kortársak, meg kivált az utódok szemében annál magyarosabbnak tetszik, minél inkább terjed az elidegenítő, érzékeny dalok divatja. Ha itt népiességről szó lehet, csak „viszonylagos népiesség”-et emlegethetünk.²

Nem népi és úri dalirodalom ellentéte adja a dalirodalom körüli mozgalmak rugóját, hanem gyökeres (Gvadányi, részben Csokonai) és idegenes verselés (Verseghy, Földi, Kazinczy) antagonizmusa. Az úgyvélte népi, vagy óvatosabban szólva: magyaros énekirodalom legnagyobb része magát megnevező vagy névtelenségbe burkolózó műköltő munkája, abból a társadalmi rétegből, amelynek hivatása az írott-olvasott és a pusztán énekelt-elmondott költészet között közvetíteni. Ez az osztály ifjúságát a kollégiumban tölti, itt felszívja a magyaros és diákos hagyomány elemeit egyaránt és így — mondhatnók, irodalmi hagyománnyal telítve — kerül haza kúriájára, eklézsiájába, iskolájába. Minthogy ez a társadalmi réteg hivatásánál fogva szoros életközösségben él a nemíró-nemolvasó parasztosztállyal, az utóbbi lassan felveszi, a maga képére átformálja amannak énekanya-

¹ *Irodalomtörténeti alapfogalmak.* 126. 1.

² Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfig.* 57. 1.

gát. Ilyen felülről való leszivárgás útján kerül be ez az énekanyag a — most már szorosabb értelemben vett — nép élő dalhagyományába, hogy aztán, a népiesség tudatosulásának idején innen, mint a régen társadalmi osztálykülönbség nélkül közös hagyomány immár egyedüli letéteményeséből, újra az irodalmi műköltés folyamába felszívódják.

Hangjegyes verseskönyvek jegyzéke 1770—1820.

Régi énekeskönyveink legteljesebb jegyzéke Erdélyi Pál *Énekes könyveink a XVI. és XVII. században.* c. munkájában található: nyomtatott énekeskönyveinket 1711-ig, a kéziratokat a XVIII. század közepéig megközelítően teljes sorozatban mutatja be, hangjegyest és kótánélkülit vegyesen. Jegyzékének kiegészítése, illetőleg a XVIII. század végéig való folytatása a régi magyar költészet kutatásának elengedhetetlen feltétele. Használható segédeszközt adott újabban Szabó Attila az Erdélyi Múzeum kézirat énekeskönyveinek mintaszerűen pontos, lelkiismeretes jegyzékében. Kívánatos volna, hogy ezt a kiadványt sok hasonló munka kövesse: amíg ez meg nem történik, az egyes emlékek kiadója bizonytalanságban tapogatózik.¹ Addig is, amíg nagyobb méretű szövegkiadásra sor kerül, ajánlatos volna legalább a fontosabb XVIII. századi kéziratoknak nemcsak leírását, hanem az énekek kezdősorainak jegyzékét is közzétenni; ez nem jelent túlságos megterhelést és jelentékenyen megkönnyíti a kiadás munkáját, a változatok felkutatását.

Jegyzékemben összesen 26 kéziratot sorolok fel; ezeknek több mint fele, 14 darab, a XVIII. század utolsó negyedéből való. Ez a negyedszázad a kollégiumi énekkarok virágzásának ideje: a 26 kézirat közül 16 tartalmaz többszólamú feljegyzéseket, ezekből megint 13 mutatja a kollégiumi énekgyakorlat sajátos ismertetőjelét, a kóruspartitúra rendszerű feljegyzést (1, 3, 4, 5, 6, 10, 12, 13, 15, 18, 19, 22, 26.). Az egyszólamú feljegyzéseknél a kollégiumi ének befolyása nem annyira nyilvánvaló (7, 8, 11), bár — nem utolsósorban a dallamok egyöntetűen kezdetleges feljegyzésmódjából — közvetve mindig kimutatható.

Ez a sajátos, kezdetleges kótázás — a hozzátartozó magyaros énekanyaggal együtt — úgy látszik, a református kollégiumok kizárólagos sajátja: más művelődési körből egyetlen emléket sem ismerjük. A katolikus körök e korbéli énekes lírájának kéziratos emlékei egyrészt pusztán templomi használatra szánt egyházzenei kompendiumok,² másrészt tanult muzsikusköltők németes jambusdallamai (Verseghy, Schreier): ezeket, minthogy az itt ismertetett kéziratok anyagával semmi közösséget nem mutatnak, jegyzékembe nem vettem fel.

¹ A *Sziveket újító bokréta* kiadója, Versényi Gy., e források közül egyet sem ismer.

² Rakoványi: *Litaniae et cantilenae* 1751; — Koncz Gábor: *Cantillena* 1771; — Szentés Mózes kézírata 1774; — Verseghy: *A Parnassus hegyén zengedező m. musának szózat* 1781, — Rhédei Klára, Radák Istvánné gyűjteménye 1781—92.

Hasonlókép kirekesztettem a jegyzékből a pusztán énekszöveget tartalmazó verseskönyveket; ezeknek összefoglaló jegyzékét adni mai hiányos adatismeretünk mellett még lehetetlen: Szabó Attilának eddig egyedülálló kezdeményét még sok hasonló munkának kell követnie, mielőtt erre a feladatra vállalkozhatnánk.¹

Jegyzékemben megközelítő időrendben sorolom fel a kéziratokat; — már amennyire ez a források hiányos keletezése miatt lehetséges. A leírásban két mozzanatra fordítottam nagy gondot: egyik az énektartalom összeállítása, másik a hangjelzés technikája. Ez utóbbi vonás — épen a források primitív-sége miatt — fontosabb ismertetőjel, mint gondolnók; ez adja meg a kéziratok rokonsági vonatkozásainak, csoportosításának felderítéséhez a kulcsot. A kézirat kompilatora különféle forrásokból, esetleg hallomás után írhatja össze énekeit, de a kótázás technikájában okvetlenül elárulja magát, melyik iskolában tanult, mert csak annak hangjelzés technikáját ismeri. Ilyen tekintetben különösen jellemzők a többszólamú, nevezetesen a kóruspartitúra rendszerű feljegyzések: ezek egész világosan két, élesen elhatárolható csoportra oszlanak.

Az első csoport (6, 13, 26; 12. és 10. csonkán maradt partitúrái is ide tartoznak) kóruspartitúráiban a szólamok rendje következetesen $|\circ^2 \times \bullet^2$ (felülről számítva), ami a kollégiumok hagyományos jelölismódjának értelmében A T D B szólamrendnek felel meg. Ezek a kéziratok mind a pataki énekar dallamtárai.

A kéziratok másik csoportjában (1, 3, 4, 5; csekély eltéréssel ide tartoznak 18. és 19. is) $\times C \circ$ jelölést, azaz a hagyomány szerint *D A T B* szólamrendet találunk. A következetesség, amellyel a kéziratok ehhez a jelöléshez ragaszkodnak, szintén egységes iskolára, kialakult típusra mutat.

A kéziratoknak ez a kettős csoportosulása hasonló értelemben kifejezésre jut az énekanyag összeállításában is. A pataki kórus legfontosabb kótatárai (6, 9, 10, 12, 13; valamennyi 1787 és 1798 között) alapján véve mind ugyanazt az énekanyagot hozzák, igen csekély eltérésekkel. Legfeljebb az egyezés a halotti énekek csoportjában: ezeket mind az öt kézirat teljesen egyező szerkesztésben hozza.

Hasonló egységet mutat a másik csoport is: az 1, 2, 3, 4, 5. kéziratok anyagukban feltűnően egyeznek egymással: énekanyaguknak viszont csak elenyészően kis hányada közös a pataki kéziratokkal, s közösség esetében is változatuk eltérő. Megvilágítja a helyzetet, ha összeállítjuk, a Zemplényi-kézirat (4.) 52 számozott énekéből mennyit találunk meg a fontosabb kéziratokban: 2.-ben tizenötöt, 3.-ban negyvenkettőt (!), 13.-ban hármat, 6.-ban ötöt. Ez a két utolsó kézirat a pataki kótatárak két leggazdagabbika! Gondolkodásra készít az is, hogy ebből az anyagból milyen feltűnő sok került át Horváth Ádám *Ötödfélszáz Énekébe*: 52 ének közül 23, a teljes tartalomnak majdnem fele; ugyanakkor, mikor az 1798-as pataki kótatár majd háromszor annyi darabja közt tíz Horváthéval közös sem akad.

¹ *Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei. 1929.*

² Ez a két jel a kéziratban nem hatszögletű, hanem egyik csücsára helyezett négyszög.

Tudjuk, hogy Horváth Ádám az 1—5. kéziratok iratása idején (a hetvenes években) debreceni diák volt. Ha ehhez még hozzávesszük az 1. és 2. kézirat anyagának nyilvánvalóan debreceni vonatkozásait, úgy vélem, nem megyünk messze, ha ezekben a kéziratokban debreceni típust látunk. Horváth nem másolta a kéziratok egyikét sem: közvetlen átvétel ki nem mutatható: a tartalmi rokonság mégis szembeszökő. Hogy csak két példát említek: Horváth a Rákóczi nótát *Haj Rákóczi, Bercsényi* kezdetű csonka formában hozza: ennek a rövidebb változatnak párja egyedül az 4. kéziratban van, míg pl. a pataki kéziratok valamennyien a teljesebb *Régi magyar nagy vitézek* kezdetű (a dallamban is lényegesen bővebb) változatot adják. A vénleány panaszából *A két íxot tudom régen meghaladtam* kezdettel Horváth két strófát ad, a debreceni kéziratok négyet-négyet; a pataki 9. kézirat ellenben *Be kár, be kár nékem* kezdettel 10 strófás eltérő változatát közli; a többi pataki dallamtárban egyáltalán nincsen meg.¹

A debreceni daloskönyv-anyagának az archetypusa nem maradt fenn (a pataki anyagé sem); de hogy ilyen alaptípus volt, a közel egykorú rokon kéziratok tanúsága bizonyítja. Az elveszett első kézirat hihetőleg a 4.-hez állt legközelebb — már formájában is, hiszen kóruspartitúrának kellett lennie. Erre vall az is, hogy az 4. kézirat tartalmát valamely kortársa érdemesnek tartotta a szószerinti lemásolásra (5 kézirat); nyilvánvaló megbecsülés jele!

Ennyi az, amit a kéziratok rokonsági kapcsolatairól általánosságban meg lehet állapítani: annak a két kéziratnak eredetét, amelyeknek a kóruspartitúrái egyik típussal sem egyeznek (15. és 22.) egyelőre nem tudjuk meghatározni. — A puztán egyszólamú feljegyzéseket tartalmazó kéziratok (az egy 7. sz. kivételével) sem a tartalom súlyában, sem gazdagságában nem mérhetők a fentiekhez. A 7. szám, *Dávidné Soltári* is inkább csak mint szöveggyűjtemény jelentős: énekanyagában egyik típussal sem egyezik. Majd ha az erdélyi könyvtárak idevágó anyagát jobban ismerjük, ebben a kéziratban talán egy harmadik, erdélyi típus vonásait fogjuk felismerni.

A kéziratokat kettő kivételével (12. 15.) mind saját szemléletem alapján ismertetem; a két kezemben nem volt kéziratról Szabolcsi Bence dr. szíveségéből megbízható adatok rendelkezésemre.

1. Kovács András 1777.

Nemzeti Múzeum kéziratára, Oct. Hung. 534. Kis 8-r. (10×16.5 cm.) kötet XVIII. századi kopott félbörkötésben; 90, ceruzával számozott levél. A boríték belső lapján: «Possessor hujus Libri...² Comparavit in Ao. 1770. Die 24ta Julij quatuor Grassis». A címlapon néhány jelentéktelen számadási jegyzet alatt: «Andreas Kovács Ao. 1777. die 15a Januarij»; a levél hátlapján

¹ A debreceni típusú kéziratok sorához pótlásul ideiktatjuk még azt a kótáskönyvet, amelyet Kálmán Farkas a Zene- és színművészeti Lapok IV. évfolyamában (1896. 2. sz. 10. l.) ismertet. Címe: *Diarium pro Cantionibus destinatum Michaelis Pap Ao. 1779*. Eredetileg Pap Mihály debreceni cantus praeses birtokában volt. Hogy a kézirat Kálmán Farkastól kihez került, nem tudom; a M. T. Akadémia Kálmán Farkastól szerzett kéziratái között nincsen.

² Áthúzott, olvashatatlan név.

«Énekek a XVIII. sz. második feléből» (Erdélyi Pál jegyzete). A második levélen: «Renovat. in Ao. 1773. Mense Decembr.».

A kéziratot Debrecenben írták: a 15. levélen olvasható *Megkeseredett szívnek zokogó szavai* című panaszos ének szerzeitése: «Debretzenben 1768. Julyusnak 15 napján»; a 21. levélen Domokos Márton debreceni főbíró halálára (1764) szerzett alkalmi éneket találunk. Kovács András nevű diák többek között az 1772, 1774, 1778/89, 1780 években szerepel a debreceni főiskola tanulóinak névsorában.¹ Némely éneknek szerzési éve is megvan, így 1767 (fo. 2a.), 1764 (fo. 13b.), 1768 (fo. 15b.).

A kötet elején *Uri Szent Vatsorához való készület...* áll. A tulajdonképeni énektartalom a 9. levéllel kezdődik: összesen 21 halotti és alkalmi ének.

A 27—34. levélen 14 halotti éneknek dallamát és szövegét találjuk. A dallamok lejegyzése elég pontos: a leíró rendszeresen altkulcsot alkalmaz és különbséget tesz egész és félkóta között; dallamait ötsoros rendszerben írja. Nyilvánvalóan kóruspartitúra rendszerű kéziratot másolt: az első dallamot még nyolcsoros vonalrendszerbe teszi és a bekezdő dallamsorhoz kísérő basszusszólamot (jele függőleges vonalka) mellékel. A többi dallamnál már csak a tenort adja.

A 34. levéllel az énektartalomnak vége: utána csak rendetlen históriai feljegyzések, halálra való rab készítése, stb. található; a 37—59. és 62—88. levél üres.

2. Liber Cantionum variarum. Kovács Ferenc 1777.

M. Tud. Akadémia kéziratára: Régi s újabb írók 8-r. 62. Kis 8-r. (11×17.5 cm.) kézirat szürke-táblás kötésben; 91, ceruzával számozott levél. A horíték belső lapján néhány latin közmondás és «Francisci Kováts Ao. 1777 die 21a Junii. Curauí describi Kállouíae.» Azután más kéztől «Venit in Possessionem Pauli Simon d. 23a Oct. 1801». Az első lapon kétszer is «Liber Cantionum variarum». A fo. 3. olvasható templomszentelési ének szerzője Lengyel József.

Kovács Ferenc nevű tanulója többek között az 1764, 1769, 1770/71, 1774 évben volt a debreceni főiskolának; Simon Pál nevét ugyanitt találjuk az 1788, 1790/91 évben. Lengyel József 1791-ben praeceptor oratoriae, 1793 praeses, 1795 senior, 1798 professzor volt Debrecenben.²

Mind ezek a kézirat debreceni eredete mellett bizonyítanak. Az énekanyag vizsgálata szinte erre az eredményre vezet. A fentebb 1. szám alatt ismertetett kézirat énekrészének törzsanyaga, a fo. 27—34. feljegyzett 14 halotti ének ugyanis kivétel nélkül megvan Kovács Ferenc kéziratában is, teljesen egyező változatban.³ A kettő nyilván közös forrásból másolt, K. Ferenc többet ír ki belőle, K. András kevesebbet. Nr. 1. négy olyan dala-

¹ Thury Etele: *Iskolatörténeti adattár*. II. kötet. Pápa 1908.

² Thury, id. m.

³ Kisebb dallambeli eltérések, melyek a lényegét nem érintik, három darabban találhatók, u. m. *Lelkém csendességben*, *Meny föld tenger*, *Az ég királyának*. Megjegyzendő egyébként, hogy két kéziratnak még a közölt strófák számában való egyezése is legnagyobb ritkaság a melodiáriumokban.

mot is hoz, amelynek 2. csak az énekszövegét adja: ebből az következik, hogy 2. sem másolja teljesen a közös forrást (bár lényegesen többet merít belőle, mint 1.), hanem csak azt írja ki belőle, ami céljának megfelel: elsősorban a templomi darabokat.

Két kéz írása különböztethető meg a könyvben; bejegyzéseik tartalm tekintetben is élesen különböznek.

A régibb kéz (Kovács Ferenc) írása: a) az összes dallamok fo. 5—22 és b) a dallamokhoz tartozó énekszöveggyűjtemény fo. 45—80, 1—85. futó darabszámozással. Hiányzanak a fo. 2a. bejelentett *Observationes quaedam ad Harmoniam Francisci Kováts*.

A gyűjtemény nagyobb részben egyházi (kiváltképen halottas), kisebb részben dekos világi énekeket tartalmaz, templomit és profánt vegyesen. Jelentősége gazdag dallamanyagában van: összesen 79 dallamot hoz,¹ köztötte 17-et négyzólamú feldolgozásban. A feljegyzés technikája azt mutatja, hogy nem eredeti karkönyvvel állunk szemben, hanem magánjellegű betanítókönyvvel: a szólamokat egymásután ötsoros vonalrendszerben jegyzi. Az együvé tartozó szólamok gyakran nincsenek is egy lapon, úgyhogy pl. a tenor és alt közt lapozni kell: nyilvánvaló ebből, hogy kórus a kéziratból nem énekelhet, tehát másolattal van dolgunk. Hogy miből másolt a feljegyző, a fentebbi okfejtés után alig lehet kétséges: a debreceni főiskola énekkarának a hetvenes években használt anyagából.

A dallamok feljegyzése türethően pontos: kulcsokat rendszeresen használ, különbséget tesz egész és félkóta között; a melizmákat hol ékkel, hol összekötött félkótákkal jelzi. Ritmikai különbség kifejezésére itt-ott rombikus kótát is vegyít a kerek jelek közé; jelentős vonás ez, mert e sajátos jelölésnek Horváth Ádám énekgűjteménye mellett tudtommal egyetlen példája.² Megjegyzendő még, hogy a 79. levélen feljegyzett ének (*Keresztyén népeknek kegyes fejedelme*) a versfők tanúsága szerint Kovács Ferenc saját szerzése.

A Kovács-féle feljegyzések a könyvnek csak mintegy kétharmadát foglalják el: a többi üres lehetett, mikor a kötet 1801-ben Simon Pál tulajdonába jutott, s az az üresen maradt lapokat a maga bejegyzéseivel kitöltötte. Ezek: c) *Templomszentelésre való Ének, melyet készített Tiszt. Lengyel József Ur.* fo. 3—4.; d) *Világi Külömbkülömbféle Nóták és Versek*, fo. 23—44.; e) *Egynehány világi Nóták*, fo. 81—90.

Ennek a résznek későbbi eredetét mutatják a politikai dalok vonatkozásai az 1799-es eseményekre: fo. 24b. *Szomoru Marsok a Muszkáknak Helvetziában 1799ben mikor a Frantziáktól megverettettek*; fo. 26. *A Komárom Vármegyei Nemes Sereghez intézett buzdító beszédje egy Poétának 1799*. A századforduló stílusa kifejezésre jut a címek bőbeszédűségében *Ária, mellyel a kis Gyermeket lehet el altatni, mikor rengettetik* és hasonlók: a régibb szakasz írója (mint az 1800 előtti gyűjtemények szokása) egyáltalában nem ad címet a nótáknak. Viszont a Kovácsnál rendszeres nótajelzések teljesen hiányzanak Simon írásában.

¹ Beleértve a 76—77. levélen a szöveg közé beékelt két dallamot is.

² Úgy látszik, hogy a 23. szám alatt ismertetett kézirat lap szintén különbséget akar tenni kerek és rombikus kóták között.

3. Kulcsár Pál, 1775 után.

Sárospatak, Főiskolai könyvtár kéziratára, 1770. A papiranyag mállása folytán erősen rongált 8-r. (12×18,5 cm.) kézirat. Az egykorú lapszámozás a kéziratot csonkának mutatja; első felében a számozás 44—98. fut (az 52/53. lapszámot mutató levél kiszakítva; az utolsó szám 99. helyett hibásan 98.); a második rész paginálása 1-től újra indul; 50-től kezdve a papir csonkasága miatt már nem olvasható. A kézirat legrégebb ismert tulajdonosa (aligha összeírója) Harsányi I. jegyzete szerint Kulcsár Pál tanító volt. A kézirat korára és eredetére vonatkozatható bejegyzések ezek: a) I. p. 99. Per And. D. Scriptum est. Tunyog 1810 6. May.¹ — b) II. p. 19. Életem végső napjára. D. D. H. S. — c) II. p. 24. Váradi Barát Éneke Cs. D. N. *Serkenj fel lelkem*, — d) II. p. 26. T. D. Úr éneke Ao. 1762. *Mulandó világnak*, — e) II. p. 81. *1775-ben léptem ebben az életben...* [énekszöveg].

Ezek közül az első nyilván későbbi bejegyzés, tehát a kézirat törzsanyagára terminus ad quem: különben is az írás jellege egész határozottsággal a XVIII. századra mutat. A kézirat egy-két szembeszökően későbbi bejegyzésen kívül végig egy kéz írása. Terminus post quem az énekszövegben szereplő évszám: «1775-ben léptem ebben az életben...».

E közkedveltségű énekek számos kéziratban olvasható variánsai az évszámot nem adják egységesen: nyilvánvaló az a törekvés, hogy mindegyik a maga idejéhez képest közelmúltba helyezze a tipikus helyzetdal dátumát. Így azt hiszem, nem tévedünk, ha kéziratunk iratását röviddel 1775 után tesszük.

A kézirat első fele pusztán templomi, második része túlnyomóan világi énekeket foglal magában.

Az első rész alosztályai: a) *Innapi énekek*, mégpedig nagykarácsoni kiskarácsoni, nagyheti, husvéti, mennybemeneteli és pünkösdi dicséretes, — b) *Halotti énekek* p. 54—98. (címjelzés valószínűleg a kiszakított 52/53. levélen).

A második rész hasonlóképpen két alosztályra válik szét: c) *Külömbkülömbféle énekek*, p. 1—29; 15 egyházi ének szövegével (4 dallam) és d) *Series Aliarum Notarum*, p. 30—végig: többnyire világi énekek, p. 64-ig betűrendben.

Kéziratunk dallamok tekintetében a legelsőek egyike: az első rész 37, a második 62 dallamot foglal egybe. A dallamot nem választja külön a szövegtől, mint a fentebb ismertetett 2. kézirat, hanem mindjárt a dallam után hozza a szöveget is. Az összeállító négyszólamú kórusszerkezetre tervezi gyűjteményét; a szólamokat négy ötsörös vonalrendszerbe egymás alá írja, ebben a sorrendben: *T, A, D, B*. A kidolgozás sok esetben abbamaradt: ilyenkor csak a tenordallam van meg, a többi három vonalrendszer üres — így pl. a második részben p. 30—65. feljegyzett világi nóták mind csak egyszólamu feljegyzésben találhatók.

Az egyházi dallamok lejegyzése a nyomtatott énekeskönyvek szokásos technikájával él: a tenorban altkulcs előjegyzés, rombikus egész- és félkóták

¹ Ujabbkori, más kéztől eredő bejegyzés.

az eszközei. Említésreméltó, hogy némely dallamnál (így: *Jer mi dicsérvük áldjuk, Jésus életemnek*) a nyomtatott változatban mindig mellőzött melizmákat is jelzi összekötött félkötőkkel. eltérő a világi dallamok lejegyzése: ezeket mind egyforma egész kótákkal írja és a melizmákat kis fekvő ékkel jelzi. Azt hiszem, nem tévedünk, ha e különbséget avval magyarázzuk, hogy a leíró ezt a részt kóruspartitúra rendszerű példányból másolta, az egyházi dallamokat pedig szólamrendszerű forrásból. A kóruspartitúra formájú lejegyzést különben itt is megtalálhatjuk: p. 71—90 huszonkét dallam a sajátos kilencsoros vonalrendszerben, partitúra módra írott szólamokkal van feljegyezve. A szólamok sorrendje *D A T B*, jelölésük: $\times C \circ |$. Három dallamnál még ötödik szólam, a tenor felső oktávját erősítő *accantus* is járul a rendes négy szólamú szerkezethez, jele \circ .

A kézirat 29 darabja közös az imént ismertetett 2. számúval, vagyis a Kovács-kézirat énekanyagának mintegy negyed része tér vissza kéziratunkban.¹

4. Zemplényi-kézirat. 1775 után.

Magántulajdon, Kölcsönletét a Nemzeti Múzeum Zenei Osztályában. Haránt 8-r. (9,7×16,5 cm.) kötet debreceni munkájú, festés nyomait mutató, pergamentkötésben. Lapszámozása nincsen: a darabokat futószámozással látja el; ez a kötet második részében, a zsoltárokkal, előlről kezdődik. Külső borításán *Zemplényi kézirat* mult századi tulajdonosa nevét jelöli. A boríték belső oldalán «Ex libris Jo...ij» bejegyzést lehet kivenni, a többi az olvashatatlanságig elfakult. A fentebbi 3. kéziratban talált *1775-ben léptem ebben az életben* kezdetű ének azonos kezdettel itt is megvan: ugyanazon körülmények, mint amelyeket fent kifejtettünk, valószínűvé tesz, hogy ezt a kéziratot sem írták sokkal 1775 után.

Kéziratunk határozottan dallamgyűjtemény: dallamnélküli szöveget nem ad, szövegnélküli dallamot ellenben nem egyet. Elrendezése: minden levél recto oldalán van a dallam kóruspartitúrája, vele szemben az előző levél verso lapján a hozzátartozó szöveg. Célja nyilván az egész dallamanyag ötszólamú feldolgozása: erre vall a teljes ötszólamú tételek nagy száma; mellettük sok a kétszólamú conceptusnál (*T B*) megakadt kidolgozás. A szólamok rendje: *accantus, discant, altus, tenor, bassus*; jelölésük ugyanaz, mint a Kulesár-kéziratban.

A kézirat első fele 52 számozott és 13 számozatlan dallamot tartalmaz: utóbbiak lejegyzése részben más tintával történt. Minthogy nr. I. után 4 levelet kiszakítottak, a 2.—5. sz. darabok mindentűl hiányzanak, a 6.—7. számúak pedig szöveg híján csonkák. Hasonlóképp hiányzanak azok a levelek, melyek a 23. és 29. ének dallamát, illetőleg a 24. és 30. szövegét tartalmazták.² Aránylag kisméretű csonkulás; egyébként a kézirat teljes. A darabok folyószámozása nem juttatja kifejezésre azt az elrendezést, hogy 1—23. pusztán egyházi, 24—52. csak világi énekek kerültek össze. Mint-

¹ A kézirat anyagából Harsányi István és Szabolcsi Bence használtak fel egyes darabokat közléseikben; részletes ismertetése először itt.

² A kézirat számozott énekeinek száma a csonkulás ellenére is 52, mert a számozott énekek közé betoldva négy számfölötti darab található ú. m. 13b, 27b, 42b és 46b.

hogy a kézirat mindenütt dallamot közöl, nótajelzést sehol sem találunk. A kézirat második fele (1—39. sorszámozással) összesen 41 zsoltárdallam (a Szenczi Molnár-féle kiadás dallamai) kórusfeldolgozását hozza. A zsoltár-szövegre csak a szövegek kezdősora utal.

Tartalmilag kéziratunk legszorosabb rokonságot mutatja a fentebb 3. szám alatt ismertetett Kulcsár-melodiáriummal. Első részének a (zsoltárok nem jönnek e tekintetben számításba) 52 számozott darabja közül 42 megvan Kulcsárnál is: ez a tartalmi egyezésnek feltűnő nagy mértéke. De van ennél erősebb bizonyíték is: a Kulcsár-kézirat végén egy csoportban található 23 kóruspartitúra darabjai három kivételével teljesen azonos formában megvannak kéziratunkban is. Az azonosság mind szöveg, mind dallam szempontjából teljes: azonos szövegvariáns, azonos strófaeközlés egyrészről, egyező dallamvariáns, egyező kidolgozás másrészről; az egyezés annyira megy, hogy a két kézirat a csonkán maradt kartételeket (*Egész életemben, Nem kár volna megnyúzni*) is teljesen egyező félbemaradt formában közli. Ez a tökéletes egyezés nem lehet véletlen: a két kézirat írója okvetetlenül ugyanabból az anyagból másolt. Hogy egyik a másikat másolta, az eltérő sorrend miatt kevésbé valószínű.

Ebből az egyezésből még egy érdekes megállapítást vonhatunk el a Kulcsár-kézirat összeállítására vonatkozóan. Kéziratunknak azok a darabjai ugyanis, amelyek megvannak ugyan a Kulcsár-kéziratban, de nem kóruspartitúra lejegyzésben, hanem szólam szerint, a két kéziratban eltérnek mind szöveg, mind dallam tekintetében. Ezeket tehát már nem közös forrásból másolták. Minthogy a Zemplényi-kézirat egységes, tervszerű összeállítása heterogén források használatát kizárja, így a Kulcsár-kézirat írójának kellett különböző forrásokból merítenie: másból a kóruspartitúra szerkezeteket másból a szólamjegyzéseket.

5. A Zemplényi-kézirat részleges másolata. XVIII. század.

Nemzeti Múzeum Zenei Osztálya, Ms. Mus. 112. Haránt 8-r. (9·7×16·5 cm.) kézirat, kötés nélkül, elől hátul csonka; 45 géppel számozott levél nem egyéb, mint a 4. kézirat egyházi részének (tehát I. 1—23. és a teljes zsoltárgyűjtemény) külsőalakjában is hű, egykorú másolata. Néhány levél kiszakítása folytán hiányzik az 1—6., 22—23. ének, valamint a 20. és 150. zsoltár. Egyébként a darabok sorrendje és a feljegyzés módja teljesen egyezik. Csak a darabszámozás helyett alkalmaz folioszámozást: e foliálás számai az első részben mellesleg pontosan egyeznek 4. darabszámozásával. Lényegesebb eltérés az, hogy kéziratunk másolója mindenütt (az egy ötszólamú nr. 19. kidolgozása teljesen egyezik 4.-el) csak a tenorszólamot írja ki forrásából: gépies másoló módjára jellemző, hogy végig megtartja az ilyenmű egyszerű tenorlejegyzésnél teljesen felesleges kilencsoros vonalrendszert. Néhány esetben egy-egy strófiával kevesebb szöveget ad, mint 4. Forrásértéke nincsen.

BARTHA DÉNES.

ADATTÁR.

RÉGI MAGYAR VERSESKÖNYVEK ISMERTETÉSE.

IX. A Vizkeleti-kódex.

(Második, bef. közlemény.)

24. Más. (49—51. l.)

A szerentse tün­der kerekin,
Óróm után következik kin.
Ami jot ad akkor fémlýik néked a Napfény
még meg nem tsal, kárban nem hajt, példa vagyok én.
Én is olykor kedvemre éltem,
szerentsémet boldognak véltem,
De látod é, s nem szánod é szörnýű esetim,
irigýimtől, s mindenektol, számkivettetem.
Kiki maga kedvit követi
ha más szenved még sem emliti
Bár láttya is, s meg szánnya is, fordul s feleiti.
Kinek nem fáj, annak nem jaj, könnyen tührheti.
De a bus sziv magával nem bir,
ha ériüs örvendetes hir
Bár tét­te­ti hogy van kedve, titkon meg is sir,
a szüntelen bánot ellen, nincs gyógyító ir.
Fájdolmimat, magomban tartom,
bus szivemet azzal fogyasztom,
ha igazán sénki nem szán, hát mit ohajtom.
Sebeímet amint lehet, magom orvaslom.
Siralomra indult kereke,
szerentsének véletlensége,
ha így fordul Borátodnak bánkodo kedve,
mit hoz isméretlen Társnak ő szellitsége.
Vidám kedvet olykor mutatni,
es mosólygo szivet látatni
mit vélsz néha mire céloz bus szivet fedni,
mert tsak ollyon mint más által mézet kóstolni.
Feltett czélod hogy ha el érhed,
Vigassággal örvend a' szived,
Tapasztolván jó borátod vigad teveled
de hirtelen ha tér balra, fordul s meg nevet.
Így van dolga tsalárd világnak
banot árját adgya Fiának,
Néha ugyan koczkázásban örülsz az hatnak,
de hirtelen ha hoz vakot senkit nem szánnak.

Vége.

A *Szív uj. bokr.* 113—5. lapján egy 14 versszakos; a *Bocskor-dalos-könyvben* hét, Thalynál (*Vitézi én.* II. 326—7. l.) a *Szádeczky-féle Miscellaneában* 6—6 versszakos változata van. Thaly a 2-ik strófa utolsó sorából:

«Iregemtől s mindenektől számkivettetem» azt következteti; hogy ez éneket «egy valaha Iregen lakott egyén szerzé.» A Vizkeleti szövege — az egyetlen, amely a helyes alakot adja — *irigyimtől s mindenektől számkivettetem*, alaptalannak bizonyítja ezt a merész. feltevést.

25. Más. (51—53. l.)

Eddig kinlottam, noha titkoltam
 érted gyakrobban, de tsak magomban
 szenvedtem.
 Kijelenteni, meg bészszélieni
 szívemnek titkát, vagyado czéllját
 nem mértem.
 Félttem valóban, hogy lesz héjában
 ha hivségemet, hozzád kedvemet
 én kijelentem
 Vagy meg emlétem, meg ítéltetem
 azt véltem.
 De már sebemet, bajos ügyemet
 nem szenvedhetem, nem viselhetem
 jól érzem
 De tsak arra kérlek, minthogy szeretlek
 hogy hozzám hív légy, rollam példát végy
 azt kérem.
 Ha tettszik szívem, légy tehat hivem,
 hittel petsétlem amíg lesz éltem
 hív leszek hozzád
 mind igaz szolgálád tsak nem mind árvád
 győtrődöm.
 Mi hasznod lenne, szived mit nyerne,
 ha nem szeretnél idegen lennél
 ezekben.
 Ugyan meg vethez, de meg emlegecz,
 tovább meg látod és meg tapasztalod
 eltedben.
 Ki ugy szeretne, szívből tisztelne,
 ollyat nem találász, ha magadban szálsz
 jól vigyáz.
 azért Aranyat Rézért ne adgy rosszszábért
 cserében.
 It kész a' szolgálád, ki igaz hozzád,
 most is készségét kötelességét,
 ajánlya.
 Már ki jelenti, nem is tűrheti
 igyekezetit, és szenvedését
 számlállya.
 Tekéntsđ ezeket, kemény sziveket
 te ne kövessed, inkább szeressed
 ki téged szeret.
 Soha meg sem vett, sőt nem is lehet
 azt vallya.

26. Más. (53—56. l.)

Minthogy látom változását életem napjaiban,
 Es sok kárát tapasztaltam nyukhatatlanságnak.
 melyek miat, sok fájdalomat vettem ezer kinokat.
 Sok gyötrelmet, szív sérelmet, szenvedvén mind azokat
 kit vállóban sojnálok.

Hogy kedvemét, életemet illy keserves bánottal
 Veztegettem, s emésztettem magamot sok gondokkal
 Kit még élek nem felejték el sem is kerülhetek:
 Eztet vinni, és szenvedni kellettük bus szívemnek,
 Még az halál véget vett.

Nem kis Munka, igaz dolog titokban meg tartani;
 Igaz szivet, szeretetett ki nem nyilatkoztatni;
 De haznosab, tonácsasab azt magában tartani;
 Mellynek igaz valóságát nem lehet meg tudhatni,
 lehet is meg el érni.

Mellynek súllyát akkor érzed fogod meg tapasztalni,
 Az Mikor már késső léssen éri szivedet sok kín
 Mellyek miat nyugadalmat nem találisz semi modot:
 Hogy lás valaha már olyyast, magod hogy vigasztallyad
 semmit is az ég alatt.

Szerentsés lész ez világon ha ezt el kerülheted
 Boldogok lésszenek Napjaid hidgyed ha ezt teheted
 Hogy magadat szabadságban tartod s nem oly rabságban
 Mellyből menekédesedet, nem várhatnád más modon,
 hanem tsak halál által.

Akor mit szenvedgy inkább, mind sem ezt ki jelentsed
 Mert midön így aztot vélnéd, hogy könnyebedik terhed
 Ezzel aztot idővel sokkal többre neveled
 Mellyek nagy fájdolmi, mian; Tsak el nem fogy életed,
 Ez egész nyereseged

Azért minden erről példát meltán vehet magának
 Ezt kerülni, távosztatni, itillik jonak lenni
 Ne hogy végre, olly veszélyre vigyen kit meg bánhatnál.
 Mellyet ha késső nem lenne ezerszer vissza vonnád,
 Tanuld meg ezt más kárán.

27. Más. (57—62. l.).

Ah már hová legyek, nagy humban mit tégyek,¹
 el hadgy a' vig Napjaimnak fényne,
 oda van ohajtott Reménye nyo(mo)rult
 Életemnek;

Már várlok ohajtva, emlétek jajgotva,
 miattad kesergek, nem latod neveden
 szollitlak, nem hallad jaj Árva fejemnek.

Személyedet képzem, érkezik a' nekem
 mindenüt kérdezem ha élsz é ablokra
 futkosok, nem jösz é ah bé Nagy
 nyomoruság:

Azért az én dolgam, azt igazán mondom
 kin, bánot, és nyukhatatlanság
 halálnál keservesebb rabság, veszedelmes
 fogság;

AH nevededik keserves ügyem
 már szaparadik keservem,
 szenvedném sullyát, nehezül terhem
 kívánnék ettől ment lennem,
 ha kotzka veti mit kel tenném.

¹ Ez a két sor egyezik a 14. versével.

Ambár szivem kesergésse,
 óránként tamód szivemre,
 előttem Reménség van öntve
 Kereszténynek viselése, békével volt nálom türve,
 és biztat engem könyökségre.
 Forgó szerentsém, nem vélt törésse,
 Vetett koczkámnak esésse ;
 ez által nem várt jovam vestése,
 vallyon méltó kesergésre,
 elmémet gyakran hányom ebbe.
 Mert kedvemem, életemet predára tette
 Szivemet, de tsak reménlem még örömet.
 Szerentsétlenség fejemet, nem gyöttri ; s
 Csenedség szivemet, tudván lenni semmi vétkeket.
 Szerentsének nem csuda botlása,
 tört kerekének forgása,
 szünik üdövel unt csikorgássa,
 Vakrol hátra lesz fordulya,
 bánatos sziv indulhat ujra,
 Szivem kinnya jomra válhat,
 elmúlt Napom helyre álhat,
 változó sziv állondot hozhat.
 Ki örvendette sorsomat,
 bár vállollya fel bajamat,
 azután csudállya utamot,
 Bus szivemnek terhét vinni békével,
 s annak gyötrelmét fedni ily munkával
 tartom csendes elmével,
 ha ki birhatna igyekezzél
 lehet sebes sziv ez üdövel.
 Törödni, s nagyon epedni,
 Semiért magát veszteni
 job bus sziv kell érótt venni,
 szivire gyász verset írni
 fejét mindgyárt falban verni
 nem késsó még magában térti,
 Ambár magom is sok ként forgatom,
 Csenedes elmémet fárosztom,
 régi sorsomat bajos válalnam
 magamat ebben próbálom
 szerentse mit hoz elvárom.
 Méltó továbbra vigyáznom
 s bajos dolgomról távosznom
 elmúlt kinomot ne ujítnom.
 mert nincs csenedes nyugovásom
 ha ván elmémben habzásom
 mellytől lesz meg szabadulásom
 Melly nehez dolog kedvet mutatni,
 Kételen szivnek vigadni,
 sziv gyötrelemben régen ágodni
 s mással azt nem üsmértetni,
 boldog ki ezt végben viheti.
 Ritka proba ez világban
 aki jár ezen hajoban
 ki el kerülheti van jóbban
 Azért én is azt kerülöm
 mert eddig volt benne részem
 kinek tettszik annak engedem.

Szines Barátság, keves keresmény
 hosszszas kedvesség muló fény
 könnyű hűvséget egyhez mutatni,
 s titkon többekhez tartani
 Boldogtalan illy edény lenni,
 Nem sojnállom, de utállom
 az kiben eztet talállom,
 Senkiben helyesnek nem látom
 az illy dolog nállom tudom,
 vallosággal nagy unalom
 nékem olly szív ne udvarollyon.
 Ambár magam is néha tiszteltem
 aki hívnek lenni véltem,
 mert allandónak jonak szemlélttem
 de végre tölle szenvedtem,
 s tovább annak rabja nem lettem
 Gyönyörkedtem, s frissen éltem,
 tölle kedvem hogy el vettem,
 szívem terhét könnyöbítettem
 azért méltán kell melőznem
 ne sinlodgyék buban fejem,
 mellytől gyakrom megis szédültem.
 Ha ezt akarod, hogy ne számlálljod
 s magad fejedem ne lássad
 vegyed példádót, mert lehet látod
 végét dolgoznak gondollyad,
 mit cselekszel jól meg föntöllyad
 Késső üdöt változtatni,
 rabnak szabadulást venni,
 intésemet lehet bévenni,
 Baj rosz szívet elcserélni
 s rosz helyet jót elé venni,
 Méltán lehet erre vigyázni
 s vége az historiának,
 ha eltörött sárka az kapunak
 gondol meg jól az dolgot,
 s nem égeti meg kássá a' szádót.

Vége.

28. Más. (63. 1.)

Gyászszas életemet szánom késervesen
 mellyben néha napját éltem szerentsésen
 de szerentsém már meg fordult
 Régi kedvem töllem elmult,
 Jaj már életemnek, vége vig kedvemnek,
 Ritka e' világon hív szivre találni
 Ez mellet mindvégig híven megmaradni,
 en ugyan fel találtam volt,
 de töllem ésmét elpártolt
 ilyen a' szerentse, nincs állando kintse.
 Alhatatlan világ mit tselekevel vélem
 Oh tündér szerentse, mért bánál így velem
 egyszer mutatod kedvedet,
 másszor nyujtod bal kezedet,
 Nincs benned igazság, nincs allondóság.

Vége.

Teljes formája az lehet, amelyet Kanyaró Ferenc az Erdélyi Múzeum XX. évf. 173. lapján közölt. Itt t. i. 21 versszakból áll s versefejeiből *Gróf Esterházy Magdolna* név jő. A *Sziv. uj. bokr.*-ban (94—95. l.) 7 strófás szerkezete van GROF ETE versfókkal. Ennek kiadója megjegyzi, hogy egy hosszabb, 43 versszakos változata van (két részre szakítva) a *Misc.* 83—86., 131—6. lapjain.

29. Más. (64—65. l.)

A' szerelem olly sérelem,
és ész nélkül veszedelem,
az melly szivem ül
végtére but szül,
emberben,
Nagy gondott emel,
s but bánatot lel.
szivedben.
Hogy ha azért te szeretni,
akarsz viszont szeretni
Tonácsot szívtől
szerelmet szemtől
ket vened.
Alhatotoknak,
igen okosnak
kell lenned

Nem szereted a' bujaság
melly csiklandoztato ujság
azért leg igaz
nem kborlo Gaz
s el se vály.
Szebbet képednél
szived lépínél,
ne talál
Keres azért olly szerelmet
melly üsmérje az értelmet
igy jo napokot,
tallálsz órákat
eltdben.
Tölcsd esztendőket
butol meddöket
kedvedhen.

Vége.

30. (65—68. l.)

1. Az Barátság, és szerelem közt
Tudok egy kis keskény közt
én szivemet arra vid
nem vallod kárrát el hid.
2. Ez ösvény és az két oldal ut
három kis helyekre jut,
Venus s nem látták ha kik
keresik balra lakik.
3. Ott az üdök hol melegek
hol hirtelen olly hidegek,
hogy most tsak elnem olvacz
majd ugy fázol hogy meg facz
4. Az Barátság ha meg hizen
jobra Achatéshez viszen,
Az kihez, ha ki vezed
erről kel adni kezed.
5. Hogy minden baját fel veszed
magod vállára teszed,
estve midön kiállacz
koporsóban is szállacz
6. Az kis közt kevesen érik
mi légyen nem is üsmérik,
er oda ritka elme
ha nincs finum értelme.
7. Ez az kettőnek veléje
kétszer ki tisztált ereje
szerentse védelmezi,
az barátság fedezi.
8. Melly két szomszéd jo fedező
bár lesz edgyik ellenkező
akár mi ostromollya
ez kettőt bé takarja,
9. Az melleg ellen firhanyga
Dér ellen hevítő langja
Virtus, melyhez szeny nem fér,
és ritka ember eszse ér,
10. Ennek meleg, hideg nem árt,
csak az irigy szem tenne kárt
szerelem gyanánt nézven
gonoszul meg tikélven
11. Ez ellen Pajist veszszen
mely tükörből álló lészén
ha ki szájját rá tartya
azt kit keres nem láttya.
12. Hanem ha jól meg visgállya
maga portrélyát tanállya
arra lévén kezében
ha jól venne eszszében.
13. Igy hát Barátság, s szerelem
Légyen két felöll védelem
hiv Barátság reményne
Virtus, Amor, Törvénye.
14. E kettő között meg állyon
örzése másra ne szállyon,
Té, és az én szivem éppen
Lakjatok az közepén.

Vége.

31. (68—69. l.)

Jaj állapotom, magom siratom
 Seben álitom, télnek az Nápok jól látom
 Készülöm kel szívem fájdólmával
 az valóság marad csak álmával.

Lám tüzelek csak szalmával
 Az kit szeretek, kiért epedek,
 és kit tisztellek azal tovább nem lehetek
 Bazirides számra éltemet,

Párkák is nevellik kedvemet,
 Amidón láttyák szomorú fejemet,
 szánnják el Bádgyot szívemet,
 mit kell már tennem,
 azt ellő vennem

s kive elmem.

Továb már nem lehet mennem
 én szívem bizom te kegyességében
 tudom hív maratz távul létemben,
 Ez nekem öröm tellyes életemben,
 vidamisd lelkem szivedben.

Vége.

32. (69—70. l.)

Szines szivet szeretni
 kinra Testit ki tenni,
 Zárva lenni, többre menni
 Mézet venni, mérget enni.

Homoromhoz nem férhet,
 senki sem kényszeríthet.

Réám immár ne Tekénts
 kezeiddel ne is incsd
 hiddel hogy nincs földön
 olly kincs, mellyel enyhics
 akár mint sincs.

Töllem azért Távozzál
 másokkal barátkozzál
 eleget tréfálkottál
 de mind üdő változtál.

Szines voltál, sokat csáltál
 Sokat mondtál, buban hajtál
 én igaz hivségemet én kegyes szeretetemet
 ézt te közönszönsd sem fogadna¹

Ha szollacz sem halgatom
 mellyben mondom, lad hogy áldom
 ez én sorsom amint látom
 Maradhatok magomnak
 maradgy te is magodnak.

Vége.

33. Más. (71—73. l.)

Sok eszakák álom nélkül	Senki teged úgy nem szeretett
mulnak el töllem,	mind én édesem
Hozzád valo nagy szerelmem	Tölled valo el vállásom
megemészt éngem,	soha sem léssen.

¹Javítás miatt nem vehető ki tisztán.

Nállod nélkül vigátságom
senki sem látta.
Álmombán is szép Orczádót szám
Csókolgattya.
Mind szép hattyt ölgeti, ugy
takargottya.
Jaj mindenkor szépségedet,
szivem ohajtta.
Oh szep Venus Isten Aszszony
ne meny el töllem
Hivségemben meg változást
ne vély felöllem.
Látod szép kartsu derekad
mind meg öleltem
Holtig szivem hivségemben
maradgy melettem.
Ninesen Senki ez Világon
kit ugy szeressek,
Más Páromat ez életben
nem is keressek.
Engedgy mag hát, hogy öledben
rosám ülhessek
Szived titkos hajlékában
szivem mehessek.

Orczádnak, és kegyes szádnak
rám mosolygas(i),
Gyenge karcsu derekádnak
ékes állási
Olly kedvesek, mind Rosáknak drága
nyilási
Vagy szép rendet ékesíti kék
ég járási.
Te szivedtől egyet kérek
én édes lelkem.
ha nem tettzik ajándékom küld vissza
Szüvem,
Vagy ha pedig kedved szerént, én azt
küldöttem
Tarcsd magadnak édes szivem, ha
tettszik kincsem.
Kévánságom szépségedbe éppem
meg akad
Szivem fészke szépségedtől ugyan
felgyulat.
Mint Gerlicze a Társára midön
rá akad;
Gyenge szive Örömbibe maid
ketté hassad.

Vége.

34. (73—74. l.)

Buh szeretett Tüze, mély tenger örvénye
ki nyilt fenekére, honnét nincs Reménye,
Ezt Sámson tanította, Dávid helyben hadgya,
Salamon munkába, Trojával ki atta.

Nézd Sámson Lénával, Troja Helenával,
Medea Jázonnal, voltak nagy Romlásban
Ezek hogy Amorral, tennék Probájokat
Kis ujjat huztanak, de porba maradtak.

Illona, Illona, Vajha Téged Troja
most hazgában (igy) látna, vért, vérért kívánna
megesni hogy kedves, fel kelni keserves,
égni szerelmes, mert Amor tsufá tesz.

Retegsz nagy kár után, gölőbis Löves után
Keresni szaporán, tsak szines szívárvány
ély sokáig kintsem, ki vagy kedves hivem
Vedd jó néven tüllem, írásom szerelmem.

Vége.

35. (74—75. l.)

Im üdő mulik, szerentse oszlik
mind füst enyészik, homályba tűnik,
O mulandoság, Ravasz álnokság.
Már szörnyű kinra kit véltem, véltem jomra
eset káromra, szivem súllyára
oh mulandoság, ravasz álnokság.

Rabbá már lettem, kinra szüllettem,
 mikor nem véltem, akkor meg estem,
 oh mulandóság, ravasz álnokság:
 Ez hát reményem leg végső bérem,
 ki gyászba szívem, hozta én fejem
 oh mulandóság, ravasz álnokság.

Vége.

A versfökből IMRE név jő ki. Valószínű, hogy ugyanannak a Bene Imrének éneke, aki ebben a kódexben a 22., 23. számú énekeket is írta.

36. (75—79. 1.)

Változással, s kedv mulással folynak az észtendők stb.

Megvan a *Misc.*-ban (214—217. l. és a *Szív uj. bokr.*-ban is (53—55. l.) Ebben az utóbbiban a versfők tisztábban adják ki a szerző nevét: VIZKELETI JOSÉF (a mienkben JOSÉP), mégis a mi szövegünk helyenként épebbnek látszik. A szöveg-eltérések egyébként jelentéktelenek, csak az utolsó másfélversszak halad más nyomon. Épen ezért a két utolsó versszakot közöljük:

Erdemedért, szerelmedért, szívem maid meg hasad
 akaratom, Gondolatom, kebeledben akad
 ott lészek én is szívemmel
 kedvemen épült szüzemmel
 én hűségem szeretetem
 soha el nem szakad.

Parantsolni, vagy izenni tessék te szolgádnak
 kedvel fogja mindenkoron Rendit írásodnak
 kérlek szívem emleges meg
 szived Reitékében tarcsd meg
 hogy ha szerez meg emlegecz
 kedvedbül ki nem vetz.

Vége.

37. (79. 1.)

Mi haszna ha szeretlek is tsak magamot hervaztom
 Én erőmet, vig kedvemet haszontalan fogyasztom
 Személyedet, termetedet magomnak nem tarthatom
 Jegyesemet, kedvesemet kezemből ki szalaztom.

Le kötelezted vart magad hogy lész nékem hiv társom
 Sirva montad, s fel fogadtad engem szeretz untalan
 még is hitted esküvésed szegted te két színű
 máshoz tsaptad s attad magat álnok és ravasz hitű.

Lássad amint fog tettzeni, a' szerént tselekedgyél
 akár mit gonosz szándékal felöllem el végeztél
 fel tet czéled s akaratom vígyed végben nem bánom
 én is magam szégyény sorsom más kedvében ajánlom.

Vége.

38. Más. (80—81. 1.)

Sok az elme hánkodása
 Gyórs járása nincs is mássa,
 de még is olly facultása
 nincs ki aztot által lássa,
 az szív mit tégyen hozza kit végyen
 kihez lesz készen, titkon mi léssen
 avagy kiben volna hiv szerelem.

A szem mihent szépre tekint
 szív ott szivre szerelmet hint
 noha pengig egyik sem mint
 de titkon lát mindenik kint,
 for benne az vér, kérni még sem mér,
 ki pengig nem kér, a' soha sem nyér,
 ez az szerelemnek Zálogja.

Jo szeretni de okoson,
 mások előtt tsak titkoson
 nem mindenkor játékoson
 mert nem essik ugy haznoson,
 Lásd meg kit szerecz
 frigyét kivel vezc,
 ha ebben kövecz
 jól így el nem vezc,
 szerelembe jól így elé mehez.

Némelly szeret tudatlanul
 mind ki vézszen látatlanul
 sok jár így haszontalanul
 de másokon meg sem tanul;
 nincs mindenben ész
 szerelemre kész,
 mert ez ollyon Rész,
 kin sok ész meg vész
 azért okos szívet te szeres.

En is azért által láttam
 a' szerelmet meg fontolván
 az igaz szív mit foglallyon
 kegyeséhez mit ohajtsón
 mondám jól meg lásd
 kinek adcz szállást,
 szívedben Lakást
 örök maradást
 holtig való szív vizáztalást.

Vége.

39. Más. (82—83. l.)

Mind Gerlitze madár, ki társától el váll
 jaj kesergi magát, Zöld ágra nem is száll;
 tsak ohajt és fárod valahol eő megáll
 mind addig bujdosik meg Társára talál.

Az én életemnek is úgy vagyon dolga
 mert bakros bu, bánót azt igen futkosa,
 szívemet az banót, mint viz portyát mossa,
 hervadni kezdettem mind őszszel a' Rósa.

A mellet keserves jaj szót kiált én szám
 met többé gyakorta nem látlak Violám
 menyek é te hozád nem tudhatom immár
 láthatlak é többé vagy sem már ezután.

Nállad nélkül léssen imár egyedül életem
 az idegen földön Retentos gyötrelmem,
 én soha te Róllad elnem feleitkezem
 Valamig Testemből ki nem kél a Lelkem.

Szívem fáj hogy kelletik tölled el válnom
 szemeiddel látod utra kel indulnom
 de utánnam kérlek ne sies mert tudom
 soha fel nem találsz annyira bujdosom.

Jaj az én életem e' világon immár
 bujdosom egyedül mint Gelitze madár
 mert szívem éretted fekete gyászban jár
 méltatlan szenvedni éretted jaj bizony kár,
 OH Bánothban merült keserves életem
 nagy kinokkal tellyes gyengen tartod Testem
 mert idegen földön ki léssen mellettem
 jaj ki vigasztal engem, s ki sirat meg engem
 El kel tehát mennem tölled édes szívem,
 ki voltál én nékem sokszor vig örömöm
 mellyért minden jokkal áldgyon meg Istenem
 azért éjjel, Nappal léssen könyörgésem
 Tudom hogy tovább is kívánnád szolgálni
 érettem szüntelen járnai fáradozni
 Sőtt velem egyuttal kívánnál indulni
 de minthogy nem lehet, tsak el kel mulatni.
 Istenem, Istenem mind egy szegény árva,
 Bujdosik egyedül idegen Országra
 elbujdosásában te légy kalauza
 az idegen földön te légy Édes Attya.

Vége.

40. Más. (84—86. l.)

OH hol szemlélhessem, és holot lelhessem,
 nyugalmát hánkodo életemnek honan Rémélhesem
 és kitől kérhessem meg ujult ujságát én szívemnek
 bágyot elmém fel nem találhattya
 könyves szemem által nem láthatya.
 Siralom mit tégyek, enyhülést hogy végyek
 terhes gondal hányom és fontalom,
 meg vidult hogy légyek, Orvoshoz hogy mégyek
 tsekéllységem, de ha meggondolom
 tartoztat, jaj utomat gátollya;
 Bokros szövevényel bé sántzöllya
 Hát kedves Reményem légy nékem Vezérem
 meg szánván vegyed fel én ügyemet
 hogy femlyék nap fényem, s kinzó szövevényem
 Romolván, oh vezérelly engemet;
 olly ösvényen, a mellyen mehessek
 czélomra Örömmel el érhessek.
 Mellységes Sebeit, forró hévségeit
 hív szívemnek már nem titkolhatom,
 mert kegyességét, kinek szépségét
 soha elége nem tsudálhatom
 annak drága személyét sohajtom
 hogy hive lehessek azt ohajtom,
 Ambár csekéllységem, és kevés érdemem
 meg vallom, de készségem égérem.
 tökéletes szívem, állandó hivségem
 hogy légyen, azt mondani elmérem;
 tsallárdság szívemet nem szorittya
 Gonosság elmémet el nem Borittya,
 Azért én kérésem hald meg eszedezésem
 s ne vesd meg azt, aki téged tisztel
 keserves nyögésem jaj szörnű inségem
 Lásd meg, és enyhisd mert hív szivet visel
 Freteng (így) Vérében, nagyon kinlodik
 mert éretted szüntelen ággodik

Kinomnak vesd végét, s már keménységét
 vedkezd le szividnek, oh könyörülly
 személyét szépségét, kedves édeségét
 ad hivednek, kivel vígan örülly
 így fognak lenni Böldog oráid
 Örömmel folyni kedves napjaid
 Örökké bécsüllek s holtomig tisztellek
 Grátiádban bár jövevény légyek
 el nem feleitelek mind végig kedvellek
 életemre bujdosást bar fel végyek
 utolso pihennésemig lésszszek
 igaz hived, s egyebet mit tégyek.

Vége.

41. (86—87.)

Jaj szivemtől szakad gyenge Rosam Máris stb.

Változata a *Sziv. uj. bokr.*-ban (37. l.) olvasható hat versszakos éneknek; ott hiányzik az utolsó versszak:

Jelencsd meg Angyolkám, hogyha ném szerez is
 idegenségedet vald meg ha utálsz-is
 ohajtlak gyakorta, ejjel is, Napal-is
 nem banom ha mindgyárt érted meg halak is.

Vége.

A Vízkeleti-féle szöveg romlatlanabbnak látszik. Pl. amott a 20. sor:
 Ritkán találkozik az ilyenhez *Pán* is, itt pedig: Ritkán tanálkozik az
 ilyennek *pár* is.

42. (87—88. l.)

Tsak magomban hülök, hogy vagy hitetlen
 mert hogy állandó légy, a' lehetetlen
 szines szivhez vagy hajlando, mind nád igando (így)
 álhatatlan beszédétben két sziv mutató
 szüntelen szivedben nem maradandó
 Szokat veled tettem, hogy üsmértelek
 de bánom hogy régen meg nem vetélek
 Kényit kedvén akar élni, kinek mind tettszik
 mind forgó szél gondolattya másokkal jádzik
 magát nem tekénti benne mi fekszik.
 Okos ilyen elme ki illyent megvétt
 magát nem emesztí, sok probat nem tett,
 nem gondollya miként élyen miként mivelyem
 mind az madár minden lépre, bátron ne lépjen,
 minden álnok szivnek Rahja ne légyen,
 Bogolly bugásával senkit meg nem vér;
 Kúkkuk szollássával senkit meg nem nyér
 töllem történt pártolásod nekem sem árthacz
 aki igaz és állandó, job szivet várhatt,
 tud meg egy fa, nélkül erdő fen álhat
 Arva nálld nélkül tud meg nem lészek
 maradgy kevély Páva Rezet nem veszek
 arany helyet a' nyakamban igát nem teszek
 Bátor ámbár változásim lésznek nehezek
 örökös buszudra másnak kedvezek.

Vége.

Versfők: CSOBA.

43. Más. (89—90. l.).

Vallyon kinek panaszályom szivem Nagy fájdalmát
 Gyámoltalan életemnek, hol lelyem oltalmát?
 Tellyes buval Árva fejem, bizonyságom én Istenem
 nincs ki vigasztollyon, mellettem fel állyon.
 Jajjal lettem ez Világra, jajjal nevelkedtem
 jajjal egész életemben, Kenyeremet ettem
 jajjal volt mindem vigságom, jajjal tellyes multságom
 jaj bum még sem szűnik, inkább nevededik.
 Soha nékem szerentsémnek nem fémet szép kintse
 még sincs gyászos életemnek Ugyit ki tekintse
 Vigasztolást kitől vártam, még attol is Utáltatom
 nincs ki vigasztállyon, mellettem fel állyon.
 Mások töltik vig kedveket, Nagy Gyönyörűségben
 én penig szüntelen való, nagy keserűségben
 mint Gerlütze száros Ágon, ugy kesergek ez világon
 nincs semí vig napom, soholt nincs Istápom.
 Kik nem tudgyák hogy van dolgam, Boldog vagyok vélnek
 de bár vélek tserélhetnek, akkor meg üsmérnék
 Nem mind Arany az mi fémlik, nem mind Gyémánt mi tündöklök
 Nezd tsak bumnak árját, meg lát sorsam Árrát
 AH miért hoztál édes Anyám illy Nyomorúságra
 miért nem küldöttél méhedből Örök Boldogságra
 Boldog volna most én sorsam, ha volna házom koporsom?
 Bu, bánot nem¹ érne, baj hozzám nem férne.
 De mi haszna könyveimmel Órczám nedvesitem
 jobb lesz Isten akarattján bumat tsendesitnem
 Ó Boszut ál az roszakon, de ırgalmas lesz az jokan
 Tűrő sziv jutalmát, meg adgya pálmáját.

Vége.

44. (91. l.).

En is voltam szerelmes, sziveken győzedelmes, stb.

Ez itt másodszer fordul elő a kódexben, már megvolt fentebb, 4. szám alatt. A 2. verszak ebben a változatban evvel a sorral van bővítve: Tzukorral édesgetett, de méreggel étetett (A szerelme stb.).

45. (92—93. l.).

Kuku ku én kukutskám, szály én réám madárkám
 Szivem hozzád hodol, hollott ugyan ujjul
 készen vár már kalitzkám
 No no no hát ne menny el, vagy szivemet is vidd el
 veled el repüllek, szárnyatskámra kellek
 tölled nem távozom el.
 Mert kegyesbet nállodnál, szebbet, drágábat tagodnál
 Hívebbet szivednél, kedves beszédetnél
 Soha senki nem talál
 Hélénai személlyed, drágalátos szerelmed
 engem el borított, magához hodított,
 el kötelezed szived.
 Olyan szép szerelem nints, melly szivedével érne
 mert szomorodtakot, buban borultakot
 indittyá vigasságra.

¹ Javitással.

Árva valék szív nélkül, bujdoztam tsak egyedül
De szived Tüzére, juték melegére
hol sérelmem már ujjul.

Sok ezüstért, Aranyért, drága Kárbunkusért
Téged nem adnállok, el sem is hagynállok.
e' világnak kintséért.

Szeressük nóbát egymást, meg vetvén az el vállást
mert szívünk vigságra, jutott ujulásra
nyertek magoknak szállást.

Vége.

Ugyanilyen terjedelmű a *Szív. új. bokr.* változata is. (152—4. l. Helyenként annak szövege látszik jobbnak, másutt a mienk — p. o. amott a 3. sor: Szivem hozzád *tódu*, itt: Szivem hozzád *hodo*. Ezért közöltük Vízkeleti szövegét. Egyébként már ennek kiadója észrevette, hogy a 3 első versszak Amadéé, a *Misc.*-ban is megvan a 234—5. lapon, sőt Erdélyi: *Népdalok és mondák* II. kötetében is.

46 (93. l.)

Távul te Cupido, távul töllem Šidó
mar sokszor meg tsaltál, eleget kinzottál
Porázon hordoztál, Lántzon békón hurtzoltál
mint Rabadott.

Otsmány Táboroddal, mézes Amoroddal
eltemet motskoltam, vad Úrmöt kostoltam
hitetlen, kegyetlen, voltál Istentelen
Te szivedhez.

Tovább már nem hiszek, elmémből kivetlek
Másra lödd nyilladott, másra tőd igadat,
Fogadom, azt vallom, ígérem meg adom
Bánót nélkül.

Vége.

Versfők: TOT.

47. Conclusio. (94. l.)

Fordul a szerentse, rutra változik minden szép,
Szép orcza, szép virág egy rövid uton lép:

Igy a tsalárd szépség tsak szemet fógó Lép.

Fordul a szerentse, fordul a' barátság s meg tsal,
ha jobbad felől áll, te vagy mellette bal;

Akkor pök meg árczúl, mikor legjobban nyal.

Fordul a' szerentse, vajha jora fordulna bár,
fordul a' hirtelen szeretett, és meg nem áll,
sokszor meleg ágyon hideg szeretett hál,

Fordul a' szerentse, fordul a' ki magassan hág,
a' fán mennél fellyébb hág, mind gyengébb az ág,
boldog aki alatt tsendes kenyerett rág.

Fordul a szerentse, fordul minden szép már,
fordul egy esztendő, egy Tél, tavasz, ősz nyár;
igy fordul e' világ, a' mig végére jár.

Vége.

DÉZSI LAJOS.

GVADÁNYI NÓTÁRIUSÁNAK JAVÍTOTT SZÖVEGE.

Négyesy László Gvadányi-kiadásában (M. Remekírók, 1904; bev. 40. l.) ezt állapítja meg: «A szöveg némi összevetéséből kiderül, hogy Gvadányi 1790-i kiadása nem egy kiadás; ezzel az évszámmal több kiadás jelent meg, csak eddigi összevetéseink szerint 4 vagy 5-féle. A Nótárius úgy fogyott akkor, mint ma azok a könyvek, a melyekre a 'negyedik ezer', 'hatodik ezer' jelzéseket nyomatják.»

A könyvgyűjtők Négyesynek ezt a megállapítását nagyon jól ismerik és különbséget tesznek a Nótárius piros és fekete címképes kiadásai közt; piros csak egy van, fekete úgy látszik több is. A kiadó, Wéber Simon Péter, látva a könyv nagy kelendőségét, valószínűleg a szerző tudta nélkül, ugyanabban az esztendőben többször is kiadta a *Nótáriust*, s úgy látszik, új szeddéssel, mert a fekete példányoknak sorbeosztása kissé más, némely szembezőkö sajtóhiba is ki van javítva, a szöveg különben azonos. Szükséges volna a pontos nyomdászati vizsgálat a kiadások számának kétségtelen megállapítására. Amennyire hozzáférhettem, úgy látom, hogy a piros kiadás az eredeti első, a többi a kiadó 'kalózkidítása'. Ezt az alábbi körülmények is megerősítik.

Van ugyanis két piros címképes példány (én csak ennyit ismerek), melyet maga Gvadányi saját kezével kijavított. Az egyik az Eötvös József-Collegium birtokában, Eötvös József könyvtárából (jelzése 4002); a másik a M. T. Akadémia könyvtárában (jelzése: Magy. irod. O. 79). Az Eötvös-példány előzéklapján ez olvasható:

«Ezen csekély munkájában az Nyomatató hibáit maga az Author, pennájával az mennyire lehetett jobbította meg.»

Az akadémiai példányban ez a megjegyzés nincsen meg, de az írás vonásról-vonásra azonos; a javítások is nagyjában ugyanazok, de itt-ott mégis eltérnek egymástól. Minthogy a javítások nem pusztán sajtóhibára vonatkoznak, hanem jelentésbeli, verstani, hangtani s egyéb jelentőségük is van, sőt a *Toldalékban* s a később írt *Levélnben*, talán a cenzúra miatt kipontozott helyek pótlásai, célszerűnek tartom a javítások közlését. (A *Toldalék* s a *Levél* nincs meg sem a M. Remekírók, sem a MKtár új kiadásában, csak az Olcsó Ktáréban.) Az Eötvös-példányt E-vel, az akadémiai A-vel jelölöm; elöl kiteszem az eredeti lapszámot, utána a rész és a versszak számát zárójelben.

2. (I. 4.) Mert Hazánk közepén fekszik Buda Vára,
Mindennek egygyenlő majdnem útja *arra*
A.: *ára* (a rím miatt, vö. 132. l.)
3. (I. 11.) El bútsúztam Izépen . . .
Fogadom nékiek, hidjék el azt szentül
E. A.: *Fogadtam*
5. (I. 22.) Akkor estve tőle *víg* bútsúmat vettem
E. A.: *vég*
6. (I. 25.) *Ketreczén* petsenyét
E. A.: *Vetreczén*
9. (I. 42.) azután meg gyujtván taplóját,
Pipámra rá tette egy *darab* ors fáját.
E.: *darab* ots káját A.: *darab-otskáját*

Evvel a javítással szótárunkból eltűnnék az a titokzatos *ors* szó, mely Kassaitól kezdve Czuczor-Fogarasiiban, a MTárszótárban stb. végig megvan, s valamennyiben egyetlenegy forrásból származik, Nátly József: *Némely vélekedések* c. könyvéből (Szeged, 1825, 34. l.), aki «reves, taplós» jelentésben szegedi tájszónak mondja. Azóta hiába kurrentáltatta a nyelvtudomány ezt a szót, nem került elő sem Szeged vidékéről, sem máshonnan. Én azt hiszem, hogy egy kijavítatlan *Nótárius*-példányból került Nátly jegyzetei közé, s ő aztán szegedvidéki szónak közölte. (vö. *Népünk és nyelvünk*, 1929, 135. l.) A *darabocskáját* szó természetesebben is illeszkedik a mondatba.

11. (I. 51.) *Meg tsapkoztam* azzal fakómnak a farát
E.: *Meg tsapkódtam*
A.: *Meg tsapkottam*
11. (I. 53.) *Veres* tajték tsorgott
E. A.: *Véres*
11. (I. 55.) Sétált körülötte *üstökes* hajával
E.: *üstökös*
16. (II. 1.) Azért a' helységnek *szállattam* házára
E. A.: *szállottam*
17. (II. 7.) Ha *többé* Komisfár más falu meg látik
E. A.: *többi*
23. (II. 48.) *magnes kő* helyet *órrámat* tsafarám Balra
E.: *magnes tő* helyet *órromat*
A.: *magnes tő*
33. (III. 22.) A' házának bölts, okos kormányozása
E.: Házának bölts, okos az kormányozása
A.: A' házának okos, bölts kormányozása
(a vers helyesebb tagolása miatt.)
39. (IV. 23.) Hadi hajói . . .
Könnyen úsznak, hátán morganak ágyúi
E.: *Kénnyén*
39. (IV. 25.) Arany fővényednek drága minden *látja*
E. A.: *Lattya*
55. (VII. 33.) Az Urfi hát fejére mért azt nem tefz fel?
E. A.: Az Urfi fejére mért hát azt nem tefz fel?
(a vers miatt.)
58. (VII. 46.) *Kurtának* nevezik az én köntösömet
E. A.: *Kurkának*
58. (VII. 47.) Urfi kend, mert vagyon *kurtája*
A.: *kurkája*
58. (VII. 51.) *Kurta* helyett bundát, jobb vólna viselne
E. A.: *Kurka*
(vö. a *Nótárius* elmékedéseiben: *kurka*. CzF.: *kurka*
rövid köntös, *kurti*, *kurtka*.)
61. (VIII. 8.) Magyar dolmánt *evet* felül a' plundrára
A.: *övet*
63. (VIII. 18.) De — *halálás* vétek!
E. A.: *halálos*

64. (VIII. 21.) Mert sok *pajkofságot* vele elkövettem
A.: *pajkofságot*
72. (IX. 19.) *Ha* estve házánál E. A.: *Ma*
76. (IX. 43.) *vagy* vólt szája E. A.: *nagy*
77. (IX. 47.) *éppen* tsúf tántznak vége lett
E. A.: *ezen*
79. (IX. 56.) Mint a *kő* olly fejér E. A.: *hó*
80. (IX. 64.) E' *vized'* magadnak tarthatod E.: *vizet*
86. (X. tartalom) a' *helybe* Pestre által menvén
A.: *hetzbe*
92. (X. 34.) Szólttam, hogy *tsodáltam* E.: *tsodáalom*
99. (X. 71.) *forzsok par Gyró*
E. A.: *forzsolí par Gyó*
jegyzetben: For *Jok* par Dio E. A.: *Joli*
(a fekete kiadásban: *for zsoli par Dió*)
102. (X. 88.) Nem tudom *tsipején* mik légyenek
A.: *tsipején*
102. (X. 93.) *Még* böltsübe vóltam E. A.: *Míg*
105. (X. 104.) el ne fzalalfzfa Nagyságod az *eszté*
E. A.: *eszit* (a rím miatt)
108. (X. 121.) Bodrok melyje körül *állattak*
E. A.: *állottak*
109. (X. 129.) Gondolja! Nemzetem Theátrumra *adná?*
Szép értéke lévén ilyenre *juttatná?*
E. A.: *adna . . . juttatna*
110. (X. 133.) tartja is *betsesen*
A.: *bötsösen* (rím: örökösen)
116. (X. 170.) meg látván Földim s *Pajtásimat*
E. A.: *Pajtásomat*
119. (XI. 7.) a *Tzárné* most lötti bozfzújját
A.: *Tzárnén*
120. (XI. 14.) ült pósta *szekerébe*
A.: *szekérbe*
125. (XI. 36.) a' Serfözö aztat jói *tartotta*
A.: *tartatta*
125. (XI. 38.) Kapitány vizsgálta, *lóról* nézegette
E. A.: *körül*
125. (XI. 40.) Két fzeme fejére ki *valá* forogva
E.: *vala*
125. (XI. 41.) Mintha *dagafztona*
A.: *dagafztana*
132. (XII. 30.) Az utánn magam is fel ültem én *arra*
A.: *árra*
(rím miatt: kotsijára; vö. 2. 1.)
134. (XII. 39.) nem is láttam őket valami jót *tenni*
E. A.: *Venni*

138. (XIII. 14.) Az oskola mester *harangozójával*
E. A.: az *harangozóval* (rim miatt)
141. (XIII. 30.) Egyfzer mondá: oda van szívem' *Alaha!*
E. A.: *Alaka!*
151. (Töld. 19.) A lok Fantázia az *ágyban* ögyeleg
E.: *ágyban* (vö. NyUSz. 3. agy 1828.)
156. (Lev. 5.) Füzte lábaira *tágos* botskorkáját
E. A.: *tákos* (am. foltos)
157. (Lev. 11.) Kérdje: *T--k G--r* mellyik Muzseumba
E. A.: *Török Gábor*
157. (Lev. 11.) Sem *Pulpitussának Gynetzeumjába*
A.: *Pulpitussánál az Gynetzeumba*
157. (Lev. 15.) (két sor ki van pontozva)
E.: Nehezité kezét az kard markolattya
Ideget hordozó Venusnak kis Fattya
A.: Nehezité kezét az kard markolattya
Marsnak szent óltárán tett sok áldozattya.
158. (Lev. 17.) (itt is)
E.: Az ag Poëta is Er, Bernek nem Báltya
Örvend, ha nyak csontyát az Torök(!) kard bántya
A.: Az vén Poëta is Er, Bernek nem Báltya
Örül ha Török kard az nyak csontyát bántya.

A *Nótáriusnak* akadémiai példányához hozzá van kötve: *Nándor Fejér Várnak Meg vétele*, 1790, ugyancsak Gvadányinak sajtókezű javításával. Ha nem lényegbevágó is valamennyi, de magának a költőnek kezétől származnak, s ezért már csak kegyeletből is figyelembe kell vennünk őket. Érdekes, hogy aránylag sok helyesbítés a tizenkettős jobb lejtése s a jobb rím kedvéért történt.

TOLNAI VILMOS.

A MAGYAR GOETHE-ELŐADÁSOK STATISZTIKÁJA.

A testvérek. Ford. Kazinczy Ferenc. Pest 1794. XII. 17. (V. ö. Bayer, *Nemzeti játékszn tört.* II. 382—383. l.)

Ford. Paulay Ede. Pest, Nemzeti Színház, 1869. VI. 23. és VI. 25. — Összesen 3 előadás.

Sztella. Ford. Kazinczy Ferenc. Debrecen, 1799. IV. 30.; Kolozsvár 1803. IV. 11. XI. 12. (V. ö. Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház tört.* 1887. 524. l.) Pest 1809. XI. 6. (V. ö. Bayer i. m. II. 410—11. l.) Fernando—Benke, Sztella—Murányiné, Tisztartó—Kántor. V. ö. erről az előadásról egyik szemtanu, Szemere Pál levelét Kazinczyhoz. (Kazinczy levelezése VII. köt. 52. l. Szemere Pál Kazinczynak 1809. november 11-én.) — Összesen 4 előadás.

Clavigo. Ford. Kazinczy Ferenc. Kolozsvár, 1804. II. 21. 1812. IX. 10.; Marosvásárhely, 1805. V. 25. (V. ö. Ferenczi i. m. 516. l.) Sátoraljaújhely, 1816. Erről az előadásról l. az egyik szemtanú, Dessewffy József gr. levelét Kazinczyhoz. (Kazinczy Lev. XIV. 98 l. Dessewffy Kazinczynak 1816. április

4.-én) — Hódmezővásárhely 1833. IX. 28. Carlos—Kubay, Beaumarchais—Éder. (V. ö. Honművész 1833. I. 476. l.) — Debrecen 1835. VIII. 15. Clavigo—Fáncsy, Carlos—László, Beaumarchais—Szákfy, Beaumarchais Mari—Chia-bayné, Buenco—Baranyi. (V. ö. Honművész 1835. 628. l.) — Összesen 6 előadás.

Ford. Egressy Gábor. Pest, Nemzeti Színház 1852. VI. 22. VI. 26. Clavigo—Feleki, Carlos—László, Beaumarchais—Lendvay, Beaumarchais Mária—Komlóssi Ida, Guilbert Zsófia—Bartháné, Guilbert—Tóth, Buenco—Szigeti, Saint George—Hubenai, Clavigo legénye—Garzó, Carlos legénye—Zsivora. (V. ö. P. Napló 1852. VI. 26. Bpesti Hirlap u. ott.) Pest, Nemzeti Színház. Új betanulással 1855. II. 9. Beaumarchais—Egressy Gábor. — Debrecen 1854. IX. Beaumarchais—Egressy Gábor. — Kolozsvár 1855. XII. Beaumarchais—Egressy Gábor. — Szabadka 1857. I. Beaumarchais—Egressy Gábor. (Egressy Clavigo fordításáról és fellépéseiről *Clavigo*ban V. ö. Rakodczay Pál: Egressy Gábor élete és kora 1910. I. 517—18. I. II. 155. 232—3. 236. 462 s. k. l.) *Clavigo* utoljára 1875-ben került magyar színre a színtanoda vizsgáján. Clavigo—Ditrói, Carlos—Gabányi. (V. ö. Rakodczay i. m. I. 463. l.) — Összesen 12 előadás.

Egmont. Kazinczy fordítása nem került színre.

Ford. Szigligeti Ede, Pest, Nemzeti Színház 1870. XII. 14. «Beethoven Lajos születése százados évfordulójának ünnepélyén». Beethoven zenéjével. Egmont—Lendvay, Klärchen—Felekiné, Oráni—Molnár György, Brackenburg—Náday, Vansen—Szerdahelyi, Pármai Margit—Lendvayné, Macchiavell—Ujházi, Alba—Feleki, Ferdinánd—Nagy Imre. (V. ö. L[ánczy] Gy[ula] P. Napló 1870. XII. 15. P. Lloyd u. ott) — 1870. XII. 18. 1871. III. 1. 1881. XII. 14. Új betanulással. Rendező: Paulay Ede. Egmont—Nagy Imre, Klärchen—Márkus Emilia, Oráni—Beresényi, Brackenburg—Mihályfi, Vansen—Vizvári, Pármai Margit—Felekiné, Alba—Feleki, Ferdinánd—Benedek. (V. ö. P. Hirlap 1881. XII. 15. P. Napló u. ott, — lb — P. Lloyd, u. ott) 1882. I. 12.

Ford. Salgó Ernő, 1908. I. 27. Egmont—Odry, Klärchen—Paulay Erzsébet, Oráni—Gál Gyula, Brackenburg—Mihályfi, Vansen—Pethes, Pármai Margit—Jászai Mari, Macchiavell—Horváth, Alba—Gyenes, Ferdinánd—Náday (V. ö. Budapesti Hirlap 1908. I. 28. — p[orszolt] k[álmán] P. Hirlap u. ott. — Gerő Ödön P. Napló u. ott. — R. P. Lloyd u. ott.) 1908. II. 5., II. 24. — Összesen 8 előadás.

Faust. Első magyar nyelvű színikritika Fausról a pesti német színház Faust-bemutatója kapcsán: Honművész 1833. I. 104. l.

Ford. Szigligeti Ede Deinhardsteinnek a bécsi udvari színház számára készült átdolgozása nyomán. Kézirata a M. N. Múzeum könyvtárában. Előadását tervezik 1844-ben; a címszerepet Lendvay, Gretchent a felesége, Mephistót Egressy játszotta volna. (V. ö. Bayer József: *Az első Faust-dráma a magyar színpadon*. Irodalomtörténet 1913. 65. s. k. l.) — Ford. «Goethe, Holtey, Klingemann után szabadon» Ujfalussy Sándor. Voltaképp Klingemann Faustja goethei jelenetekkel kontaminálva. Kolozsvár, 1864. II. 24. (V. ö. Zálnoki Sándor: Kolozsvári Közlöny 1864. 26. sz. — Rexa Dezső: *Faust a magyar színpadon*. Akadémiai Értesítő 1915. 516. l. — Bachmann Kornélia: *Goethe Faustja Magyarországon*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 1921/22.)

Ford. Nagy István, Dóczy Lajos, Szász Károly. Színre alkalmazta E. Kovács Gyula. (Barbier és Carré operaszövegének kontaminációja Goethe szövegével, mégpedig vegyesen három a magyar fordítás szerint.) Kéziratának másolata a M. N. Múzeum kéziratárában. Gounod és Erkel Károly zenéjével. Kolozsvár 1876. I. 8., I. 10., II. 6., XII. 8. Nagyvárad 1877. IX. 22., 1887. XII. 3., 1889. IX. 27. Debrecen 1884. III. 2., 1887. III. Székelyudvarhely 1891. V. 14. Gyulafehérvár 1891. VIII. 14.

Ford. Dóczy Lajos Budapest, Nemzeti Színház, 1887. IV. 1. Rendező: Paulay Ede. Faust—Nagy Imre, Mephisto—Gyenes, Wagner—Gabányi, Tanítvány—Mihályfi, Bálint—Hetényi, Margit—P. Márkus Emilia, Mártha—Vizvári. (V. ö. Várad Antal: P. Napló 1887. 81. sz. — Bpesti Hírlap u. ott. Glückmann H. és Silberstein Adolf: P. Lloyd 1887. 89, 90, 91. sz. — Delta: P. Hírlap 1887. 91. sz. — L. B. Föv. Lap. u. ott. — Keszler József: Nemzet 1887. 92. sz.) Faustot Nagy Imrén kívül Szaecsvay, majd Somló Sándor is játszotta. 1910. IV. 7-én új betanulással. Rendező Csathó Kálmán. Faust—Odry, Margit—Várad Aranka, Mephisto—Pethes, Bálint—Somlai, Wagner—Hajdu, Gonosz szellem—Jászai Mari, Mártha—Nagy Ibolya. (V. ö. Csathó Kálmán: *Faust a Nemzeti Színházban*. M. Hírlap 1910. 82. sz. — Ignotus: *Faust repríz a Nemzeti Színházban*. U. ott 83. sz. — Salgó Ernő: *Faust a Nemzeti Színházban*. P. Napló 82. sz. — Max Ruttkay—Rothauser: *Neuszenierung des Faust*. P. Lloyd u. ott.)

A Faust I. és II. része egy estén. Ford. Kozma Andor Budapest, Nemzeti Színház 1927. V. 30. Faust—Abonyi és Lehotay (váltakozva), Margit—Várad Aranka és Tökés Anna (váltakozva), Mephisto—Palágyi, Helena—Cs. Aczél Ilona. Rendező Hevesi Sándor. (V. ö. Galamb Sándor: Napkelet 1927. 665—667. l. — Schöpflin Aladár: Nyugat 1927. 1005 l. — Sebestyén Károly: P. Lloyd 1927. V. 31.)

I. rész. Ford. Kozma Andor. Új betanulással 1932. III. 21., 22., 23. Rendező Horváth Árpád. Faust—Abonyi Géza és Lehotay Árpád (váltakozva), Mephisto—Timár József, Margit—Somogyi Erzs, Wagner—Nagy Adorján, Tanítvány—Perényi László, Márta—Vizvári Mariska, Bálint—Harasztos G., Gonosz szellem—Szabó Margit.

A Faust I. része a Nemzeti Színházban 1887—1932-ig 110-szer került színre.

A Faust II. része 1927-től 1929-ig 13-szor.

Ford. Dóczy Lajos. Budapest, Magyar Színház. 1909. XI. 13. Rendező: Márkus László. Faust—Törzs, Mephisto—Sebestyén, Wagner—Réthey, Bálint—Papp, Tanítvány—Tarnay, Margit—Nagy T., Mártha—Forray R. 1911. január 2-ig színrekerült tízszer. (V. ö. Bpesti Hírlap 1909. XI. 14. P. Lloyd u. ott.) A vidéken Rakodczay Pál 37-szer játszotta Mephistót. Adataink 1890—1899 közt a következő helyekről vannak: Csongrád, Jászberény, Lőcse, Eger, Szekszárd, Losonc, Győr, Sopron, Eperjes, Torda, Nyírbátor, Mátészalka. (V. ö. Rakodczay Pál: *Színészi pályám levelekben*. Kézirat a M. N. Múzeum Széchenyi Könyvtárának kéziratárában.) Óbudán 1894. VIII. 13-án játszotta Faustot Dóczy fordítása szerint. (Színlap a M. N. Múzeum Széchenyi Könyvtárának színlapgyűjteményében.)

Más vidéki társulatok Faust-előadásai közül csupán egy aradi adatot sikerült találni 1889. február 7-ről.

Iphigenia Taurisban. Kiss János fordítása (1832) nem került színre.

Ford. Csengeri János. Budapest, Nemzeti Színház 1890. XII. 31. Iphigenia—Fáy Szeréna, Orestes—Mihályfi, Pylades—Horváth Jenő, Thoas—Szacsavay. (V. ö. —ő Bpesti Hirlap 1891. I. 1. *Görögök a Nemzeti Színházban*. bk. P. Napló u. ott, P. Hirlap u. ott, Silberstein Adolf P. Lloyd u. ott.) Budapest, Margitsziget. Szabadtéri előadás a Lafontaine és Goethe Társaság rendezésében 1928. VI. 29., VI. 30. és VII. 1. Rendező: Bokor Imre és Boross Jenő. Iphigenia—Pogány Irén (Vigszínház), Orestes—Delly Ferenc, Pylades—Baló Elemér (Uj Színház), Thoas—Fehér Gyula (Nemzeti Színház), Arcas—Sugár Lajos (Belvárosi Színház), (V. ö. Kosztolányi Dezső: P. Hirlap 1928. VII. 1. f-r. P. Lloyd 1928. VI. 30.)

Ford. Babits Mihály. Budapest, Nemzeti Színház. 1930. IX. 19., IX. 28., X. 1. Rendező Horváth Árpád. Iphigenia—Szabó Margit, Orestes—Abonyi Géza, Thoas—Lehotay Árpád, Pylades—Forgách Antal, Arkas—Barthos Gyula. (V. ö. Rédey Tivadar: Napkelet 1930. II. 1094—96. l., Schöpfung Aladár: Nyugat 1930. 508—9. l, Dóczy Jenő: Magyarország 1930. IX. 20. Porzsoló Kálmán: Pesti Hirlap u. ott. Zoltán Andor: 8 Órai Ujság u. ott.) Összesen 7-szer.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN.

TOMPA MIHÁLY ISMERETLEN VERSE 1842-BŐL.

Azokból az örökre feledésbe merült versekből, melyek oly derűsbe tették a hajdani kollégiumi életet, egy-egy Csokonai, Tompa szellemének jóvoltából, adok egyet közre az alábbiakban. A vers Tompa eredeti kézírata. Hűséges falubeli barátja, Hanvay Zoltán, őrizgette sokáig. Ő adta rokonának, Lukács Béla országgyűlési képviselőnek. Az ő adományából került e sorok írójának birtokába.¹

Komoly beszédek víg thema felett, azoknak, akik értenek hozzá, a 11-dik megbővített kiadásnak célszerűen megszükitett 3-dik kiadása.

1842. T. M.

Bevezetés.

Bibor köntös fedezze bátor el,
Vagy hitvány gúnya fedje tagjaid,
Fejedelmi várban s pór viskó alatt
Egyként lejárnak kurta napjaid:
Ólts bár magadra szőr barát csuhát,
S a pusztában forgasd az olvasót
Vagy kancsónál tölts hosszú éjjeket
Legyen szokásod másutt nyalmi sót,
Hidd el barátom elröpül az év
És napja mint a gyors agár lefut.
Két szál deszkát kimér az asztalos
S más zárja be utánnad a kaput.
Kezdetben nem tudom ki szóla,
Lett a világ mint a motóla,

Azóta jár, de össze-vissza,
Mint aki az eszét megissza,
A történet végtelen szála
Keresztjein helyet találja
S mi gondod? aki motólál,
Számítsa meg a pászma mint áll,
Az élet csak úgy szép, ha tarka
És ha rövid mint a nyúl farka!
Bohóskodjunk, igyunk rá vígan,
Esténként tíz-husz tojást higan,
Úgy intézvén éltünk folyását,
Hisszük a test feltámadását.

De elég legyen ennyi mára
Gyerünk barátim a themára.

¹ A vers lehet ugyan Tompáé, noha sem szelleme, sem stílusa nem vall rá, valószínűbbnek tartom azonban, hogy Tompa csak lemásolta valamilyen ismeretlen szerzőjű kézíratról. *Szerk.*

Théma.

Egyszer volt: nem, még semmi sem volt
 Egy hatalmas tyuk kotkodácsolt.
 Lett, s no mi lett? bolondság, nem más
 Mint egy veszett fene nagy tojás,
 E tojásnak neve lön semmi,
 Okos ember nem bírná hinni,
 Ha nem tudná a Bibliából:
 Hogy a világ költ egy tojásból.
 Amint kikölté őfelsége,
 Ég lön! rajt nap, hold, csillag ége,
 Volt egy szép kert két folyó mellett,
 Volt benne minden, ami kellett,
 Ő felsége saját kezével
 A tökmagot ott ülteté el,
 A papmonyó krumpli fajtája,
 Petrezselyem, zeller és zsálya
 A kertnek nagy részét ellepte,
 A tót már akkor is szerette. —
 Itt hát egy pár perszóna lakott,
 A sürübe' mézet nyalhatott.
 Úgy volt, hogy soha meg nem halnak,
 Vizben sincs jobb dolga a hálnak.
 Egyszer mi történt — hát hirtelen?
 Két angyal pandur ott benn terem,
 Csak elkezdének ebattázni
 S hosszú kardjukkal hadarászni.
 Biz én nem tudom: mi csinyt tettek,
 Csak hogy ebrúdon kiveteltek.
 S a kertet, ók futván világba,
 Zsidónak adták árendába.

Sok századok innét lefolytak
 És az asszonyok annyit tojtak,
 Hogy a világban alig fért meg,
 Mint szalmaszárban a rozsféreg.
 Herkules azon korban éle,
 Ki a vad bikától sem féle.
 S hiszitek, ez a férfi hadra szállt,
 És ott csóstitül szórta a halált?
 De hogy magát a sutra tolta,
 A konyhaszagot ott szagolta,
 Ki láncokat tépett el könnyen:
 Csepüt font, kacagjatok szörnyen.
 Egy látesőt adok kezetekbe,
 Hogy a muliba tekintetek be.
 Ott a dicső Trója látjátok?
 Fény és dicsőség néz ott rátok,
 De nézzétek változik a kép,
 De nézzétek a falak rakásit?
 Nézzétek a falak rakásit,
 Felettek az enyészet ásit.

Sámsonnak csókra kedve vala
 S ki lön tolva feje ablaka;
 Fájdalom, de igazak ezek,
 Egy hajszálig így történtenek.
 Mind ebben az ok asszony vala,
 Mennyi sok rossz történt általa,

És mégis, óh elfajult világ!
 Nevök angyal! rózsá, gyöngyvirág!
 A biz ördög! kifestett pokol,
 Amelyben minden jó haldokol.
 Mézes szájjokkal és szavokkal
 Csak játszanak a férfiakkal,
 Nem félek úgy a cholérától,
 Török, kutyafejű tatártól,
 Sátán, kísértet- és ördögtől,
 Mint az asszony gyilkos nyelvetől.
 Kötözzenek ágyú elébe
 Vagy tíz mázsa löpor fölébe,
 Egy durranás és kint nem érzek,
 De amattól holtomig vérzek.
 Van nekem egy zsidó barátom,
 Midőn beszél, szám is tátom.
 Volt egy szép ringyó Judeában,
 Hát Judás uran Eliában
 Nem tom hogyan belebolondúlt.
 Így lön, hogy a cserágon megfűlt.
 Mert ökeme nem szenvedhetle,
 Hogy más is jóllakik mellette.
 Zsémbeskedik, a módi rabja,
 Hány helyt övé a férj kalapja?
 Az megesis olykor-olykor,
 Hogy a gazdasszony vére felforr,
 Felforr hát, mint mondom vére,
 Uccu a szénvonó nyelére
 És kiütvén a bús fürgeteg,
 A házi úr hátán pihen meg,
 Mely minthogy kissé szenes volt,
 Sokáig ott van a barna folt;
 Miként a számár a talygát,
 Sok szegény férj vonja az igát,
 Amit egy egész héten keres,
 Az egy fejkötőre is keves,
 Megfogván az asszonyok lépe,
 Ha a szent házasságra lépe,
 Boldogságának vermet ása,
 Nyakán Egyiptom tíz csapása,
 Kell fejkötő, kalap, harisnya,
 Bár jöjjön a koldus tarisznya,
 Kell hajkefe, tükör, pomádé,
 Mandula, szappan, csukoládé,
 Hát a magyar átka, a sok lí,
 Mopszli, martli, strimpli, kamasli,
 A nevét is tudná a fene,
 Amit nekik venni kellene.
 Tiszteletes uram csak úgy áll,
 Már csak egy ülőhelyet talál.
 De ott Acteonka szendereg,
 Szép álmát csak nem zavarja meg.
 Pudli urfi, Putri kisasszony,
 Ezért él-hal a nagysás asszony,
 S ha a lábára talál sz hágni,
 Tüzet készül érte okádni.
 Midőn látok ily fonákságot,
 Megútálom érte a nővilágot.

Történt egyszer, hogy sok vendég volt,
Egyik aludt, másik dorbézolt,
Egy szónokot kiválasztának,
Ki egy szemérmes balladának
Ígéit e képen szavalta,
A köznép szájtátva hallgatta.

*Leányvár ostroma vagy
a szüzesség győzelme.*

Comi-tragicumsággal vegyes szomorújáték. Hely és idő mindenütt és mindig.

Személyzet.

A. Gavallér 25 éves

B. Dáma 60 éves

C. Dáma 15 éves

A. Fecskefarkú divatfrakkban, jaquemar keztyűben, illatos hajfürtökkel hajlongva jó s szólni kezd C-hez:

Jó estvét édes-kedvesem!
Ezt az órát régen lesem...

(Itt aztán egy vidáman pattogó részlet 209 verssorban elmondja, hogy az urfi heves szerelmi vallomás után meg akarja csókolni a kisasszonyt. De Zsuzsika rémülten felsikolt, mire nénje szalad csitítani, kedvezőbb hangulatra édesgetni és a neki tetsző fiatal ember iránt szelídebb bánásmódra példát adni.)

Zsuzsika ijedelméből néhány sor: (Felsikolt):

Jaj Istenem elájulok
Avagy mérgemben megfúlok,
Nekem ilyeneket mondani,
Kész volnék vérét ontani.
Tűz van! gyilkos! jaj megölnek!
Szűzi számon megfertőznek,
Keresztyének! irgalmas ég!
Jaj segítség! jaj segítség!

(B. mosolyogva):

Öcsém! hallgass, eszeden légy,
Tudod mitől döglök a légy?
Soha, soha így lármázni,
Esze nélkül csatarázní.
Ha ez ifjuról ítélek,
Lásd én minden jót remélek.
Gyalázat volna nemünket
És világhírű nevünket
Mely szánakozóságáról
És adakozóságáról
Híres; aképp bemocskolni,
Kell-e még többet papolni?

(B. még hosszan beszél a fiatalos örömök kedvességéről, mikor váratlan fordulat lepi meg a hallgatóságot. *Zsuzsika* csipejére tett kézzel megvallja, hogy biz ő csak tréfált, hiszen az ő szíve is engedékeny. A fiatalok karonfogva hagyják el az elámuló kedves nénit, s távolról édesded hangokon a megnyílt szívek dala hallik vissza...)

A «szemérmes ballada» elhangzása után a költő az előbbi csipős hangon folytatja:

Igy van ez mi türés-tagadás?
Ezek ellen nincsen kifogás
S ha tollam talán vastagot fogott,
Im megmondom a jámbor okot.
Éj volt, sötét, mint a kulimáz,
Sírscend, körülem a néma ház,
Irtam, de tintám kifogyott már,
Az ész néha kóborolni jár,
Tinta helyett ezeletet vettem,
Pedig bolond gombát nem ettem;
Igy tollam, tintám csipőssé lett,
De hiába csak irnom kellett.
Igy van ez; egyszer a műsákkal
Mulatok, máskor Zsuzsikával.
És bennünk is van ám egy-két ok,
Hogy így ránk kaptak az asszonyok.
Nálok nélkül el nem lehetünk,
Nélkülök félciszma életünk;
Zajos tengerén életünknek
Menykö fogói éretünknek.
Ha oldalbordánk tapogatjuk,
Mi őket meg nem tagadhatjuk.
Csak ne mentegessük magunkat,
Értök fenjük ki bajuszunkat.

Kivezetés.

Kinek morálról van zsebében,
Rettentőket lát a beszédben
S anathémát kiált fejemre,
Tüzes csepüt szegény kezemre.
Mentségül legyen tudtára
Én ezt az olyanok számára
Firkáltam, kik a bohóságban
Jót nevetnek a rossz világon,
Aki, ha egy keszeget látnak,
Nem gondolják tüstént cethalnak
S ha haragszik vegye eszébe:
Nem való kis gyermek kezébe!
Én pedig pipámat meggyujtom,
Dévaj pályám tovább nem nyujtom.

Vége.

Közli: HEGYALJAI KISS GÉZA.

ISMERETLEN TESTŐRÍRÓK.

Kazinczy írja *Báróczy Sándor életében* (*Magyar Pantheon*, Abafi kiad. 63. l.): «Kézirati gyűjteményem az idv. Horányi jóvoltából egy szelet papirost bír, melyre Báróczy, nyilván megkérve ez által, hogy historiai lexikonát segéllené, magának s némely társainak születése helyét és idejét tulajdon kezével jegyzette fel.» Ez a szelet papiros a Darnay-Múzeumban van (1105. sz.) s a következők vannak rajta:

«Sepsi Zoltáni *Cziriek Mihály* születet 1753^{dik} Esztendőben N. Szathmár Vármegyében Szárazberken, Oskoláit végezte Sáros Patakon, 19 Esztendős korában adta magát az Hadi életre, és szolgált a Gróf Gyulai Samuel Gyalog Regementben mint zászlórtartó, és most a Nemes Magyar Testőröz [Seregnél és] Hadnagy.

Báro Naláti Josef született Erdélyben N. Hunyad Vármegyében Bábólnán 1746-ban végezte Iskoláit N. Enyedi Collegiumban, onnan jött a Magyar Nemes Testőröz Seregben, onnan ment az Erdélyi Limitroeseus lovas seregben, onnan N. Kálnoki lovas Ezerében kapitánynak, el hagyván az után a Hadi életet az Erdélyi Királyi Táblához applicaltatott supernumerarius Assessornak most pedig vagyon a Kolosvári Districtuális Táblánál mint Vice Praeses sok személyes érdemeinek nevelésére fordította a híres Frantzia Író D'Arnaud munkái közzül Eufemiat [mely már ki is vagyon nyomtatva és Grof] vagyis a Vallás győzedelmét (Euphemie ou le Triomphe de la Religion és a Szerencsétlen Szeretőket vagyis Grof Kommenzst (Les Amants malheureux, ou le Comte de Comenge) mind a kettő szép Damma. Az első már ki vagyon nyomtatva, a második pedig még tsak kézírásban.

B. Balintit volt N. Erdélyországi Királyi Táblánál Assessor fordította németből Kodrus szomorújátékát szép Magyar versekben: de minekelötte ki nyomtatott volna, meg halván, nem érhetette azon vigasztalását, hogy a munkájára ruházott sok szép dícséreteket füleivel halgathatta volna.

Bíró László, született N. Erdély országában Csík Szent Mártonban circiter 1742 dikben, Iskoláit végezte a Kolosvári Academiaában a Jesoviták alatt. Kikelvén az Iskolákból jött a Magyar N. Gárdához, a Gardatul ment az Erdélyi udvari Cancelláriára aholott utollyára mint Protocollista szolgálván, mos bé küldetett Erdélyben Szebenbe mint Policzey Director. A Gárdánál létében fordította volt a Peruviai Leveleket (Lettres d'une Peruvienne) nintsenek még ki nyomtatva.

Kerekes Sigmond született N. Erdély országában, Fejér Vármegyében Mohán. Iskoláit végezte az udvarhelyi Reformatum Collegiumban, jövéen a Magyar [Nemes] Nemesi Gárdában itt fordította Duschnak az Erköltsi Leveleknek hátra lévő részét, tudniillik, mellyek a Báróczy Sándor fordittasából hatra maradtott volt (Moralische Briefe zur Bildung des Herzens von Dusch) meg halván a Magyar Nemes Gárdában kézírásban hagyta hátra munkáját.

Báróczy Sándor született N. Erdély országában Fejér Vármegyében Ispánlakon, végezvén az Enyedi Reformatum Collegiumban iskoláit jött anno 1761-ben a Gárdához, holott még mostis mint Kapitány szolgál. Született pedig circiter A. 1736. 11^a aprilis húsvét másodnapján.

[Nem XI. hanem 2^{dik} April; mert 1736. a' legtokéltetebb calculus szerént is, 's a' régi Calendariumok szerént is, első April volt húsvét első

nappa. *Megholt Báróczy Bécsben 24. Decembr. 1809. Kazinczy Ferencz Széphalmon, 1810. Febr. 24. d. —*«

Ezek az utolsó sorok bizonyítják, hogy Kazinczy *Báróczy életében* csakugyan ezt a kéziratot emlegeti: ott is helyesbíti Báróczy születésének adatát. Egy nappal utóbb — két hónappal Báróczy halála után — Rumynak is beszámol Báróczy tévedéséről (Lev. VII. 283. l.) s ugyanebben a levelében nekrológot ír róla: «Er, Barcsay und Bessenyei György gaben der Ungar. Literatur . . . ein neues Leben, und Ihr Beyspiel wirkte bey den Jünglingen, die zur Garde kamen, als *B. Naláczy József, Ladislaus v. Bíró, Sigmund v. Kerekes, Michael v. Czirjék* Anfangs sehr viel; jeder lernte die französische Sprache und übersetzte etwas ins Ungarische.»

Czirjékről és Naláczyról már Ballagi elég sokat tud, Czirjék Colardeau-fordításával foglalkozott is az irodalomtörténet, de sem Ballagi, aki pedig egy Farkas Antalt, Harsányi Sámuelt is tárgyalt az *Ágis* centenáriuma megjelent munkájában, sem Szinnyei a *Magyar írókban* nem említi a másik két testőrírót, Bíró László és Kerekes Zsigmond nevét. Kazinczy idézett levelén kívül sehol sem találom nyomukat, s a legérdekesebb, hogy Horányi Elek maga sem vette föl őket sem a *Memoria Hungarorum*ba, sem a halála miatt félbemaradt *Nova Memoriaba*, amelyben pedig, minthogy A—C betűig terjed, Bíró Lászlónak még helye lehetne. S ez annál meglepőbb, mert Horányit kortársai épen fölös aprólékosságáról vádolják; talán nem éreztelen ha idejegyzem, amit a tudós erdélyi szász historikus, Seivert ír róla Cornidesnek (Bp. Egyetemi Könyvtár kéziratára [G. 117.] 227. l.) «Meine Nachrichten von Siebenbürgischen Schriftstellern habe ich an Herrn Kurzböck nach Wien überschickt; indessen aber des Herrn Horányi Werk, *Memoria Hungarorum et Provincialium*, erhalten. Zum Glück, dass wir nicht aus einer Absicht handeln. *Herr Horányi führet tode und lebendige an, und wenn einer nur eine Streitschrift verteidiget hat; so würdigt er ihn der sehr unverdienten Ehre, ihn der Reihe seiner Schriftsteller beyzufügen.* Ich aber handle nur von verstorbenen Sächsischen, und unter der Sächsischen Nation gelobten Gelehrten, die selbst etwas für die gelehrte Welt gearbeitet haben.» (1778. nyarán.)

A Bíró László fordította *Lettres d'une Péruvienne* (1747) — Montesquieu *Lettre persanes*-jának és Richardson *Pamelájának* származéka — Madame de Graffigny (1695—1758) műve. Az író Voltaire jó ismerőse volt, szalonjában sűrűn megfordultak a filozófusok.¹

Mi lett az eddig ismeretlen erdélyi származású testőrírók munkáival, nem tudom; különösen Bíró Lászlót jó volna ismernünk; nevüket azonban így is bejegyezhetjük Bessenyei gárdájába.

GÁLOS REZSŐ.

FALUDI FERENC CUPIDÓJA.

Faludi Ferenc *Cupidoja* Császár szerint is idegen eredetre vall. (EPHk. 1903. 31. l.) A vers német eredetűnek látszik, s ezt a föltevésemet megerősíti a költemény alcímének (a szereplők megnevezésének) Révai kiadá-

¹ Birkás Géza szíves közlése.

sában (Győr, 1786. 60. l.) levő változata, *A' paraszt és a' költeményes*, amely a német *Der Bauer und der Dichter* címnek jól felel meg. Közvetlen forrását még sem találom. Van azonban Haydnnak zongorára írt dalai között (*Lieder beym Clavier zu Singen* I. Theil, Mannheim, bey I. M. Götz, 1782?) egy, amelynek első része egyezik Faludi bevezető sorával és második strófájával:

Ki légyen Cupido, eddig nem tudhattam.

Ne mondd nagy embernek, *gyermek, pitzin falat*,
Nints nálánál *latrabb a' kerek ég alatt*:
Szárnyas, ives, fáklyás, mind a' két szemén vak,
Ruhátlan, bujdosó, káros tüzeket rak.

Weist du mein kleines Mägdelein, wer wohl Cupido ist?
Es ist ein kleines Knäbelein, voll Argheit, Schwänck und List.
Zwey *Flüglein* hat das lose Kind, damit fliegt er gar schnell,
Ob es schon ist an *Änglein blind*, siehts dennoch scharf und hell.
Rückwärts hängt ihm ein *Köcherlein*, wohl auch ein *Bogen* rund,
Mit dem schiests ins Herz hinein, und macht dirs liebens wund.

A Haydn megzenésítette dalszöveg szerzőjét sem tudtam megállapítani: pedig csak így juthatnék az egész vers eredeti szövegéhez — Ramler óta a kótaszövegeken bátran változtatgatnak s a kótákra nem is veszik föl egész terjedelmében a költeményt; az eredeti szöveg ismerete hitelesebbé tehetné a forrás megjelölését.

GÁLOS REZSŐ.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÉVI JÁRADÉKA.

Amint ismeretes, gróf Batthyány Kázmér, az 1848—49. függetlenségi mozgalom egyik leglelkesebb támogatója, hogy az anyagi gondokkal küzdő Vörösmarty helyzetén segítsen, a Bicske határában fekvő uradalmából két jobbágytelket ajándékozott kedves költőjének. A gróf később ezen elhatározását meg akarván változtatni, a birtok helyett cserében Vörösmarty haláláig fizetendő évi 400 pengő-forint járadékot ajánlott fel, s a költő ezt el is fogadta.

Vörösmarty életrajzírói a gróf előbbi elhatározásának ilyképen történt megváltoztatását úgy tüntetik fel, mintha azt a költő kívánságára vagy nagyobb kényelmére tette volna. Az Országos Levéltárban azonban sikerült megtalálnom a grófnak e tárgyban Vörösmartyhoz intézett levelét, amely egészen más — a levélből világosan meg nem állapítható — okokra enged következtetni. Íme a levél:

Tisztelt Uram!

Mikor nem régentén, nem tudom micsoda ebéden, nekem «mint jobbágyom» köszöntő poharat emelni sziveskedett, még azon reményben voltam, hogy beteljesülend azon — hiszem kissé vakmerő gondolatom, mi szerint Pegazust az ekébe fogatni akartam. Sajnosan kellett azóta tapasztalnom

hogyan ez, s az annak alapján épített remények mi nálunk csak-ugyan költői ábránd, s hogy mi mindnyájunk, jobbágyai s alattvalói vagyunk az előítéletnek, s a legmegesontosultabb Schiendriánnak. Minthogy ez által, a mint Kegyed már bővebben tudósítva lesz, azon szándékom meghiusítva lőn, s én ez által, ezen Kegyed érdemei iránti tiszteletemnek ugyan igen csekély, de szívből eredő nyilatkozatától elűtettem: — bátor vagyok, s az említett indokaim ezen ajánlatomat Kegyed előtt talán elfogadhatóvá teendik — megkérni: méltóztasson azon Sessiok körülbelüli évenkénti becsdíjának, élte végeig pénztárombóli fölvevésében megnyugodni. Vegye tekintetbe a körülményeket s át fogja látni, hogy ezt elfogadván, nekem, tett ígéretem teljesítését megkönnyebítvén, mennyire lekötelez engemet, kinél egyéb iránt mind lángeszének, mind kitűnő hazafiúi jellemének nagyobb tisztelője nem lehet, mint Kegyed

Kisbér, Aug. 5-én 1846.

alázatos szolgája
Batthyány Kázmér.

Vörösmarty a gróf fenti ajánlatát elfogadta s a bicskei uradalom pénztára a 400 frt.-ban megállapított évi járadékot 1847 jan. 1.-től 100 frtos negyedévi részletekben utalványozta is.

A szabadságharc leverése után Vörösmarty távol a fővárostól, az ország különböző részein bujdosott. Majd barátai biztatására 1850-ben Pestre jött s a haditörvénytörvényeknél jelentkezett.

A pesti cs. kir. Haditörvénytörvények 1850 jan. 19-én ártírt a Főügyészséghez s kérte, hogy Vörösmartynek, úgysis mint bácsmegeyei képviseelőnek az 1848—49. törvénytelen országgyűlésen és az azonkívvül is tanúsított magatartását nyomozzák ki, továbbá azt is állapítsák meg, hogy milyen volt irodalmi működése, s kiadott műveiből megállapítható-e monarchikus érzülete?

A pesti Főügyészség válaszában közölte a Haditörvénytörvényekkel, hogy amint a Közlönyből is megállapítható Vörösmarty mint képviseelő az 1848. évi országgyűlésen júl. 26-án az olaszországi interventio tárgyában, aug. 12-én Pázmándynak a közös iskolák tárgyában, aug. 24-én Mészáros hadügyminiszter újoncállítási javaslata tárgyában, szept. 2-án a miniszterelnöknek havi 2000 frt. pótlék megszavazása tárgyában, szept. 6-án Beöthy Ödönnek, a bácskai táborba kirendelt kormánybiztosnak teljhatalommal való felruházása tárgyában, szept. 22-én a szőlőbirtokosoknak fizetendő úrbéri kárpótlás tárgyában, dec. 11-én pedig Pálóczynek a vallás oktatásnak a Ludoviceumba be ne vezetése tárgyában tett indítványokra igennel szavazott. Közölte továbbá, hogy Vörösmarty nem vett részt azokon a vármegyei gyűléseken, amelyek határozataikkal az utóbbi időben a törvényesség határait átlépték. Tagja volt ugyan a tudományos társaságnak s a «radikális kör»-nek, a Batthyány-Kossuth pártot is támogatta, s a főügyészi vélemény szerint talán ez is volt az oka, hogy a forradalmi kormány szemé feléje fordult, mint akire biztosan számíthattak: ezért állott a párt érdekében, hogy valahol képviseelővé választassák, ami sikerült is Bácskában, jóllehet ott személyesen nem is ismerték.

Közölte továbbá a főügyészi jelentés, hogy Vörösmarty, nehogy pártfogói csalatkozzanak benne, nem is vonta ki magát semmiből. Minthogy

szónoki képességgel nem volt megáldva, e téren nem működött. Amit tenni tudott, azt is talán inkább kíváncsiságból, vagy talán azoknak a francia írodalmároknak majmolásából tette, akik minden ily mozgalomban és változásoknál magukat előtérbe tudták tolni. Talán ez lehetett az oka annak, hogy a debreceni klubot is látogatta. Gróf Batthyány Kázmér őt, valamint Tóth Lőrincet, aki szónoklataival nagyobb eredményeket ért el, támogatta s Fehérmegyében, Bicske határában birtokkal is megajándékozta, de úgy tudják, hogy a költő ezt eladta.

Arra vonatkozólag, vajon van-e Vörösmartynak valahol lefoglalható ingó vagy ingatlan vagyona, a jelentés nem tudott felvilágosítással szolgálni.

A Haditörvényszék, úgy látszik, a költő ellen felhozott vádak nem találta súlyosnak; nem is tartóztatták le, s Haynau is megkegyelmezett neki.

Vörösmarty súlyos anyagi helyzetében, évi járadékának folytatólagos kiutalása végett a Kir. Jogügyek Igazgatóságához, amely az emigrált gróf Batthyány Kázmér vagyonát zár alá vette, 1850. május 4-én a következő folyamodást intézte:

Nagyságos Királyi-ügy Igazgató Ur!

Gróf Batthyány Kázmér még 1846-ik esztendőben két jobbágy-telket szándékozott nékem örökösen ajándékozni, de ebbeli szándékában némi akadályt találván, azon kívánatot nyilvánítá, Kis Béren 1846-ki Augustus 5.-én kelt s hozzám intézett ./' alatti levelében, mi szerint «nyugodnám meg azon Sessiók körülbelőli évenkénti becsdíjának éltem végéig pénztárából felvevésében.»

Ezen ajánlatot én elfogadván, a Gróf által évenként 400 pengő forintban megállapított vitalitium, évnegyedenként a Bicskei uradalom pénztárából, száz p.forintonként nékem ki is adatott, 1847 ki Január 1 ső napjától fogva 1848 ki December 31 dikéig, és így két egész évre, a mint ezt, az azon uradalom számtartói hivatalánál eredetiekben meglevő és számadásokba bevezetett ./' alatti nyugatványaim tanusítják.

A közbejött zavarok miatt azonban, az érintett vitalitiumból 1849 ki Január 1 sőjétől fogva semmi sem adatván ki számomra: mély tisztelettel kérem Nagyságodat, méltóztassék a hátralévő vitalitiumi összegeket kegyesen utalványozni, hogy azokat a Bicskei uradalmi pénztárból, nyugtatványaim mellett, sőt az ezutániakat is fölvehessem koronkint.

Alázatos tisztelettel Nagyságodnak
alázatos szolgája

Vörösmarti Mihály.

A fenti kérelmet méltányosnak és teljesíthetőnek találták s utasították a bicskei uradalom zárgondnokát, hogy az évi járadékot, nyugtára a költőnek folytatólagosan utalványozza ki.

GERŐ JÓZSEF.

TOLDI ELSŐ ÉNEKÉRŐL.

Arany Jánost képzeletalkata, saját nyilatkozatai és az irodalomtörténet eddigi eredményei szerint, nem az anyag-teremtés, hanem az anyag-formálás munkájára képesítette. Konkrétumok, szétszórt, összegyűjtésre, megtisztításra, megfigyelmezésre váró anyagrészek, kellettek neki, hogy sajátos művészi erejét érvényesíthesse. Vajon *Toldi* első énekéhez elegendő adatot nyújthatott-e a költőnek főforrása, Ilosvai históriája? Meríthetett-e innen mindent, ami a magyar verses epika e szinte reprezentatív alkotásának anyagává lett?

Ilosvai Selymes Péter tudvalevőleg három strófában foglalja össze *Toldi* és Laczfí nádor találkozásának történetét. Ez a rövid szöveg nem adott Aranynek többet a mese legkülsőbb kereteinél: Miklós egy általúton álldogál, nyomó-rúd a kezében, jön Laczfí és hada, a budai utat kérdi, s Miklós útmutatásul félkézzel kitarja a rudat — ezek a mozzanatok szívódtak fel Ilosvaiból *Toldi* első énekébe. Ilosvai közlése egyébként is igen szegényes. Arany delelő altoldi rónája helyén nála egyetlen szénás szekér szerénykedik. Nem halljuk Laczfí és az elvonuló hadnép szavát, s nincs ellentét a nyalka vitézek és az egyszerű suhanc között. A nyomórúd megemelése alig több, mint a hős testi erejének egyik illusztrációja. A megokolatlan neki-búslakodás itt minden, ami Arany hősenek elemi erejű lelki felkavarodására emlékeztet; különben a históriából egészen hiányzik a lélekrajz. E meggondolások szerint megvan az alapja annak a feltevésnek, hogy Arany Ilosvain kívül más forrásból is merített, s innen származnak az első ének Ilosvaiból le nem vezethető motívumai.

A XVI. századi históriát kiegészítő elemek, amelyeket *Toldi* első énekében Arany értékesített, úgyszólván valamennyien együtt találhatók meg Garay Jánosnak egy értékében elég másodrangú, rövidke versében. Hét esztendővel *Toldi* előtt született meg a *Hegyke huszárrok* c. költemény, s Aranynek lehetett rá módja, hogy megismerje, mert az 1840-es évek folyamán kétszer is megjelent nyomtatásban. 1841-ben az *Emlény*, 1843-ban a *Honi vezér* közölte. Íme:

Ekéje mellett a suhancz áll
Egy vakmerő legény;
Előtte büszkén a huszárhad
Kardot csörtetve mén.

„Azt véltem a labanczra mentek,
S velök lesz háború,
Hogy annyi büszkeséggel vagytok!
Mond a paraszt fiú.

„Hová, havá, kardos vitézek;
Ti czifra, büszke had?”
Kiált a pórlegény utánok,
S forr melle és dagad.

Ha majd a harcza mentek egyszer;
Köszöntetek be itt:
Meglássuk akkor, hánynak üli
E vad góg arczait.”

«Hová megyünk-e, hej havá-e?
Prádéra, földike!
Riad kevélyen, elbizottan
Reá mindegyike.

Szól s visszalép ekéje mellé,
Élén egyet törül, —
S villámot láttak a huszárrok
Kettőt a domb mögül.

S hegykén, kevélyen eltekintnek
Guny és kacaj között,
Daróc ruháján a fiúnak
S a kérdező fölött.

Az egyik a suhancz magasra
Emelt ekéje volt,
A másik önnön két szeméből
Szikrázva villámolt.

Hogy Garay versének emlékei valóban ott lappanganak *Toldi* első énekében, első tekintetre is szembetűnő. A szántóföldön dolgozó legényt Arany is, Garay is — akár Ilosvai — huszárokkal állítja szembe, de ez a szembeállítás sokkal élesebb, mint a régi históriában volt. Garay huszárai «hegyké», s Arany leventéinek vezére is «hegykén, csak amúgy félvállra» áll szóba Toldival. Garay «suhanc», «paraszt-fiú» névvel illeti hősét; a rudat forgató Toldit Laczfi szintén «suhanc»-nak nevezi és seregéből senki sem mer kiállni «egy paraszt fiúval» — mint a költő mondja.

De van sokkal közelebbi kapcsolat is Garay és Arany verse között a személyek felfogásában. Garay suhanca és Toldi egyaránt vitézek szeretnének lenni. A huszárok láttára Garay hősének «forr melle és dagad»; a fiatal Toldi is úgy nézi Laczfi seregét, «mintha szíve, lelke a szemében volna». Ez a vítézi életre való vágyakozás szólaltatja meg Garay pórlegényét a vers elején: «Hová, háová, kardos vitézek, Ti cifra, büszke had?» Hasonló, bár nem valódi kérdések támadnak fel Toldi szívében is a portfellegből kibontakozó vitézek láttára, de ő feleletet nem várva, csak amúgy, magának sóhajtja a leventék felé: «Merre, meddig mentek? Harcra? Háborúba?» Garay legénye úgy képzei, a labanc ellen lesz háború, s oda igyekszik a huszárság; Toldi töprengve kérdi: «Mentek-é tatárra? mentek-é törökre?»

A személyek felfogásában mutatkozó hasonlóság mellett feltűnő Garay és Arany versében a párhuzam a személyek egymáshoz való viszonyában is. A vitézek mindkét költeményben fennhájázza szólnak a mezőn dolgozó legényhez. A «prádéra» készülő huszárság «földikének» szólítja Garay kérdezősködő suhancát. Aranynál is sértő a megszólítás, de sokkal inkább az, mint forrásában, nemcsak fogalmazásának rideg-voltánál fogva, hanem mert nála nemes embernek szól a «hé, paraszt!» Garay legénye aránylag hosszasan leckézteti a huszárokat; Toldi ismét hallgat, csak «füstölög magában.» Mindkét versben erkölcsi érték és testi erő tekintetében egyaránt felettük állókat sért a vitézek hányó-veti szava s nagy indulatokat támaszt Garay hősében csak úgy, mint Toldiban. Mindkettejüket elfutja a harag, s haragjukon mindketten testi erejük demonstratív megfeszítésével könnyítenek. A magasra emelt eke és a félkézzel kitarított nyomó-rúd egyaránt hatalmas testi erő bizonyítéka. Valószínű, hogy e különösen felöltő motívum-párhuzam Ilosvai históriája és Garay verse között indította meg Arany lelkében Ilosvai adatainak és a Garay-féle vers anyagának összeolvasztását.

Sem Ilosvainál, sem Garaynál nincs meg a jelenetet átfogó szintérnek, az alföldi tájnak leírása. E bevezető tájrajzhoz azonban elegendő indítékot nyújthatott mégis mindkét forrás. Garay eke mellé állítja hősét, Toldi mellett Ilosvainál szénásszekér rakodik. Arany Ilosvai adatát veszi át, s talán a szénásszekér képe sugalmazta az írónak, hogy a delelő nyári Alföld képének megalkotásába fogjon. Nincs nyoma továbbá Arany forrásaiban, hogy a vezér a parasztlegegy erejének láttára birokra, erőpróbára szólítaná fel vitézeit. Ezt a mozzanatot a történet sodra az előzményekből adódó, szinte magától értetődő módon hozta létre. Arany versében eddig sem szólt a leventék «mindegyike», mint Garaynál, hanem csak maga a vezér, Laczfi, s így a személye nagyobb fontosságot nyert. Aranyt az útmutatás ténye kényszeríti továbbá arra is, hogy hőse ne Garay mintájára a huszárok

elvonulása után, hanem jelenlétükben, szemük láttára mutassa meg roppant erejét. Egészen természetes, hogy mikor «nádorispán látja Toldit a nagy fával, és elámul rajta mind egész hadával», a ridegsége fölenged. Mintegy például állítja Toldit hada elé és egyszersmind kiengesztelni igyekszik őt a jóakarató szóval: «Ember ez magáért . . . akárki; Nos fiúk, birokra!» Valahogy emberibb és melegebb színt kapnak így Aranynál Garay hetyke huszárai.

Garay versében gyökerezik azonban Toldi első énekének az a része, amely a haragos Toldit «Isten tüzes haragjával, Hosszú, kacsaringós, suster-gő nyílával» állítja párhuzamba, s így magyarázza, miért nem vállalkozik rá senki, hogy Toldival megbirkózzék. Az elvonuló huszárok Aranynál is «villámot láttak . . . Kettőt a domb mögött»: az egyik a magasra emelt eke esillámló éle volt, a másik «szikrázva villámolt» a haragos suhanc «önnön két szeméből».

Egyező és hasonló motivumok egész sora igazolja ilyenformán, hogy Arany Toldi első énekének belső, lelki történéseihez Garay verséből a *Hegye huszárok* című költeményéből is merített, s kiváló szerkesztő készséggel, rendező és tisztító fantáziával szerves egységbe olvasztotta Ilosvai adalékaival. Alkotó műhelyének titkaiba ritkán láthatunk bele olyan mélyre, mint e két forrásának, Ilosvai három versszakának és Garay versének tükrében.¹

SKALA ISTVÁN.

MIKOR SZÜLETETT BESSENYEI?

Bessenyei születésének évéről okiratos bizonyosságunk nincs; általában 1747-re teszik időpontját, de pusztán kikövekeztetve Bessenyei nyilatkozataiból. Ezek azonban mind csak hozzávetőlegesek, így még a leghatározottabban beszélő is, a *Hunyadi László* c. tragédiája ajánlásában; 1772-ben ezt írja Bessenyei: «*mintegy* 25 éves koromban írtam». A «*mintegy*» — én emeltem ki — mutatja az adat pontatlanságát, másrészt feltehető, hogy a kézirat és nyomtatás nem egykorúak!

Bessenyeiről írt tanulmányomhoz folytatott kutatásaim során a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár nemesi testőrségi okmányai közt rábukkantam a *Conduite-Liste*-kben² a helyes adatra; az évszám ezek szerint, amint az alább következő három *Conduite-Liste* egyértelműen bizonyítja: 1745.

¹ A teljesség kedvéért utalunk arra az ismert tényre, hogy Toldi első énekén a *János vitéz* VII. része is nyomott hagyott. A bujdosó Jancsi is huszárokkal találkozik, akiknek fegyverén csillámlik a naptény, s e csillogás hívja fel Jancsi figyelmét rájuk. A huszárok alatt tombolnak a lovak. Láttukra Jancsi szíve alig fér meg a baloldalában. «Be örömet mennék én is katonának!» — gondolja. A vezér hetykén szól hozzá, de a sugárzó szemű legény tetszik neki. Katonái nem győzik Jancsi «szépségét, erejét csodálni». A huszárok a török ellen mennek. E motivumokat Arany is értékesítette.

² A m. kir. Hadtört. Ltr. világháborúelőtti oszt.-nak nemesi testőrségi anyaga a közelmúltban érkezett Bécsből. Az anyag eddig II. fokú rendezésen ment át, nem lehetetlen, hogy előkerül egy oly *Intimatum* Bessenyeiről is, mint amilyent Bárótziról bírnak. A listák jelzése: W. 29/1770, 69/1771 és 19/1772.

N ^o	1770	1771	1772
Nomina-Garden	Georgius Bessenyei		
Alter	26	27	28
Religion	Reform.		Calv.
Ob und wo er vorher gedient	nicht gedient		
Wie lange er bei der Garde dient	5 ³ / ₄	7	8
Ob er Studium und Wissenschaft besitzt oder viel Witz habe	ordinaria et (Jura Patriae) áthúzza — hat viel Fähigkeit		
Was er für Sprachen rede?	teutsch, ungarisch, lateinisch, wälsch, französisch.		
Was er bey der Garde gelernet?	teutsch, französisch, wälsch, fächten und tanzen		
Ob und zu was er sich dermalen appliziere?	fleissig leset gute und schöne Bücher.	Übet sich in den Wissenschaften.	
Ob er in Dienst fleissig und accurat?	accurat — fleissig		
Ob er gute Conduite habe?	guth		
Ob er sparsam oder ein Verschwänder?	guth (illetöleg) guther Wirt.		
Ob er vorzügliche Attention. (1772-ben: Reflexion verdiene)	ja (illetöleg) vorzüglich		

Kitűnik ezekből a *Conduite-Liste*-kből, hogy Bessenyei 1764 őszétől 1773 dec.-ig szolgált a testőrségnél, tehát 20 éves volt, amikor Bécsbe került s nem 19, mint Bayer vélte. (*A m. drámairód. tört.* I. 1897. 90. l.)

CLAUSER MIHÁLY.

Az itt közölt adatot okirat szolgáltatja, tehát kétségkívül hiteles. Sajnos, ez sem dönti el véglegesen a kérdést, mert több tekintetben is határozatlan. Még ha föltesszük is — s ez e föltevés, azt hiszem, bizonyosság erejű — hogy a *Conduite-Liste*-be az adatokat az év végén vezették be, akkor is kétséges mit jelent a 26—28 év, vajon betöltött éveket-e — ez volna a logikus — vagy azt, hogy Bessenyei az illető évben jár — ez is szokásos, bár helytelen évmeghatározás. Másfelől kérdés, nem a katonaságnál ma divatos számítászt használták-e már abban az időben is, amely szerint a dec. 31-én született gyermeket a következő év jan. 1-én, tehát egy napos korában, már egy évesnek tekintették. E szerint az 1770-ben 26 éves Bessenyei nem is 1745-ben, hanem 1744-ben született.

Bizonyos azonban, hogy a *Conduite-Liste* adata erős fogódzó s összevetve a többi korhatározó adattal, meg lehet majd állapítani Bessenyei születésének az igazi évét.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

KÖNYVISMERTETÉS.

Czeizel János: Kazinczy Ferenc élete és működése. I. kötet. Budapest, a szerző kiadása, 1931. 8-r. 296 l.

Czeizel János, a Kazinczy-irodalomnak, miként Váczy is, egy emberéleten át buzgó művelője, Váczyval egyszerre vett részt a M. T. Akadémia által Kazinczy életrajzára 1907-ben kitűzött pályázaton, amelynek eredménye az volt, hogy az Akadémia a díjat kettejük között megosztotta. Váczy pályaművének csak az első kötete jelent meg (1915.), a többi részint kéziratban maradt, részint el sem készült. Czeizel most — huszonöt évvel a pályázat után — Kazinczy halálának százados fordulójára, közzétette munkájának első kötetét, a Kazinczynak fogságából való szabadulásáig terjedő részt. Tehette azért is, mert Váczy nagyméretű és alapos munkája sem váltotta be teljesen a hozzáfűzött reményeket (IK. 1916. 245 l.), s a Toldy töredékével maradt rés betöltetlen maradt — Négyesynek a múlt évben Kazinczy pályájáról megjelent nagyszabású, mély essay-je sem tette feleslegessé egy nagy életrajz megjelenését.

Váczyt a Kazinczy levelezésének kiadásával telt húsz esztendei foglalatosság — rengeteg adatnak aprólékos felkutatása — Czeizelt pedig ifjúkori kutatásai és írójának meleg szeretete hívatta el egy Kazinczy-életrajz megalkotására. Ez a meleg szeretet — néhol elfogultsággá fokozódva — munkájának legvonzóbb eleme és a benne jelentkező nagy szorgalommal együtt legnagyobb becsé — kár, hogy az életrajz értéke nincsen arányban a reá fordított munkával és evvel a sok melegséggel.

Czeizel könyve becsületos munka: hiányai vannak inkább, mint hibái, s ez utóbbiak nem is jelentékenyek. Így Czeizel rajzában a pataki iskola sivárságának színezése túlzó: Kazinczy mégis csak itt szívtta magába a fölvilágosodás első eszméit; túlzás, bár Kazinczytól való, az iskolai élet rajza is. Ellentmondás van abban a többször megismételt állításban is, amely Pataknak alapos rovására írja, hogy a történelemmel nem törődtek. A magyar történelmet tudtommal csak a piaristák tanították, s azok is csak az Árpádok korát; viszont épen Czeizeltől tudjuk, hogy Patakon a Kazinczy első kísérletének megjelenését követő esztendőben új tanításterv készült, amelyben «szerepel új tantárgyként Magyar- és Erdélyország földrajza és története.» Említettem azt is, hogy Czeizelt nagy szeretete néha elfogultta teszi; jó példa erre, ahogyan a 16 éves Kazinczy *Magyar Ország Geographica* c. művéről megállapítja, hogy «nem egyszerűen gyermeki kísérlet, hanem ösztönszerű tiltakozás egy rendszer ellen.» Kazinczy első két munkájának «világos tősgyökeres» magyarságára ilyen példát mond: «Nézzétek a szellőket, . . . néz-

zések, hogy bögnek a csordák.» Ráday Gedeon szerinte nem talált embert, aki megértette volna célját: a fiatal Kazinczyval kellett megismerkedni stb. E példákat bőven megszerezhetném. Ide sorolhatnám, hogy Czeizel szerint a *Kartigámért* a szerelmes deákok rajongtak, mert nem ismertek más magyar munkát, mely szerelemről mesélt — s megkérdézhetném, hogy Gyöngösi vagy a *Florinda* nem szerelemről szól-e.

Ezeknél az apró botlásoknál és a megbecsülésnek ilyen túlzásainál nagyobb súllyal esnek latba a könyv hiányai, kivált a legfontosabb: a könyvből csak egyes vonásaiban, de egészében nem látszik meg Kazinczy, az ember. Czeizel nem tud Kazinczy egyéniségéről egységes, plasztikus és objektív képet adni. Mikor Kazinczy 18 éves korában először Bécsbe került, vezetői Denner Boldizsár képeire hívják fel figyelmét, de Kazinczy Van Dyck csodálatába merül el: Van Dyck finom, hü, jellemzetes vonásai helyett Czeizel munkájában is a Denner fáradtságos szeretettel dolgozott, cizelláló technikájára akadunk, a nélkül, hogy Denner példájára kifejező képet kapnánk. Czeizel 24 fejezetre tagolja anyagát; mindegyik egy-egy külön tétel kidolgozása, gondosan összegyűjtött adatokból elmondott külön kis történet vagy fejtegetés, (pl. *Ifjúkori művek, Kazinczy szerelmei, Kazinczy szabadelvű gondolkodása stb.*) mindegyik érdekkeltő, élvezetes olvasmány, de egyrészt alig ad többet, mint amennyit maga Kazinczy föltár önmagáról írásiban, másrészt szaggatott részleteikben nincs kellő művészet.

A könyvnek másik hiánya, hogy Czeizel rajzában Kazinczy működéséről sem kapunk többet, mint amit Kazinczy megírt a mémoires-jaiban és levelezésében. Az életrajznál az a körülmény, hogy jóformán minden adata pusztán ezekre a 'belső' forrásokra épült, még kevésbé baj, bár ennek igazságát is zavarja, hogy Kazinczy önmagával ritkán tárgyilagos. Dehát életéről legtöbbet mégis csak tőle tudunk, és újat alig lehetne mondani. Működésének képéhez azonban igazán nem elég, hogy egyes munkáiról, elszigetelten, Kazinczy levelezésének adatait értékesítsük. Ezért van, hogy Czeizel alig mond mást, mint hogy Kazinczynak egy-egy munkája hogyan készült, és barátai mit szoltak hozzá: magukról a munkákról komolyabb ítéletet nem ad, sem irodalomtörténeti jelentőségüket, sem világirodalmi kapcsolataikat nem világítja meg. Aprólékos gondossággal elbeszéli a Gessner-idillek vagy a *Messias* fordításának történetét, de azt már nem mondja meg, mit jelentettek ezek a fordítások a maguk korában. Kazinczy ízlésének kialakulása sem élestedik ki a könyvből, s Kazinczy dalköltészetéről pl. egy szó sem esik.

A Kazinczy irodalmi törekvéseiről és izgató működéséről adott kép is hiányos. Adatokat kapunk bőven, tényeket hallunk eleget, de hogy Kazinczy a magyar felvilágosodás irodalmi vezére, aki a szellemi élet átalakulásának nemcsak forgatagában küzdött, hanem annak egyik céltudatos irányítója is lett, arról nincs szó. A szabadelvűségről elmondott néhány példa nem pótolhatja azt a hatalmas összefogó képet, amely működéséről csak ebből a szempontból is kidomborodnék, törekvéseit igazabban megértetné. Az *Orpheus*-nak (Kazinczy szabadkömüves álneve) címe — «a józan gondolkodásnak, igazabb ízlésnek stb. elő-segíllésére» — eléggé megmondja hivatását. És ebben a beállításban Kazinczy viszonya író társaival, kapcsolata elsősorban a testőr-írókkal irodalmunk fejlődéstörténetében, később törvényhatósági szereplése

majd iskolafelügyelői működése, költészetének kapcsolata a felvilágosodással a magyar szellemi élet egész vajúdása és átalakulása, az európaiasodás gondolatának kiforrása másként mutatkoznék meg. Kazinczynak már élete első felében része volt az olvasóközönség megteremtésében: erről érdekes adatokat őrzött meg levelezése. A felvilágosodás munkája volt az irodalmi társaságok kialakulása is. Csak futtában egy-két elgondolás, amelynek e könyvből valóvá kellene válnia — mindez egész összességében hiányzik Czeizel könyvéből.

Ezek nélkül Czeizel könyvének elolvasása után azt kell kérdeznünk, hogy csakugyan az volt-e Kazinczy, az ember és Kazinczy, az író — Kazinczy, a szellemi vezér és Kazinczy, a reformátor, amilyennek Czeizel megmutatja. Kazinczy egész aktivitása hiányzik ebből a könyvből. Hiába vitte bele Czeizel egy komoly szakember becsvágyát és alaposságát, évtizedek áldozatos munkáját, hiába szép és meleg az, amit elmond: amit Toldy olyan nagy stílusban megkezdett, Kazinczynak és korának rajza, Váczy és Czeizel munkája után is még mindig csak 'jámbor szándék.'

GÁLOS REZSŐ.

György Lajos: Kónyi János Democritusa. Budapest, M. T. Akadémia, 1932. 8. r. 175 l.

György Lajos, aki már Andrád Sámuel anekdotáinak vizsgálatával és forráskimutatásával is jelentős munkát végzett (V. ö. IK. 1929. 487. l.), most akadémiai székfoglalójában a XVIII. század derék, de mindig bizonyos vállveretéssel emlegetett, rokonszenves írójának egyik kevésbé méltott munkáját fedezi föl tudományunknak. Megmutatja a *Democritusról*, hogy ennek az anekdota-gyűjteménynek úttörő és alapvető jelentősége van. A Keletről és az ókorból származó anekdota, nagy és messzeágazó útján, a XVIII. század folyamán jegecesedett ki, modern formájában megvalósítva a műfaj két mai követelményét: szűkre szabott formai keretben a komikum csattanós kiélezését — s így kialakulva, a legjobbkor érkezett el Kónyi gyűjteményében hozzánk. Már ekkor nincs erkölcsjavító célzata, nem akar bántani senkit, gondüzésül mulattatni, nevetetni akar. Tárgyi vonatkozásaiban nálunk páratlan a gazdagsága és változatossága, érdekes és színes; hogy néha kissé vaskos vagy éppen obscoen is, azt korának színvonala magyarázza. Hü tükre ez a gyűjtemény azoknak a tréfáknak, amelyeken a magyar közönség 1800 körül jóízűen mulatott. A magyar irodalomtörténet szempontjából van Kónyinak ezen túl is két nagy érdeme: az egyik, hogy a magyar anekdota mai gazdag érthálózatába a *Democrituson* át jutottak el messze idők és területek, különösen a humanista facetiák és a német schwankok legjobb típusai; a másik — ez egyben nagy hatásának magyarázata is — hogy a derék strázsamester e vándorló motívumokat magyaros, sőt népies ruhákba öltöztette s velük bevitte az irodalomba az obsitos, a cigány, meg a huszár anekdotás típusát.

Ehhez az eredményhez György Lajos az anekdoták terjedésének hatalmas vándorútját megjárva jutott el De hogy eljuthatott, azt csak páratlanul széleskörű olvasottságának és époly gazdag ismereteinek

köszöni. Át kellett eredményeiért kutatni egyfelől a forrásokat, magukat az anekdota gyűjteményeket, külföldieket és hazaiakat (még az élclapok számtalan évfolyamát is), másfelől a reájuk vonatkozó s a németeknél igen nagyméretű irodalmat. Lelkiismeretes, nyilván évekre terjedő munka nyomán született meg ez a könyv — nagyságát fölmérheti a laikus is, értékét csak a szakember. Az anekdota fejlődésének kérdése elvezette a szerzőt a Kelet és az ó-kor ilynemű, ma is élő hagyományának vizsgálatához, alkalmat ad néki, hogy a külföld és a mult leggazdagabb és legjobb gyűjteményeit jellemezze. De szüksége is van rá: így tudja megállapítani azokat a nem is sejtett, messze összefüggéseket, amelyek a *Democritust* a külföld irodalmához csatolják. Ezeket három csoportba sorolja: *a)* keleti eredetű és népmesei-motívumok, *b)* ó- és középkori anekdoták, *c)* facetiák és schwankok, s megállapítja, hogy Kónyi 400-nál több anekdotájában mintegy 90 önálló típus él. Ezek jó háromnegyedének egész összefüggését és rokonságát részletesen jellemzi. De gondosan fölkeresve Kónyi magyar kapcsolatait is, a *Gesta Romanorum*tól (sőt kódex-irodalmunk, majd Pázmány példáitól) Jókaiig és Mikszáthig. Megtudjuk, hogy e legalább hat kiadást ért munkából már az első megjelenését követő évben (1783) a *Váci kalendáriom* kezdi kiirogatni a jóízű anekdotákat, bőven folytatja ezt a *Győri*, majd a Trattner-féle *Pesti kalendáriom*, a mult század első felében pedig, sőt az abszolutizmus idejében is, tömegesen másolják őket még élclapjaink is.

György Lajos dolgozata — a benne rejlő sok becses eredménynek csak vázlatos, halvány képét adhattuk — nagy nyeresége irodalomtörténetíró-sunknak s kétségtelenül megszerzi Kónyi jelentőségét. A munka értékét fokozza a sok gonddal készült három függelék; az első pontos táblázatban adja a *Democritus* valamennyi (402) anekdotájának világirodalmi és magyar kapcsolatait; a másodikban a gyakrabban idézett külföldi és magyar gyűjtemények bibliográfiáját közli; végül egy utolsóban azoknak az íróknak abc-jében foglalja össze az utalásokat a *Democritusra*, akikhez ennek vonatkozásait kikutatta. Munkáját a tudomány szempontjából e függelékek által még használhatóbbá tette.

KARDOS MIHÁLY.

Doktori értekezések 1930—31-ben.

(Második közlemény.)

8. *Helmeczi István: A klasszikus irodalom hatása magyar nyelvű irodalmunkban a XVI. század közepéig.* Budapest, 1930. 8-r. 32. l. — Azokat a szórványos nyomokat, amelyeket az ókori irodalom hatásának emlékeiül irodalmunk első százada reánk hagyott, Helmeczi nagyon gondosan gyűjtötte és foglalta össze. Sok újat nem mondhatott: a kódex-irodalom fordításából kitetszik, hogy a legtöbb szerzetes-író a tekintélyül idézett ókori bölcs nevét is csak forrásából tudja, s az Alexandriai Szent Katalin legendájának neoplatonizmusa is csak a renaissance korát, de nem a fordítót jellemző céltudatos újítás. Egy másik hasonló folyamat érdekes példáját mutatja meg a szerző, mikor a modern humanizmus nagy műveltsége

után históriás énekeink szerzőit már nem az ókori irodalom tekintélye, hanem a tárgy érdekessége csábítja. Az eredmények illetén kiélezése javára vált volna az egyébként komoly dolgozatnak és több hasznára az irodalomtörténetnek. De ha nagyobb jelentőségű sok mondanivalója nincs is, feladatát lelkiismeretesen oldotta meg, a részletekben akad egy-egy helyesbítése, s kis problémákat jó érzékkel világít meg. Előadása nyugodt, tárgyilagos, biztos.

9. *Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában.* Budapest, 1931. 8-r. 162. l. — A dolgozat a Wölflin és Strich elindította szellemtörténeti vizsgálódás alapján próbálja meg a romantika jellemét meghatározni; fejtegetései kissé homályosak, mert állításait sem példákkal, sem hivatkozásokkal nem okolja meg. A bevezetésnek ezen a gyengéjén túl azonban a doktori értekezések terjedelmét messze túlhaladó dolgozat komoly és szorgalmas munka eredményét adja. Azt igazolja, hogy az orientalizmus nálunk, jóllehet a romantikának ugyanolyan adottságai idézték elő, mint a külföldön, mégis — miként maga a romantika is — sajátos viszonyaink szerint alakult, kevésbé felszínes, mert a keleti származás tudata által a nemzeti törekvésekbe olvad. Ebben a keretben tiszteletreméltó teljességgel ismerteti előbb műfajok szerint csoportosítva, Csokonai, Vörösmarty és Vajda Péter költészetében pedig egyenkint is a keletiességet. Fölsorolása, úgy látom, teljes. A Kelet iránt való érdeklődés terjedésében azonban egy szempontot megemlítettem volna még: a jezsuita misszionáriusok munkája és levelei bizonyára nem kis mértékben fokozták az érdeklődést.

10. *Novák László: Az ifjú Eötvös és a francia irodalom.* Budapest, 1930. 8-r. 76. l. — Az értekezés két részre oszlik: az egyik Victor Hugo egyetemes hatását tárgyalja Eötvös fejlődésére, a másik, nagyobbik fele a *Karthausi* kialakulásának elemeit keresi ki és rakja össze. Nem jár taposatlan úton: sok jó kutatásra támaszkodhatott, de azok eltérő következtetéseit vizsgálva, tisztázza, meghővíti vagy helyesbíti eredményeiket. Az ifjú Eötvösön megmutatja Victor Hugo egész varázsát, amely még akaratlanul is visszafénylik gondolkodásán és állításain; de tőle veszi át az irodalom morális és humánus irányzatosságának parancsoló eszméjét is, amely viszont írói és politikai tevékenységének mindvégig rúgója marad. A *Karthausi* forrásait tárgyi, formai és szellemi hatások szerint elemzi, megmutatja, hogy ezek miként olvadnak össze Eötvös személyes élményeivel vagy miként különülnek el tőlük; érdeme azonban, ezek szabatos kielemezésével, Eötvös egyéni és eredeti nagy vonásainak plasztikusabb árnyékolása.

11. *Muzsnai Ágnes: Victor Hugo hatása a magyar regényirodalomra.* Pécs, 1930. 8-r. 38 l. — Hugo hatását három szempontból vizsgálja Muzsnai. Foglalkozik a magyar regényirodalom Hugo-reminiszcenciáival, tárgyalja — röviden — a Hugo hirdette irányzatosság visszhangjait és — még rövidebben — regénytechnikájának hatását. Látóköre nem nagy, fejtegetései felszínesek. Az első, terjedelmesebb részben néhány részlet párhuzamával, a többiben néhány jellemző idézettel bővíti ismereteinket. Hugo egyetemes hatásáról azonban nem tud összefogó képet festeni s a tudományt alig viszi előbbre.

12. *Tóth Dénes: A magyar népszínmű zenei kialakulása.* Budapest, 1930. 8-r. 64. l. — A dolgozat tárgya terjedelmesebb, mint a címe. Nem a népszínművel, hanem mindazoknak a színpadi alkotásoknak zenei kialakulásával foglalkozik, amelyek a nép szórákozgatására valók voltak. Ez a tárgykör időben is nagyobb terjedelmet fog át, mert a magyar színjátszás első nyomaihoz nyúl vissza, és hatalmas anyaggyűjtést foglal össze. Ez az anyag éppen irodalomtörténeti szempontból érdekesebb: sajnos, a zenetörténeti részhez hosszú időről alig van — ami a legfontosabb volna — hangjegy rendelkezésre. (Dalköltészetünk fejlődésének ismerete alaposabb volna, ha a kótákat is ismernék; önként fölvetődő kérdés pl., hogy milyen dallamokra énekelték az iskoladramák betét-énekeit.) A dolgozat így csak a kialakulás színjátéktörténeti jellemzését tűzhetné ki céljául s arra az eredményre jut, hogy nálunk a régi bohózatban szöveg és zene között még csak külső egység sincs; a szabadságharc után pedig a cigányzene és a csárdás-kultusz a népi-költést juttatja előtérbe: a két korszak között mint átmenet helyezkedik el Thern, Pály és Rózsavölgyi munkássága, s Egressy és Szerdahelyi zenei népiessége, akik a népies műdalzenének legművészibb képviselői voltak. A dolgozat kimeríti főadatát és sok tekintetben figyelmet érdemel. Stílusa helyenként németes és nehézkes.

13. *Szent-Iványi Béla: Szilágyi Sándor szerepe az irodalmi életben.* Hatvan, 1930. 8-r. 75 l. — Szilágyi Sándor történetírói munkásságát két fejezet vezeti be. Az egyik szépirodalmi próbálkozásainak sora a negyvenes években, egészen jelentéktelen; annál fontosabb a másik: az a szerep, amelyet az ötvenes években az irodalmi életben vállal. Az elnyomatás idejében az első magyar könyv az ő tollából jelent meg; ettől kezdve szakadatlan sorban indulnak meg — mindig rövidéletű — vállalkozásai a szépirodalom ébrentartására. Életrajzi vázlat közlése után ezekkel foglalkozik Szent-Iványi disszertációja. Szilágyi három, egymást követő vállalatának nemcsak tartalmát, értékét és sorsát, hanem irodalmi jelentőségét is ismerteti, részben kiadatlan levelekből is. Megállapítja, hogy Szilágyi agilitása biztosította az irodalmi élet új fölépülésének gyorsabb ütemét, hogy része volt az új ízlés határozottabb kialakulásában, s az energia, amellyel az írókat összetartotta, legalább is külsőleg előkészítette az «irodalmi Deák-párt» keletkezését, Kemény, Arany, Gyulai vezérségét. A dolgozatot Szilágyi munkatársainak működését feltüntető, összefoglaló jegyzék rekeszti be.

14. *Buday Erzsébet: A népballada iránti érdeklődés története 1880-ig.* Budapest, 1930, 8-r. 54 l. — A dolgozat, címéhez híven, de a legtágabb értelemben mondja el a népballada iránt ébredt érdeklődés történetét: érdeklődésen nemcsak az elmélet kérdéseit, a gyűjtés munkáját és a fogadtatását érti, hanem olyan értelemben a hatást is, hogy pl. Arany érdeklődése a népballadák iránt balladaköltészetében is megnyilvánul. Ilyenformán a ballada egész irodalmáról ad képet, de csak 1880-ig. Vagyis az első felbukkanó, még ritka nyomokon túl a hatvanas-hetvenes évek érdeklődéséről s ennek emlékeiről ad számot. Csak ismertet, vitába nem bocsátkozik, eredeti véleményt nem mond, de megbízhatóan foglalja össze anyagát s annak jó áttekintését adja. Egészében inkább jó készület, mint eredmény.

15. *Szép Ernő: Magyar drámák a bécsi színpadokon.* Budapest, 1930. 8-r. 105 l. — A magyar műveltséget még Bécsben sem ismerték eléggé. Lekicsinyelték, sokszor meg ellenszenvvel fogadták. Igaz, hogy drámairodal-munk a XVIII. században nem volt azon a fokon, hogy valami is belőle bécsi színpadra kerülhessen — hiszen első színészetünk maga is a bécsi színészet viselt gyermekeipőiben járt; az is igaz, hogy első színpadi művünet, Kisfaludy *Tatárok Magyarországon* c. első darabját (a szerző tiltakozása ellenére) már 1821-ben, a császárné születésnapjára adták elő: mégis alapjában nagyon szomorú mozzanat, hogy a Burgtheater voltaképen csak hivatali összeköttetésekkel (Dóczi) vagy hivatalos közbenjárásra (Jókai) nyílt meg (száz év alatt összesen háromszor) a magyar darabok előtt. Szép Ernő disszertációja sorra veszi a Bécsben előadott magyar darabok sorsát és levéltári kutatások, valamint egykorú színikritikák alapján világítja azt meg. Szegényes műsorról van szó. Dóczi két vígjátékán és Jókai egy drámáján kívül néhány Szigligeti-darab és divatos népszínműveink alkotják a magvát, s jellemző, hogy a Bécsben 1894-ig előadott összesen 26 darab közül a legnagyobb sikere (108 előadással) Csepreghy *Strogoff Mihályjának* volt. Csikynek két jobb vígjátéka (a *Cifra nyomorúság* és *A nagymama*) került előadásra, de egyik sem tudott bécsi színpadon gyökeret verni. A *Bánk-bánt* németellenes tendenciája miatt nem lehetett előadni, *Az ember tragédiájától* a kiállítás nagy költségei miatt a Burgtheater ismételtén visszariadt, végre is negyven évvel ezelőtt Dóczi fordításában az Ausstellungs-theaterben került színre, összesen 16-szor. (1892. VI. 18—VII. 3.) A disszertációnak hecses része a visszautasított művekről szóló fejezet: Vörösmarty *Marót bánja*, Teleki *Kegyence*, Rákosi *Aesopusa*, sőt a *Három testőr* is közöttük van. A füzet függelékében érdeket kelthet Dingelstedt és Jókai levélváltása. A dolgozat önálló kutatások figyelemre méltó eredménye.

16. *Kováts József: Török Gyula élete.* Kolozsvár, 1930. 8-r. 59 l. — A fiatalon elhunyt regényírónak, aki 22 éves korában írja a *Porban* s három évvel utóbb a *Zöldköves gyűrű* c. regényét, életrajzi adatait hangyaszor-galommal gyűjtötte össze és nagy szeretettel dolgozta föl e pécsi disszertáció szerzője. Úgyszólván lépésről-lépésre követve Török Gyula nyomait szülőfalujától a fővárosig, megmentette az irodalomtörténetírásnak a ma még földeríthető adatokat. Anyagát színes, érdekes essay-vé dolgozza föl, amely-nek egyetlen hibája, hogy a novellás stílust túlzásba viszi. Csak két rövid mondatát idézem: «A bort szerette és a nagy akaraterejét kikapcsolta, mikor a drága ital illatát megérezte.» — «Török Gyulát a régi Kolozsvár érte el romokba hullt öreg dicsőségével.» Így nem szabad tudományos munkát írni: a szerző sokat rontott vele igazán érdemes, derék dolgozatán.

KERÉKES EMIL.

Dénes Tibor: Kafka Margit. Pécs—Budapest, Danubia, 1932. 8-r. 59 l.

Napjaink tudományos érdeklődése szívesen vesz szintétikus irányt: egyéni élet és egyéni tett vizsgálata helyett írói csoportok mozgalmának, korszakok és műfajok történeti fejlődésének kutatása divatos, s az oly sokáig

kedvelt irodalomtörténeti műforma: az író-portrait némileg háttérbe szorul — kivált, ha nem elsőrangú költőről van szó. Középszerű írók sorsa, soha nem szűnő harca egy soha el nem ért első helyért nem vonzza kutatóinkat — legföljebb a kezdőket.

A révbe nem jutást így sokaknak még emléke is megsínyli — ezek közé tartozik Kaffka Margit is, modern irodalmunk forrongó éveinek egyik végzetesen kiegyenlítetlen egyénisége. Egy-két találó bírálaton, sok színes szövegekben pompázó, öntetszelgő egyéni megemlékezésen kívül semmi sem jelöli ennek a nagyon szerencsétlen, nagyon rokonszenves és kétségtelenül nagyon tehetséges írónőnek emlékét. Időszerű volt már Dénes Tibor kis tanulmánya — szűkreszabottsága ellenére is sok tekintetben alapvetőnek mondható. Komoly és megbízható adataival, világos, jól elrendezett mondanivalójával pontosabban körvonalazza Kaffka Margit munkásságát. Kutató szeme megpillantja a kapcsolatot élete és művei között, s rámutat azokra a problémákra, amelyek az irodalomtörténetet érdekelhetik. Sajnáljuk, hogy a dolgozat csonka — nem tárgyalja Kaffka líráját, holott Dénes is tudja: Kaffka egész műve mély líra; regényei, novellái szerkezetükben, jellemzésükben, stílusukban és problematikájukban a lírai élmény és epikus forma kettősségéből támadó konfliktus lecsapódásai. (Mellékesen: Dénes Tibor egyébként pontos bibliográfiájában nem szerepelnek Kaffkának a Nyugatba írt apró, de apróságukban is jellemző kritikái.)

Dénes Tibor rajza tehát nem teljes — első vázlat egy még elkészítendő írói arcképhez. A jellegzetes vonások kidolgozása, a mellékesek retroszálása, a színezés még hátra van. S hiányzik még a háttér: az író nő lelki-ségének légköre, társadalmi környezete. S ha így minden együtt lesz, ki fog derülni, hogy Kaffka minden egyéni akarás ellenére is «korának gyermeke» volt. Írásai nem időnkívüli alkotások, hanem kortörténeti dokumentumok — művésze az újabb magyar irodalom jellegzetes tükröképének egy szilánkjá.

Reméljük, hogy Dénes szerencsésen kezdeményező munkájának mielőbb folytatója akad. Talán ő maga, talán más — talán e sorok írója.

SOLT (SPENEDER) ANDOR.

Siralmas panasz. (Magyar Irodalmi ritkaságok 12. sz.) Budapest, Egyetemi nyomda (1932). K. 8-r. 97 l.

A Zrinyi Miklós neve alatt járó XVII. századi nemzeti párti röpiratot, a *Siralmas panaszt*, nyomatja le Vajthó László kiadványsorozata, a Magyar Irodalmi Ritkaságok. Valamint a vállalat eddigi füzetei, ez is egy középiskola ifjúságának és irodalom-tanáruknak közös munkája; ezuttal a budapesti Zrinyi Miklós reálgimnázium önképzőkörének és Ollé István tanárnak áldozatkészségét dícséri a kis füzet. A *Siralmas panasz* egy ízben ugyan megjelent már nyomtatásban — a Történelmi Tár közölte 1890-ben — új kiadása mégis szerencsés gondolat volt: eljuthat a kis munka a közönség körébe. Erre méltó is. Bár hozzákapcsolása a XVII. század legnagyobb magyarjához ma már, Széchy Károly okfejtése nyomán, nem látszik helytállóknak, mint a leghatározottabb irodalmi kifejezése a nemzet Habsburg-ellenes felében uralkodó érületnek jellemző adalék a magyarság lelkéhez.

A kiadás másodkézből történt, Kanyaró szövege alapján, s nincs nyoma, hogy a szöveget összevetették volna a kéziratokkal. Lehet, hogy fölösleges lett volna, de kár volt erről a megnyugtató munkáról lemondani. A helyesírás modernizálása helyénvaló, mert valóban csak a betűre és az írásjelekre terjed ki, s nem a kiejtésre is.

Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Második sorozat (Magyar Irodalmi Ritkaságok, 13. sz.) Budapest, Egyetemi Nyomda (1932). K. 8-r. 93 l.

Péterfy Jenő színi kritikáiból egy csomó értékeset közölt annak idején műveinek a Kisfaludy Társaság gondozásában megjelent három kötetes kiadása, de — nyilván takarékoskodásból — jóval többet mellőzött a gyűjtemény szerkesztője. A hiányon Vajthó László vállalata, a Magyar Irodalmi Ritkaságok igyekezett segíteni, s már a 2. füzetben lenyomatott 34 mellőzött kritikát — meglehetősen rendszertelenül, ötletszerűen válogatva ki a közlendő anyagot, de jobbára a számottevőket. A munkát folytatja a vállalat legújabb füze, most már céltudatosabban: közrebocsátja a szigorú kritikus minden olyan kritikáját, amely 1878. és 1880. május 20.-ika között az Egyetértésben megjelent, de azóta újra nem nyomatták le. A kétszeri rostálás persze a bírálatok javát már kiválasztotta, de azok is megérdemlik az olvasást, amelyek most kerülnek szemünk elé: érdekessé teszi őket ha nem is a tárgyuk, hát a szerzőjük!

Még ezután is sok Péterfy-kritika vár új közlésre, köztük értékesek is, kivált az 1882. évben írtak között.

SZABÓ DÁVID.

Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. Sajtó alá rendezte *Alszegehly Zsolt.* (Budapest), Genius-Lantos, 1931. 8-r. 139, 2 l.

Kazinczy naplójának kiadása minden mozzanatában az önzetlenség műve: a Gyakorló gimnázium egyik osztályának tanulói másolták le a szedő számára, tanáruk, Alszegehly Zsolt vetette össze a forrás-szöveggel, s a Genius-cég vezetősége adta ki, az anyagi siker reménye nélkül. Az irodalom szeretetében fogant munkájuk eredménye kívülről nézve: egy formás, izléses kötet, belülről tekintve: Kazinczy egyik értékes munkájának bekapcsolása az élő irodalomba. A *Fogságom naplója* eddig sem volt ismeretlen, nyomtatásban is olvasható volt, de régi folyóiratok nehezen hozzáférhető kötetibe rejtve, hiányosan, rosszul lenyomatva: közkinccsé ez a kiadás teszi. Adjuk meg a tudomány elismerését azoknak, akik napvilágra hozták, elsősorban annak, akitől a gondolat eredt, Alszegehly Zsoltnak.

A *Napló* csak formája szerint az, valójában, noha a följegyzések rendszerint pontos dátumokhoz vannak fűzve, vagy harminc-negyven évvel az események után készült, emlékezetből, de nyilván régi jegyzetek alapján. A művész helyenként tudatosan stilizálta emlékeit, és színezte az eseményeket, másutt meg, kivált fogolytársainak arcképeit rajzolva, élesebb vonásokkal dolgozott: mintha a 90-es években is a 20-as évek érzelmi hangulatán át nézte volna az embereket — de ezek az elrajzolások könnyen kiigazíthatók, s a könyv becses adalék Kazinczy pályájának és egyéniségének raj-

zához. Ebben van irodalomtörténeti jelentősége, egyébként alig kapcsolódik a századforduló irodalmi életéhez. Érthető. Szerzőjét az «összeesküvés»-ben részes íróktól csakhamar elszakítják, a századvég irodalmi mozgalmairól — s milyen szegényesek voltak azok! — még hír sem jut a börtönbe: a láncon, rabkoszton sínylődő fogolynak egész érdeklődését a környezete s a maga sorsa foglalja le. De épen ebből hajt ki a *Fogságom naplójának* varázsa, a munka minden során keresztül sugárzó személyes jelleg. Kazinczy írása akkor a legvonzóbb, mikor magáról szól: itt mindig ő áll a színtér legmegvilágítottabb pontján, a maga élményeit beszéli el, a maga lelkét tárja föl, s ami idegen elemet — epizódot, embert — belefűz naplójába, azt is a maga egyéni beállításában adja. Stílusa ép olyan fordulatos, eleven és plasztikus, mint a *Pályám emlékezetében*: egy-két vonással elénk vetíti a képet, egy pár szóba majd ugyanannyi gondolatot szorít bele, de helyenként pongyola — szándékosan. Tudatos művészettel éreztetni akarja a napló pillanatnyiságát, közvetlenségét, és tudja is: írása frissességén nem érzik meg sem az élmény és a lejegyzés között eltelt emberöltő, sem az a 70 esztendő, amely írója vállát nyomja.

Alszeghy rövid, ügyes bevezetése Kazinczy fogságának előzményeit beszéli el s megérteti, hogyan került a visszavonultan, Pesttől távol élő író Martinovicsék közé. A kötet végén, a jegyzetekben, első sorban a *Napló* idegen nyelve részleteit fordítja le, a magyarázgatástól tartózkodik. A tudomány nem látja kárát ennek a tartózkodó szerénységnek, de félek, a «művelt közönség» igen.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1931. év második fele.

(Első közlemény.)

I. Általános rész.

Alapi Nándor. Vándorlásunk. (Emlékkönyv az Országos Kamaraszínház háromszedik előadására.) III. kötet. Debrecen. 160 l. — Ism. *Literatura.* 240. l.

Alszeghy Zsolt. A középkori szellem kifejezése. Élet. 378—380. l.

Ambrus Zoltán. Az író új felelőssége. P. Napló 283.

Babits Mihály. Transsylvaniaizmus. Nyugat. II. 480—482. l.

Babits Mihály. Szellemtörténet. Nyugat. II. 321—336. l.

Babits Mihály, Bibó Lajos, Erdős Renée, Földi Mihály, Heltai Jenő, Kemény Simon, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Mórincz Zsigmond, Sárközi György, Surányi Miklós és Zilahy Lajos Önvallomása. Magyarország. 294. sz.

Balogh, Joseph. Der hl. Gerardus und die «Symphonia Ungarorum.» Ung. Jahrb. 418—424. l.

Balogh József. Szent István testamentuma. Minerva. 106—114. l.

Bánfi, Florio. Sponsus Marianus filius regis Hungariae S. Maria Degli Angeli (Assisi) 23 l. — Ism. Blédy Géza. Erd. Múz. 306—307. l.

B. Bányai László. Vallás és modern irodalom. Vasárnap. 264—266. l.

Bartha Károly, M. A magyar néphagyományok gyűjteménye. — Ism. Szendrey Zsigmond. Ethnogr. 215—216. l.

Benedek Marcell. Gépírásos regények. Nyugat. II. 41—44. l.

Beöthy Zsolt. A magyar irodalom kistükré. Sajtó alá rendezte: Kéky Lajos. 7. kiad. 256 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 460. l.

Bevilaqua-Borsody Béla. Udvarhelyszéki székely karácsonyidei regö-
lések. Nemz. Ujs. 294. sz.

Biró Lajos Pál. A Nemzeti Színház története. 1837—1841. 145 l. —
Ism. r. r. Uj Nemz. 160. sz.

Borbély István. Uj regények. Pásztorfüz. 513—514; 534—535; 565—566. l.

Csahihen Károly. Pest-Buda irodalmi élete. (1780—1830.) I. köt. 145 l. —
Ism. Nyitrai Nagy. EPhK. 147. l.

Császár Elemér és Farkas Gyula irodalmi polémiaja. IK. 371—374. l. —
Bpesti Szemle 222. k. 155—160., 319—320. l.

Csathó Kálmán. Színház és mozi. Bp. Hirl. 248. sz.

Cs. Szabó László. Dunántúl. I. Költők. Nyugat. II. 650—651. l.

Darnay Kálmán. Emlékezés a füredi «Nemzeti játékszín» százados
évfordulójára. Magyarság. 150. sz.

Dénes Tibor. Gondolatok kódexirodalmunk lélektanához. Élet.
473—477. l.

Dóczy Jenő. Ha jeles író akarsz lenni. Magyarság. 162. sz.

Dömötör Sándor. Magyar adomaváltozatok. Népünk és Nyelvünk.
720—211. l.

- Dömötör Sándor* A Nagyvárad Kalendárium 15 éve. Erd. Múz. 302—305. l.
- Drexler, Adolf.* Ungarisch-deutsche Publizistik vom 16. bis 18. Jahrhundert. P. Lloyd. júl. 16. — Ism. Deutsch-Ung. Heimatsbl. 355. l.
- Ebeczki György.* Költők. Uj Idők. II. 112—113. l.
- Eckhardt Sándor.* Az összehasonlító irodalomtörténet Középeurópában. Minerva 89—105. l.
- Farkas Gyula.* A magyar romantika. — Ism. Jancsó Elemér. Erd. Helikon. 582—583 l.
- Farkas Gyula.* A «Fiatal Magyarország» kora. 318 l. — Ism. EPhK. 159. l.
- Farkas, Julius.* Deutsche Zeitschriften der Ungarnkunde. Ung. Jahrb. 1—14. l. — Ism. Béla v. Pukánszky. Deutsch-Ung. Heimatsbl. 350—351. l.
- Fáy Ilona.* Emlékek. Bp. Hir. 206 sz.
- Ferenczi Miklós.* Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1930. év. Erd. Múz. 312—328. l.
- Fülep Lajos.* Szellemtörténet. Nyugat. II. 657—661. l.
- Gergely István.* Ember a művészetben. Bp. Hirl. 266. sz.
- G—ly.* Sztárok, színigazgatók, intendánsok és kritikusok ősei. Bp. Hirl. 156. sz.
- G. S.* Egy könyvkatalogus margójára. Korunk. 582—583. l.
- Gulyás József.* A sárospataki kéziratok népmese-gyűjtemény. Ethnogr. 214—215. l.
- Gulyás József.* Mozaikdarabok. (Irodalomtörténeti dolgozatok.) Sárospatak. — Ism. Szendrey Ákos. Ethnogr. 160. l.
- Gulyás József.* A sárospataki főiskola nagykönyvtára. Kálvin. Szemle. 374. l.
- Gulyás József.* A sárospataki könyvtári kéziratár magyar prédikációi. Theolog. Szemle. 372—373. l.
- Gyalui Farkas.* Néhány nevezetes íróról. Pásztortűz. 525—526. l.
- György Lajos.* Eulenspiegel magyar nyomai. Erd. Múz. 355—390. l.
- H. A.* Csákvári színészek. 8 Órai Ujs. 188. sz.
- Halász Gábor.* Regényeink társadalomszemlélete. M. Szemle. XII. köt. 132—144. l.
- Halmi Bólog.* A magyar novella védelméről. Nyugat. II. 608—609. l.
- Hankiss János.* Az első nemzetközi irodalomtörténeti kongresszus. Bpesti Szemle. 222. köt. 300—311. l. — Nkelet. 765—767. l.
- Hankiss János.* Prévost abbé és Magyarország. EPhK. 85—108. l.
- Hankiss János és Juhász Géza.* Panorama de la Littérature Hongroise Contemporaine. Paris. 348 l. — Ism. Nagy József. Bpesti Szemle. 222. köt. 316—319. l. — Márffy Oszkár. Aevum. (Milano) 628—629. l.
- Hatvany Lajos.* Elfeledett írók, elveszett könyvek. M. Hirl. 289. sz.
- Hatvany Lajos.* Két vers. A Hét. 4. sz.
- Hegedüs Adám.* A magyar könyv Angliában. Magyarság. 174. sz.
- Hegedüs Zoltán.* Magyar irodalmi ritkaságok. Bpesti Szemle. 223. köt. 157—160. l.
- Hevesi Sándor.* A nyolevanéves Kaméliás hölgy. Bp. Hirl. 231. sz. és Pásztortűz. 550—551. l.
- Hofbauer László.* Vidéki irodalmi társaságaink története. (A XVIII. sz. végétől a XIX. sz. végéig.) 103 l. — Ism. Nyitrai Nagy. EPhK. 147. l.
- Hornýánszky Gyula.* Mi is a szellemtörténet? Társadalomtud. 233—248. l.
- Horváth János.* A magyar irodalmi műveltség kezdetei. (Szent István-tól Mohácsig.) 312 l. — Ism. Gálos Rezső. IK. 498—501. l. — r. r. Bpti Szemle. 223. k. 146—154. l. — Nyitrai Nagy L. EPhK. 120—121. l. — Spectator. Erd. Helikon. 712—815. l. — Keresztury Dezső. Ung. Jahrb. 428—429. l.
- Ignotus.* Magyarság s művészet. M. Hirl. 219. sz.
- Ignotus Pál.* Liberális irodalom. Literatura. 222—224. l.
- Jakubovich Emil.* Nagy Lajos király oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora. M. Könyvszemle. (1930.) 382—393. l.

- Jakubovich Emil.* Honfoglalási hősi énekeink előadásformájához. M. Nyelvőr. 265—276. l.
- Joó Tibor.* Igazi tradicionalizmus. Nyugat. II. 310—313. l.
- Kállay Miklós.* A magyar szellem a világ katolikus rönesszanszában. Literatura. 96—98. l.
- Kállay Miklós.* Új magyar regények. Nemz. Ujs. 248. sz.
- Kállay Miklós.* A mai katolikus magyar irodalom és munkatársai. Literatura. 141—143. l.
- Kálmán József.* Esztétikai kultúra. Korunk. 744—746. l.
- Kálmán József.* Van-e szocialista líra? Szocializmus. 223—224. l.
- Kardos Albert.* A megúriasított népballada. Századunk. 316—318. l.
- Kardos László.* Szellemtörténet. Nyugat. II. 661—664. l.
- Kardos Tibor.* A laikus mozgalom magyar bibliája. Minerva X. 32—81. l.
- Keleti Márton.* Az élet, az irodalom és egyebek. Népszava 188. sz.
- Keresztury Dezső.* Az új magyar irodalom útjai. M. Szemle. XIII. köt. 222—234. l.
- Kodolányi János.* Művészet a kocsmában. Nyugat. II. 298—301. l.
- Komlós Adalár.* A giccs. Nyugat. II. 44—48. l.
- Korcsmáros Nándor.* A kabaré-irodalom. Nyugat. II. 438—439. l.
- Kozocsa Sándor.* Irodalomtörténeti repertorium. 1930 második fele. II. közl. IK. 375—384. l.
- Kristóf György.* Kritikai szempontok az erdélyi irodalmi életben. Kolozsvár. — Ism. Dóczy Jenő. Magyarság. 272. sz.
- Kupcsay Felicián.* Hivatalos vélemény a magyar irodalom megmentéséről. Társadalomunk 37—38. l.
- Lakatos Imre.* Szerkesztői beköszöntő. Erd-Helikon. 585—586. l.
- Laziczius Gyula.* Egy ismeretlen magyar vers a XVI. századból. M. Könyvszemle. 70—72. l.
- Lendvai István.* A katolikus publicista. M. Kult. 487—493. l.
- Ligetfi Ernő.* Esmekeresések az erdélyi magyar irodalomban. Erd. Helikon. 686—692. l.
- Lőrinczy György.* A vers válsága. Bp. Hirl. 266. sz.
- Márfy, Oskar.* Ungarische Erzähler in Italien. P. Lloyd. 155. esti sz.
- Márkus László.* Az elsodort színház. Nemz. Ujs. 289. sz.
- Máté Károly.* A könyv morfológiája. 53 l. — Ism. Papp Zoltán. EPhK. 120. l. — Haraszthy Gyula. Prot. Szemle. 796—797. l.
- Matolay Géza.* Ismertessék meg Olaszországgal a magyar irodalmat. Nemzeti Ujság 270. sz.
- Merényi Oszkár.* A magyar lélek és ideáljai a XIX. század első évtizedében. Kaposvár. — Ism. Kerekes György. Prot. Szemle. 802—803. l.
- Miklós Jenő.* A nemzet színháza körül. Magyarság. 202. sz.
- Mohácsi Jenő.* Irodalmi szabadság: egészséges nép. Nyugat. II. 654—656. l.
- Molnár Ferenc.* Mai színház és mai élet. P. Napló. 293. sz.
- Molter Károly.* Erdélyi magyar tudomány. Erd. Helikon. 694—699. l.
- Móra Ferenc.* A százéves Akadémia. M. Hirl. 180. sz.
- Móricz Virág.* Szegedi magyar passió. Nyugat. II. 57—58. l.
- Móricz Zsigmond.* Mai Dekameron. (Bibó Lajos, Bohuniczky Szefi, Dallos Sándor, Gelléri Andor Endre, Kodolányi János, Nyíró József, Pap Károly, Szabó Pál, Szitnyai Zoltán és Tamási Áron novellája). — Ism. (te). P. Hirl. 288. sz.
- Móricz Zsigmond.* A népdaltól az operáig. Az Est. 279. sz.
- Nagy Endre.* A Nyugat-barátok köre. Nyugat. II. 54. l.
- Nagy László S.* Harc a végeken. (Az erdélyi irodalmi küzdelmek hőskorából.) 61 l. — Ism. Széphalom. 216. l.
- Németh B. Mihály.* Mennyi Biblia volt a reformáció előtt? Kálvin. Szemle. 353. l.
- Németh László.* Új enciklopédia. Nyugat. II. 588—595. l.
- Németh László.* Debrecen és a fiatalok. Nyugat. II. 678—679. l.

- Németh László.* Klasszicizmus? Nyugat, II. 419—424. l.
- Németh László.* Izlésproblémák a kritikában. Nyugat, II. 366—370. l.
- Nyigri Imre.* A szociálista világnézet és az irodalom céljai. Literatura. 180—182. l.
- Féntek Irma.* A történeti vígjáték a magyar irodalomban. Karcag. 63 l. — *Ism.* (A. B.) Ung. Jahrb. 463. l.
- Pintér Jenő* Magyar Irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Harmadik kötet: A magyar irodalom a XVII. században. (1931) 635 l. — *Ism.* *Brisits Frigyes.* Nkelet, II. 651—653. l. — *Bánhegyi Jób.* Pannonh. Szemle. 361—362. l. — (—ó.) *Képes Krónika.* 30. sz. — *Várdai Béla.* Kath. Szemle. 635—837. l. — *Johann Koszó.* Deutsch-Ung. Heimatsbl. 340—341. l.
- Pintér Jenő* Magyar Irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Negyedik kötet: a magyar irodalom a XVIII. században. 956 l. — *Ism.* *Bartha József.* A Cél. 351—354. l. — *Kovács György.* Élet. 471. l. — *Kerecsényi Dezső.* Prof. Szemle 780—782. l. — Magyarország. 249. sz. — (k—ny.) *M. Hirl.* 254. sz.
- Pitroff Pál.* A Nemzeti Színház gyermekkorából. Nemz. Ujs. 283. sz.
- Pitroff Pál.* Irodalomtörténeti szemlélet. Nemz. Ujs. 243. sz.
- Pitroff Pál.* Katolikus felfogás és modern költészet. Nemz. Ujs. 150. sz.
- Pitroff Pál.* Pszichoanalízis és expresszionizmus. Vasárnap. 424—427. l.
- Pongrácz Kálmán.* Kisebbségi irodalmunk szelleme. M. Szemle. XII. kötet. 250—261. l. — *Kós Károly* válasza. Erd. Helikon. 579—580. l.
- Preszly Lóránd.* A szegedi népies írók. Szeged. 32 l. — *Ism.* *A. Sz.* Élet. 312. l.
- Pukánszky Béláné, Kádár Jolán.* Az Országos Széchenyi-Könyvtár színesített történeti forrásanyaga. M. Könyvszemle. 38—55. l.
- Pünkösti Andor.* Erdélyi könyvek. Ujs. 283. sz.
- Pünkösti Andor.* Leéptett irodalom. Erd. Helikon. 667—677. l.
- Ráth-Végh István.* A könyvcímről. Literatura. 228—230. l.
- Rédey Tivadár.* Az Országos Kamaraszínház vendégjátéka. Napkelet. 662—663. l.
- Rédey Tivadár.* Kritikai dolgozatok és vázlatok. 161 l. — *Ism.* *Kekel Béla.* Erd. Múz. 424. l. — *Vajthó László.* Bpesti Szemle. 223 köt. 313—315. l. — *Halász Gábor.* Széphalom. 206—207. l. — *Gara Miklós.* Kath. Szemle. 559—560. l. — *Juhász Géza.* Erd. Helikon. 731—733. l.
- Schermann Eged.* A protestáns cenzúra teljes kialakulása. Pannonh. Szemle. 213—227. l.
- Schöppflin Aladár.* Az erdélyi regény és az erdélyi regények. Nyugat. II. 194—197. l.
- Sebestyén, Karl.* Neue ungarische Romane. P. Lloyd. 244. reggeli sz. (s. g.) Válasz a «Nyugat»-nak. Literatura. 8. sz.
- Solyomssy Sándor.* Népmeséink sárkány-alakja. Ethnogr. 113—132. l. — *Ism.* *Kekel Béla.* Erd. Múz. 425. l.
- Spectator.* A marosvécsi tölgyek alatt. Magyarság. 159. sz.
- Staud Géza.* Az orientalizmus a magyar romantikában. 162 l. — *Ism.* (B. Sz.) Ung. Jahrb. 462. l.
- Surányi Miklós.* Anekdóta és karikatúra. Uj Idők. II. 134—135. l.
- Szabó Richárd.* A barok lélek. Literatura. 262—264. l.
- Szabó T. Attila.* Ismeretlen irodalomtörténeti adatok erdélyi kézirat-tárakból. IK. 479—494. l.
- Szabolcsi Bence.* A XVI. századi magyar históriás énekek és zenéjük. IK. 285—302; 423—444. l.
- Szabolcsi Bence.* A Hofgreff-énekeskönyv dallamai. IK. IV. füzet. I—XVI. l.
- Szalkay K.* A «Zászlónk» harmincéves. Levente. 318. l.
- Szász Károly.* Tizenkét Hamlet. Bp. Hirl. 244. sz.
- Szász Károly.* Elnöki megnyitó beszéd. Irodalomtört. 215—228. l.
- Szentimrei Jenő.* Két nemzedék. (Erdélyi levél.) M. Hirl. 248. sz.
- Szentimrei Jenő.* Székely kék madár. M. Hirl. 283. sz.

- Szentimrei Jenő.* Temetjük az állandó magyar színházat. M. Hirl. 196. sz.
- Szép, Ernst.* Ungarische belletristische Zeitschriften in ihren Anfängen. Deutsch-Ung. Heimatsbl. 331—333. l.
- Szép Ernő.* Magyar drámák a bécsi színpadokon. (1930.) 105 l. — Ism. Kerekes György. Prot. Szemle. 643—644. l.
- Szerény Zoltán.* Régi nagy komédiások emberi ábrázata. Képes Krónika. 27., 29. 32. sz.
- Szomorú Dezső.* Színház és élet. P. Napló. 293. sz.
- Tabéry Géza.* Emlékkönyv. Kolozsvár. 85 l. — Ism. Babits Mihály. Nyugat. II. 480—482. l.
- Tábori Pál.* Magyar fa sorsa. Literatura. 200—202. l. és 274. l.
- Takáts Sándor.* Egy híres ujság, amely soha nem jelent meg. Bp. Hirl. 160. sz.
- Takáts Sándor.* Régi színházi tüntetések. Bp. Hirl. 151. sz.
- Takáts Sándor.* Harc az opera-előadások ellen a régi Nemzeti Színházban. Bpesti Szemle. 222. köt. 1—36. l.
- Thury Lajos.* A magyar irodalom és a gazdasági válság. Magyarság. 180. sz.
- Timár Kálmán.* A Lázár-kódex forrásai. IK. 277—284. l.
- Timár Kálmán.* A moldvai husziták és csángók magyar miséje. Kalcocsa. 32 l. — Ism. Waldapfel József. IK. 367—368. l. — Blédy Géza. Erd. Múz. 311. l.
- Timár Kálmán.* Legrégibb bibliafordításunk eredete. — Ism. A. Zs. Élet. 440. l.
- Trostler, Josef.* Ungarns Eintritt in das literarhistorische Bewusstsein Deutschlands. Deutsch-Ung. Heimatsbl. 219—230. l.
- Turáni.* A színház tragédiája. Élet. 351. l.
- Vajthó László.* Mai Magyar Múza (Anthologia.) 175 l. — Ism. Falu Tamás. Diarium. 85. l. — (y.) Ung. Jahrb. 312—313. l.
- Vas Tamás.* Szociális gondolat és katolikus szépirodalom. Élet. 320—321. l.
- Waldapfel Eszter.* Egy ismeretlen Szent Erzsébet legenda az admonti bencés kolostor könyvtárából. M. Könyvszemle, 64—70. l.
- Waldapfel József.* A hazai hirlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. M. Könyvszemle, 1930. 55—89. l. — Ism. (V-vec.) Ung. Jahrb. 307. l.
- (Y. N.) A magyar napilapok és az irodalom. Literatura. 202—204. l.
- A Kisfaludy Kör Évkönyve. Második füzet. 1928—1930. Összeállította: Újlaki Géza. Győr. 112 l. — Ism. Hamvas József. Prot. Szemle. 797—798. l.
- A marosvécsi napok. Erd. Helikon. 576—579. l.
- A nagykovácsi Arany János Társaság Évkönyvei. I—V. köt. — Ism. Gulyás J. Theolog. Szemle. 376. l.
- A Nemzeti Színház és Kamaraszínház Zsebkönyve. Szerk.: Mészáros Sándor László. I. évfolyam. 1930. 220 l. — II. évfolyam. 1931. 224 l. — Ism. Tóth Lajos. IK. 502—504. l.
- Angol antológia magyar költők verseiből. — Ism. P. Napló. 260. sz.
- A pataki diákvilág anekdotáinak. II. köt. 223 l. — Ism. Gulyás J. Theolog. Szemle. 377. l.
- A Soproni Katolikus Köri Almanach. 1931. évre. — Ism. Nemz. Ujs. 290. sz.
- Ezer font a magyar irodalomnak. Nyugat. II. 607. l.
- Félóra a Nemzeti Színház múzeumában. Uj. Nemz. 296. sz.
- Írók a Házban. Nyugat. II. 58—59. l.
- Írók és a kritika. Nyugat. II. 608. l.
- Komoly szó az irodalmi katolicizmus modernségéről. Vasárnap. 431—432. l.
- Koszorú. Erdélyi, felvidéki, vajdasági írások. 384 l. — Ism. —ry. Páztortúz. 373. l.
- Kölcesy-Évkönyv. 1931. — Ism. Mői. Nkelet. 849. l.

- Magyar irodalom — spanyol nyelven. Literatura. 189. l.
 Magyar költő helye a magyar rádióban. Nyugat. II. 59—60. l.
 Magyar kultúrkrónika. Pásztortűz. 535—536. l.
 Marosvécsi beszámoló. Pásztortűz. 356. l.
 Novellieri ungheresi. Fordította Balla J. és Borgomaneri A. (Milano) 266 l. — Ism. Ujs. 153. sz.
 Szabolcsi Anthologia. — Ism. Nyugat. II. 608. l.
 Uj Pegazuson. (Tizennyolc költő verses anthológiája.) Szerk.: Szegő Béla, Rosin Walter, Molnár Edith, Szirmai Miklós és Ágoston Pál. — Ism. M. Hirl. 283. sz.

II. Egyes írók.

- Ábrányi Emil.** *Rubinyi Mózés.* Ábrányi Emil. 8 l. — Ism. Literatura. 109. l.
Acsády Károly. 1. Uj bor. (Versek.) 47 l. — Ism. Madáchy László. Széphalom. 215. l. — Tuba Károly. Népszava 171. sz. — 2. Hotel de l'Avenir. (Regényke) 48 l. — Ism. Literatura. 261. l. — Marton László. Széphalom. 218. l. — (H. Zs.) P. Hirl. 217. sz. — M. Hirl. 180. sz.
Ady Endre. Poesie. Versione italiana di Mario Brelich dall'Asta. Milano. 102 l. — Ism. Literatura. 127. l. — r. p. M. Hirl. 174. sz.
a. a. Ady hibái és a kálvinizmus. Kálvin. Szemle. 422. l. — U. o. 351—352. l.
Bebesi István. Petőfi-nyomok Ady nyelvében. M. Nyőr. 99—103. l.
Böloni György. A meghamisított s a nem alkuvó Ady Endre. Korunk. 710—716. l.
Emőd Tamás. Adatok egy megiratlan Ady életrajzhoz. Társadalmunk. 51—54, 67—69. l.
Fehér Árpád. A halhatatlan Léda. M. Hirl. 293. sz.
Petri Mór. Szeged pillantása Adyra. Széphalom. 191—192. l.
Sós Endre. Kazinczy és Ady. M. Hirl. 188. sz.
 Ady-est. M. Hirl. 238. sz.
 Intimitások Ady Endréről. Magyarország. 276. sz.
Agyagfalvi Hegyi István. Isten csákánya alatt. (Versek.) — Ism. (i—gy.) Nkelet. 908—909. l.
Albert Istvánné, csehétfalvi. Az ősi föld. Dráma. Bemutatta az Uj Színház. — Ism. (—ő.) Képes Krónika. 45. sz.
Andai Ernő. Porcellán. (Vígjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Kamaraszínház 1931. nov. 28. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 673—674. l. — Ebeczki György. Uj Idők. II. 684. l. — Radványi K. Élet. 512. l. — M. Színpad. 331—333. sz. — (—ő.) Képes Krónika. 49. sz. — Rausch Géza. M. Kultúra. 516. l.
Andrássy Gyula. *Tári Béla.* Andrássy, a publicista. Nemz. Ujs. 270. sz.
Angyal Emil. Tatárabság. (Költői elbeszélés.) Győr 33 l. — Ism. Hamvas József. Prot. Szemle. 797—798. l.
Apponyi Albert. *Pethő Sándor.* Apponyi Albert. — Ism. (f. g.) M. Hirl. 260. sz. — A. J. Magyarság. 260. sz.
Berzeviczy Albert. Gr Apponyi Albert 85-ik születése napján. Bpesti Szemle. 222. köt. 133—134. l.
Aradi-Szabó István. A szenvedők királya. (Versek.) 166 l. — Ism. Fenyő László. Nyugat. II. 429. l. — (—ő.) Uj Nemz. 283. sz. — (—ő.) Képes Krónika 30. sz. — Turóczy-Trostler J. P. Lloyd. 149. esti sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 289. sz. — Hegedüs Loránt. P. Hirl. 202. sz.
Arany János. Toldi e La Sera di Toldi. Traduzione di U. Norsa. (Lanciano.) — Ism. Elek Artúr. Nyugat. II. 599—600. l. — Radó Antal. Bpesti Szemle. 223. köt. 311—312. l.
1931.
Dercze Lajos. Debrecen kégyelése Arany János iránt. Debreceni Szemle. 401. l.
Márfy Oszkár. Il Poeta di «Toldi». Convivium. (Torino.) 1932. 53—62. l.
Móricz Zsigmond. Arany János írói bátorsága. Nyugat. II. 613—621. l.

- Nagy Sándor.* Toldi kompozíciójának kialakulása. IK. 445—453. l.
Radó Pál. Arany János élete és munkássága. Nagyszalonta. 86 l. —
 Ism. Császár Elemér. IK. 504. l.
Szász Károly. Arany, Gyulai, Tisza. Bp. Hirl. 150. sz.
Voinovich Géza. Arany és Byron. IK. 257—276. l.
Voinovich Géza. Keveháza. Bpesti Szemle. 223. köt. 237—248. l.
 Miért nem akart Arany János nagyszalontai követ lenni? Bp. Hirl.
 293. sz.
Aranyos Béla. Jün a jövő lelke. (Versek.) — Ism. Fenyő László. Nyugat. II.
 543. l.
Árvey Árpád. Regösök útján. (Versek.) Nagyvárad. — Ism. (P. J.) Ma-
 gyarság. 150. sz.
Asztalos Gyula. A magyar életfa őshajtásai. (Magyar mondák és legen-
 dák.) — Ism. P. Hirl. 295. sz. — Ujs. 283. sz.
Babits Mihály. A torony árnyéka. (Mesék és novellák.) 248 l. — Ism.
 Berényi László. Élet. 391—392. l. — Kárpáti Aurél. Az Est. 175. sz. —
 r. r. Új Nemz. 206. sz. — Benedek Marcell. Prot. Szemle. 633—635. l. —
 Kovács László. Erd. Hel. 655—656. l. — 2. Oedipus király és egyéb mű-
 fordítások. 246 l. — Ism. Németh László. Nyugat. II. 232—234. l. — 3. Le
 fils de Virgile Timar. (Roman) Trad. par A. Sauvageot. Párizs. 170 l. — Ism.
 (y.) Ung. Jahrb. 465. l. — 4. Timár Virgil fia. (Regény.) II. kiadás. — Ism.
 B. Gy. Az Est. 282. sz. — (Sz. L.) Magyarország. 284. sz.
Benedek Marcell. Két Babits-könyv. Prot. Szemle. 633—635. l.
Gyergyai Albert. Babits Iphigenia-fordítása. Nyugat. II. 234—235. l.
Halász Gábor. Babits műfordításai. M. Szemle. XII. köt. 79—81. l.
Oláh Gábor. Babits Mihály 25 éve. Széphalom. 149—160. l.
Schöppflin Aladár. Babits Mihály, a novellairó. Nyugat. II. 171—173. l.
 Babits Mihály szavalt. Társadalmunk. 47. l.
Bacsányi János. *Tamás Ernő.* Emléktábla és Mauzoleum. Nyugat. II.
 596—597. l.
Badics Ferenc. P. Badics Ferenc. Nemz. Ujs. 190. sz.
Bajza József. *Szücsi József.* Bajza levelei Kiss Sámuelhez. (II. közl.)
 IK. 323—332. l.
Bakó József. Földem. (Versek.) Sopron. 64 l. — Ism. Fenyő László.
 Nyugat. II. 314—315. l.
Bakó László. *Méhes Gyula.* Bakó László síremléke. A Cél. 315—317. l.
Nagy Elek. Ünnepi beszéd. A Cél. 317—319. l.
Pataki József. Bakó László életéből. A Cél. 320—323. l.
Baksay Sándor. Egyházi munkái. 2. köt. Kiadta Hetessy Kálmán. Kees-
 kemét. 228 l. — Ism. A. P. Kálvin. Szemle. 419. l.
Balassa Bálint. *Kosztolányi Dezső* Balassa Bálint. Nyugat. II. 270—280. l.
Bálint Aladár. M. md. dr. Darvas! (Regény.) Kassa — Ism. Ligeti Ernő.
 Erd. Helikon. 818—819. l.
Balla Béla. *Szász Károly.* Az idő hajója. Bp. Hirl. 295. sz.
Balla Borisz. Niczky növendék. (Regény.) 123 l. — Ism. Bánhegyi
 Jób. Pannonh. Szemle. 357. l. — Várdai Béla. Kath. Szemle. 716—718. l.
 — Dóczy Jenő. Magyarság. 162. sz.
Bánáti Oszkár. Fialat ritmusok. (Versek.) — Ism. Fenyő László. Nyu-
 gat. II. 542—543. l.
Bánffy Dezső. *Szász Károly.* Bánffy Dezső mint népiró. Pásztortúz.
 464—465. l.
Bánffy Miklós. (Kisbán Miklós.) 1. Dell' alba alla notte. (Regény.) Ford:
 F. Vellani Dionisi. — Ism. Ujs. 153. sz. — 2. Fortéjos Deák Boldizsár
 memoriáléja. (Regény.) 150 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 310—311. l. — M.
 Hirl. 293. sz.
Bánóczy József. Josef Bánóczis Gedenken. P. Lloyd. 265. esti sz.
Bárd Miklós. *Kovách Aladár.* Bárd Miklós. Bpesti Szemle. 223. k.
 113—129. l.

- Bartalis János.** Föld a párnám. (Versek.) Kolozsvár 110 l. — Ism. Pünkösti Andor. Ujs. 283. sz.
- Bátori Irén.** Kék virág. (Novellák.) — Ism. [Rm.] Szociálizmus. 267—268. l.
- Bayer Gizi.** *Pünkösti Andor.* Bajor Giziről. Ujs. 236. sz. — Képes Krónika. 28. sz.
- Benyák Bernát.** Joas. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. 3. sz.) 120 l. — Ism. Hegedüs Zoltán. Bpesti Szemle 223. köt. 158. l. — Fábian István. Nkelet. 757—758. l. — B. J. Nyör. 117—118. l.
- Berceli Anselm Károly.** Ádám bukása. (Versek.) Szeged. 159 l. — Ism. Fenyő László. Nyugat. II. 111—112. l. — (szj.) Erd. Helikon. 582. l.
- Berda József.** Irgalmas szegénység. (Versek.) 47 l. — Ism. Bálint György. Nyugat. II. 241. l. — A Zs. Élet. 331—332. l. — Hamvas Béla. Prot. Szemle. 778—780. l. — (szj.) Erd. Helikon. 582. l. — (f. j.) P. Hirl. 158. sz. — Turóczy-Trostler, J. P. Lloyd. 149. esti sz.
- Berde Mária.** Földindulás. (Regény.) I—II. köt. 164, 204 l. — Ism. Schöpfung Aladár. Nyugat. II. 195. l. — r. r. Bpesti Szemle. 222. köt. 468—471. l. — Ravasz László. M. Szemle. XII. 377—379. l. — Berde Mária. Utóhang a Földinduláshoz. U. o. XIII. köt. 360—367. l. — r. r. Uj Nemz. 147. sz. — M. Hirl. 162. sz. — Pünkösti Andor. Ujs. 283. sz.
- B—i.* Itélőszék. Népszava. 149. sz.
- Berkes Imre.** Sárfelek. (Regény.) 322 l. — Ism. Majthényi György. Nkelet II. 655—647. l.
- Bessenyei György.** 1. A törvények útja. Tudós Társaság. 84 l. — Ism. Hegedüs Zoltán. Bpesti Szemle. 223. köt. 157. l. — B. J. M. Nyör. 117—118. l. — 2. Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. 44 l. — Ism. Hegedüs Zoltán. Bpesti Szemle. 223. köt. 158. l. — Fábian István. Napkelet. 757—758. l. — B. J. M. Nyör. 117—118. l. — M. Hirl. 180. sz. — 3. Kisebb költeményei. Nyiregyháza. 94 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 310. l.
- Belohorszky Ferenc.* Bessenyei lírai költészete. Debr. Szemle. 390—397. l.
- Bibó Lajos.** 1. A csodadoktor. Vígjáték 3 felvonásban. Kamara Színház, 1931. május 9-én. — Ism. Szíra Béla. Kath. Szemle. 528—529. l. — MórícZ Zsigmond. Nyugat II. 54—55. l. — 2. Kétéltű szerelem. (Regény.) 272 l. — Ism. (B. Sz.) Ung. Jahrb. 467. l.
- Blaskó Mária.** A csillagok leánya. (Elbeszélések.) — Ism. Csura Miklós. Kath. Szemle. 928—929. l. — M. Kultura. 523. l.
- Bodás János.** Jegenyék alatt. (Versek.) — Ism. Ebeczky György. Új Idők. II. 113. l.
- Bólya Lajos.** Erő. (Versek.) — Ism. Fenyő László. Nyugat. II. 543. l.
- Bolyai Farkas.** *Törökné Kovács Hermin.* Egy híres könyv centenáriuma. Nemz. Ujs. 294. sz.
- Boncza Berta.** Csinszka versei. — Ism. (ks.) Az Est. 275. l. — (bl.) M. Hirl. 278. sz. *Hatvany Lajos.* Kedves Csinszka! A Hét 5. sz.
- Pánczél Lajos.* Látogatás Csinszkanál. Ujs. 266. sz.
- Bónyi Adorján.** Édes ellenség. (Színjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Nemzeti Színház 1931. szept. 25. — Ism. Schöpfung Aladár. Nyugat. II. 430—431. l. — Új Idők. II. 414. l. — Radványi Kálmán. Élet. 424. l. — Rédey Tivadar. Napkelet. 980—981. l. — M. Szinpad. 264—267. sz. — Vajthó László. Prot. Szemle. 724—725. l. — (—ö.) Képes Krónika. 40. sz. — Szíra Béla. Kath. Szemle. 896—897. l. — Gáspár Jenő. M. Kultura. 273. l.
- Bornemisza Péter.** Elektra. Sophokles-átdolgozásának MórícZ Zsigmond-féle adaptációja. Nemzeti Színház 1931. febr. 27. — Ism. Szíra Béla. Kath. Szemle. 524—525. l.
- Böszörményi Jenő.** Napsütötte mezőkön. (Elbeszélések.) Szentés. 96 l. — Ism. Pap Géza. Kálv. Szemle. 410. l. — (l. z.) Bp. Hirl. 293. sz.
- Böszörményi Margit, H.** Pihenni megyek Szovátára. (Novellák.) Szatmár. — Ism. (M.) Napkelet. 847. l.
- Böszörményi Zoltán.** Vérem és oltárom. (Versek.) 128 l. — Ism. Tuba Károly. Népszava. 171. sz.

- Bródy László.** Nem kellenek már madarak. (Versek.) — Ism. szp. á. Népszava. 294. sz. — Ujs. 283. sz.
- Bródy Sándor.** *Haivany Lajos.* Emlékezés Bródy Sándor fölött. Az örök Bródy. Bródy Sándor nyílt levele Gárdonyi Gézához. 30 l. — Ism. Literatura. 191. l. — [Rm.] Szocializmus. 300. l.
- Buday Géza.** Ábel. (Regény.) — Ism. Fábrián István. Napkelet. 761. l.
- Bugél Jenő.** A Holnap Dala. (Uj magyar anthologia. 105 magyar költő versei.) Temesvár. — Ism. (t. p.) Literatura. 294. l.
- Császár Ferenc.** *Litványi László.* Császár Ferenc élete és irodalmi munkássága. 63 l.
- Császár Imre.** Macskák. (Regény.) I—II. köt. — Ism. Ujs. 272. sz.
- Csathó Kálmán.** Leányos ház 1931-ben. (Regény.) — Ism. Ebeczki György. Uj Idők. II. 267. l. — Karl Sebestyén. P. Lloyd. 244. sz.
- Cselötey Lajos.** Kantalupa. (Dráma 3 felvonásban.) — Ism. Mérey Ferenc. Nkelet. 979. l.
- Csiky Gergely.** *Réthy Pál.* Csiky Gergely halálának 40 éves évfordulója. Ujs. 260. sz.
- Csokonai Vitéz Gizella.** A fénytelenység világából. (Versek.) — Ism. M. Hirl. 153. sz.
- Csuka Zoltán.** Mindent legyűrő fiatalság. (Versek.) Balázs Árpád rajzaival. Ujvidék. 120 l. — Ism. Reményik Sándor. Erd. Helikon 653—655. l. — M. Hirl. 207. sz.
- Czikle Valéria, Gy.** Három világ. (Regény.) — Ism. (—ö.) Képes Krónika. 32. sz.
- Dallos Sándor.** Betegek. (Regény.) — Ism. Esti Kurir. 289. sz. — Miklós Jenő. Magyarság. 283. sz. — Nemz. Ujs. 283. sz.
- Darnay Kálmán.** Elkészt csók. (Regényes korrajz Kisfaludy Sándorról.) — Ism. P. Hirl. 292. sz.
- Darvas Gábor.** Mindent meg gondoltam, mindent megfontoltam. (Háborús regény.) Ujvidék. — Ism. Farkas Géza. Századunk. 331. l.
- Deák Ferenc.** *Berzeviczy Albert.* Deák Ferenc. Bpesti Szemle. 222. köt. 321—334. l.
- Csatkai, Andreas.* Aus dem Briefwechsel Franz Bizonfys. (Briefe von Georg und Emma Herwegh und von Franz Deák.) Deutsch-Ung. Heimatsbl. 326—331. l.
- Deák Ferenc mandátuma. M. Hirl. 293. sz.
- Debrecezy Dezső.** Versek a szibériai fogságból. — Ism. Illyés Gyula. Nyugat. II. 598—599. l. — P. Hirl. 296. sz. — P. Lloyd. 230. esti sz.
- Degré Alajos.** *Degré Miklós* — atyjáról. Ujs. 293. sz.
- Dénes Gizella.** 1. Fekete emberek. (Regény.) 271 l. — Ism. Erdődi József Széphalom. 215—216. l. — (Somfay Margit.) Magyarság. 174. sz. — 2. Boldogasszony hadnagya. (Történelmi regény.) I—II. köt. — Ism. (L. n.) Uj Nemz. 285. sz. — P. Hirl. 274. sz. — U. o. 296. sz. — 8 Órai Ujs. 284. sz. — (—ö.) Képes Krónika. 50. sz. — Brisits Frigyes. Kath. Szemle. 927—928. l. — (V-i.) M. Hirl. 289. sz. — 3. Aranylilium. (Regény.) — Ism. Falu Tamás. Uj Idők. II. 85. l. — A. Zs. Élet. 312. l. — Majthényi György. Nkelet. 659—660. l. — (—ö.) Képes Krónika 31. sz. — Csura Miklós. Kath. Szemle. 770—771. l. — Pozsonyi László. M. Kultúra 65—66. l. — V. T. M. Hirl. 207. sz.
- Donáth László.** Szegény bolond. (Elbeszélések.) — Ism. D. J. Pásztortüz. 374—375. l.
- Donáth László. Későn jött utas. (Önéletrajz.) Pásztortüz. 427—428. l.
- Ego.** Anna mást akar. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 162. sz.
- Egressy Gábor.** *Pitroff Pál.* Lendvay Márton és Egressy Gábor versengése 1841-ben. Nemz. Ujs. 294. sz.
- Eötvös József.** *Novák László.* A fiatal Eötvös és a francia irodalom. 76 l.
- Tukáts Mária.* Annunciata. A nőnevelés Eötvös gondolatvilágában. 122 l.
- Eötvös Károly.** *Aczél Endre.* A vajda két novellája. Bp. Hir 293. sz. — Eötvös mozgósít a Fremdenblatt ellen. U. o. 272. sz. — Eötvöst haza-

szöktetik. U. o. 254. sz. — Eötvös Japánba utazik. U. o. 168. sz. — Eötvöst képviselőségre tanítják. U. o. 248. sz.

- Erdélyi József.** *Németh László.* Erdélyi József. Nyugat. II. 37—41. l.
Erdőházi Hugó. Térkép. (Versek.) — Ism. Fenyő László. Nyugat. II. 541. l.
Erdős Renée. Ezüst bölcső. (Regény.) — Ism. — M. Hirl. 266. sz.
 — P. A. Ujs. 289. sz. — (Dékány.) Magyarság. 272. sz.
 Erdős Renée 30 éves írói jubileuma. Nők Ujságja. 2. sz.
Fabchich József. *Gálos Rezső.* Fabchich József kiadatlan himnusz-fordítása. Győri Szemle. 329—330. l.
Fábián Gábor. *Barna János.* Fábián Gábor levelei Barna Ignáchoz. IK. 494—497. l.
Falu Tamás. A halottak is élnek. (Regény.) 216 l. — Ism. Literatura. 289—290. l. — H. B. M. Hirl. 248. sz. — Ruzitska Mária. Új Idők. II. 606. l.
Fekete Lajos. Tengerzűgás. (Versek.) — Ism. 8 Órai Ujs. 286. sz.
Fényes Jenő. Akvarell. (Versek.) Debrecen. 100 l. — Ism. Esti Kurir. 155. sz. — P. Hirl. 152. sz. — J. M. Nkelet. 974. l.
Fenyő László. Szavak sebek. (Versek.) — Ism. Kálmán József. Szocializmus. 223. l.
Fodor László. Ékszerrablás a Váci-utcában. (Vigjáték.) Bemutatta a Vigszínház. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 583—584. l.
 Bradley vagy Fodor. 8 Órai Ujs. 221. sz.
Földes Jenő. Hadifogoly-karrier. (Regény.) — Ism. S. Gy. Nyugat. II. 182. l.
Friss Endre. Fogadjátok be! (Versek.) 47 l. — Ism. Turóczy-Trostler, J. P. Lloyd. 149. esti sz.
Fürth Margit. Beruria siratása. (Novellák.) — Ism. Pfeifer Izsák. Mult és Jövő. 344—345. l.
Gál Gyula. *Fazekas Imre.* Beszélgetés az «örök színésszel.» P. Napló. 190. sz.
Gál Imre. Tizévi fegyház. (Regény.) — Ism. a. b. Esti Kurir. 256. sz. — P. Hirl. 266. sz. — Ignotus. M. Hirl. 289. sz.
Galicza I. János. Súlyos szükség. (Versek.) Ujpest. 63 l. — Ism. M. Hirl. 260. sz. — Ujs. 231. sz.
Garai János. A vas meleg. (Versek.) — Ism. szp. á. Népszava. 171. sz.
Garda Géza. Mélyből jövőnk. (Novellák.) — Ism. Illés Endre. Nyugat II. 52—53. l.
Gárdonyi Géza. *Futó Jenő.* Gárdonyi Géza. Hódmezővásárhely. 259 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 362. l.
Hegyaljai Kiss Géza. Gárdonyi, az olvashatatlan írásu pataki diák. Bp. Hirl. 168. sz.
Rédey Tivadár. A bor felújítása. Nkelet. 911—912. l.
Gelléri Andor Endre. *Ifjabb Nagy Endre.* Magyar író a mosóteknő mellett. Ujs. 257. sz.
Gellért Oszkár. Őrizd meg titkodat. (Versek.) — Ism. (h. a.) 8 Órai Ujs. 284. sz. — (e. a.) Ujs. 292. sz.
Gellért Vilmos. Ember a máglyán. (Versek.) — Ism. Tuba Károly. Népszava. 171. sz.
Gergely Sándor. Valami készül. (Regény.) — Ism. Gunda Béla. Erd. Helikon. 821—822. l.
Gesztesi-Balogh Gábor. Katakizma. (Regény.) 269 l. — Ism. —ky —s. Bpesti Szemle. 223. köt. 154—156. l. — M. Szemle. XII. köt. 4. sz. IX. l.
Gramantik Margit. Kigyúló csillagok. (Történelmi elbeszélések.) — Ism. (—) Nkelet. 842—843. l. — B. A. Magyarság. 150. sz.
Gulácsy Irén, P. Pax vobis. (Történelmi regény.) I—III. köt. 351., 258., 316. l. — Ism. Új Idők. II. 331. l. — ny. e. Bpesti Szemle. 222. köt. 472—474. l. — *Berthe Nándor.* Gulácsy Irén. Vasárnap. 276—277. l.
Gvadányi József. A régi jó Gvadányi és pöstényi sere. 8 Órai Ujs. 166. sz.
Gyallay Domokos. Hadrakelt emberek. (Elbeszélések.) Kolozsvár. — Ism. Szinyei Ferenc. Napkelet. 906. l.

- Gyomai Imre.** Refoulement. (Páris.) Roman. — *Ism. e. Századunk.* 334. l. — *Gy. A. Nyugat.* II. 53. l.
- Gyomlay László.** Turáni vándorok. (Rajzok.) — *Ism. P. Hirl.* 295. sz.
- Gyökössy Endre.** 1. Asszonyok párbaja. (Regény.) — *Ism. M. Hirl.* 289. sz. — 2. A gömöri almafák. (Regény.) 159 l. — *Ism. Uj Nemz.* 185. sz.
- György Ferenc.** Cimtelen levél. (Versek.) — *Ism. Fenyő László. Nyugat.* II. 541—542. l.
- Gyulai Pál.** *Szász Károly.* Arany, Gyulai, Tisza. *Bpesti Hirl.* 150. sz.
- Gyürky Ödön Vas Tamás.** Egy régi költő. *Élet.* 291. l.
- Hajnóczy József.** A püspök kíséretében. (Regény.) — *Ism. M. Hirl.* 185. sz.
- Hajós Terézia, B.** Szívek muzsikája. (Elbeszélések.) 122 l. — *Ism. Diarium.* 73. l.
- Haraszti István.** Az ember jön. (Versek.) — *Ism. M. Hirl.* 289. sz.
- Harsányi Zsolt.** Életre-halálra. (Novellák.) 216 l. — *Ism. r. r. Uj Nemz.* 233. sz. — Kerecsényi Dezső. *Prot. Szemle.* 570—571. l.
- Hatvani István.** *Jenő József.* Tudós professor Hatvani és az ördög. Népszava. 201. sz.
- Lósy-Schmidt Ede.** Hatvani István élete és művei. 1718—1786. I. rész. Hatvani István élete és önéletrajza. Debrecen. 218 l. — *Ism. Hegedüs Zoltán. IK.* 501—502. l. — *Uj Nemz.* 116. sz. — Karácsony Sándor. *Prot. Szemle.* 713—716. l.
- Hatvany Lajos.** (r. m.) Magyar mecénások 1931-ben. *Literatúra* 225—228. l. — Hatvany Lajos regényének amerikai sikere. *M. Hirl.* 293. sz.
- Häusler Ferenc.** Becsásd meg a mi vétkeinket... (Regény.) — *Ism. P. Hirl.* 241. sz.
- Havas István.** Válogatott versei. (1891—1931.) 230 l. — *Ism. —yi. Bpesti Szemle.* 222. köt. 312—314. l. — L. I. Széphalom. 215. l. — r. r. *Uj Nemz.* 225. sz. — (—ö.) *Képes Krónika.* 30. sz. — *P. Hirl.* 158. sz. — (Egy) *Bp. Hirl.* 180. sz.
- Hegedüs Gyula.** *Fedák Sári.* Gyula . . . *P. Hirl.* 214. sz. — *Feleký Géza.* *M. Hirl.* 214. sz. — *Galamb Sándor.* Széphalom. 193. l. — *Gergely István.* *Bp. Hirl.* 214. sz. — *Hevesi András.* 8 Órai Ujs. 215. sz. — *K. A. P. Napló.* 214. sz. — *Kosztolányi Dezső.* *Uj Idők.* II. 376. l. — *Pünkösti Andor.* *Ujs.* 214. sz. — *Rédey Tivadar.* *Napkelet.* 911. l. — *Schöpfung Aladár.* *Nyugat.* II. 328—330. l. — *S. K. P. Lloyd.* 213. esti sz. — *Magyar-ság.* 214. sz. — *Nemz. Ujs.* 214. sz. — *M. Szinpad.* 264—267. sz. — *Hegedüs Gyula* első szerepéről. *Bp. Hirl.* 214. sz.
- Heltai Jenő.** 1. Álmodó háza. (Regény.) — *Ism. M. Hirl.* 180. sz. — 2. *Életke.* (Regény.) 192 l. — *Ism. M. Hirl.* 180. sz. — 3. Az orvos és a halál. (Mese 1 felvonásban.) — Bemutatta a Nemzeti Színház 1931. nov. 13. — *Ism. Schöpfung Aladár.* *Nyugat.* II. 602. l. — *Ebeczki György.* *Uj Idők.* II. 628. l. — *Rédey Tivadar.* *Napkelet.* 1049—1050. l. — *M. Szinpad.* 313—316. sz. — *Heltai Jenő* hatvan éves. *Az Est.* 184. sz.
- Heltai Jenő** önmagáról. *M. Hirl.* 289. sz.
- Herczeg Ferenc.** 1. A nap fia. (Regény.) 176 l. — *Ism. Pásztor József.* *Prot. Szemle.* 777—778. l. — Várdai Béla. *Kath. Szemle.* 850—852. l. — 2. *Herczeg-Breviárium.* 208 l. — *Ism. Ebeczki György.* *Uj idők.* II. 684. l.
- Halmi Bódog.** *Herczeg Ferenc* az író és az ember. 116 l. — *Ism. Morvay Győző. IK.* 366—367. l.
- Herczeg Ferenc,** a Pesti Hírlap főmunkatársa. *P. Hirl.* 272. sz.
- Herczeg Ferenc** önmagáról. *M. Hirl.* 283. sz.
- Hock János.** Virágmesék. (Leipzig.) — *Ism. P. Hirl.* 294. sz. — *Karinthy Frigyes.* *Magyarország* 294. sz. — *Zsolt Béla.* *M. Hirl.* 293. sz.
- Holló Ernő.** Estéli utazás. (Versek.) 48 l. — *Ism. Fenyő László.* *Nyugat.* II. 543. l. — *Madáchy László.* Széphalom. 215. l.
- Homoki Ferenc.** Ácsok a malomban. (Versek.) 80 l. — *Ism. Kardos Pál.* *Nyugat* II. 53. l.
- Horváth Béla.** Minden mozdulatlan. (Versek.) *Ujpest.* 43 l. — *Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra.* 331. l. — *T—i. J. P. Lloyd.* 195. esti sz.

- Horváth Mihály.** *Hatvani Lajos.* Horváth Mihály esete Csajághy Sándorral. M. Hirl. 185. sz.
- Horváth Ödön.** *Ráskay László.* Horváth Ödön szinpadí író pályafutása. Az Est. 269. sz.
- Huber Győző.** Rajvonal. (Regény.) Kolozsvár. — Ism. m-i-gy. Nkelet. 978—979. l.
- Hugó Károly.** *R. Hoffmann Mária.* Egressy Gábor levele. IK. 333—335. l.
- Hunyady Sándor.** Pusztai szél. (Színmű 3 felvonásban.) Bemutatta a Vígshínház 1931. okt. 24. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 489—490. l. — Ebeczki György. Uj Idők. II. 540. l. — (B. L.) Élet. 471. l. — Rédey Tivadar. Nkelet. 1052—1053. l. — M. Színpad. 296—298 sz. — Vajthó László. Prot. Szemle. 806. l. — (—ö.) Képes Krónika. 44. sz. — Szira Béla. Kath. Szemle. 898—900. l.
- Ilyés Gyula.** Sarjürendek. (Versek.) 76, (2) l. — Ism. Kálmán József. Szocializmus. 224. l. — Gunda Béla. Erd. Helikon. 728—729. l.
- Németh László.** Ilyés Gyula. Nyugat. II. 174—178. l.
- Indig Ottó.** A torockói menyasszony. (Vígjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Belvárosi Színház 1931. okt. 24. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 490—491. l. — Ebeczki György. Uj Idők. II. 571—572. l. — Rédey Tivadar. Nkelet. 1084. l. — M. Színpad. 296—298. sz. — Vajthó László. Prot. Szemle. 806. l. — (—ö.) Képes Krónika. 44. sz. — Szira Béla. Kath. Szemle. 901—902. l.
- Szentimrei Jenő.** A torockói menyasszony nacionáléja körül. M. Hirl. 254. sz.
- Román cenzura a Torockói menyasszony ellen. P. Hirl. 294. sz.
- Izsák Arnold.** Elborult csillagok alatt. (Novellák.) — Ism. Mult és jövő. 381. l.
- Jancsó Benedek.** *Kozocsa Sándor.* Jancsó Benedek, az irodalomtörténész. Jancsó Benedek Emlékkönyv. 47—51. l. — Ism. Tóth László. Századok. 294—295. l. — Spectator. Prot. Szemle. 571—572. l.
- Jankovics Marcell.** Hulló levelek. (Versek.) Pozsony. — Ism. P. Hirl. 155. sz.
- Jászai Mari.** *Lehel István.* Jászai Mari utolsó szerepe. 241 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 509. l.
- Kenedy Géza.** Jászai Mariról. Bp. Hirl. 193. sz.
- Jókai Mór.** Politikai beszédei. (Kiadja a magyar országgyűlés képviselőháza.) I—II. köt. CXXXIII, 299, (2); 414, (2) l. — Ism. Asztalos Miklós. M. Szemle. XII. 338—342. l.
- Dercze Lajos.** A debreceni színház megnyitása: Jókai és Jókainé. Debr. Szemle. 326—328. l.
- Dömötör Sándor.** A debreceni lunátikus élettörténetéhez. Debr. Szemle. 330—332. l.
- Hegyaljai Kiss Géza.** Jókai, a szerető testvér. Kálv. Szemle. 268. l.
- Kner.** Egy kis visszaemlékezés. Literatura. 84—85. l.
- Pánczél Lajos.** Petőfi és Jókai nyomában a 400 esztendő jubileumát ünneplő pápai főiskola falai között. Ujs. 180. sz.
- József Attila.** Döntsd a tőkét ne siránkozz. (Versek.) 48 l. — Ism. M. Szemle. XIII. köt. 4. sz. VIII. l. — Kálmán József. Szocializmus. 224. l.
- József Ferenc kir. hg.** Columbus. (Misztérium 11 képben.) Bemutatta a szegedi Városi Színház 1931 jún. 14. — Ism. V. G. Bpesti Szemle. 222 köt. 135—136. l. — Gál János. Nkelet. II. 665—667. l.
- Réti Sándor.** Beszélgetés egy főherceggel. A Hét. 5. sz.
- Justus Pál.** Az utak éneke. (Versek.) — Ism. Kálmán József. Szocializmus. 224. l.
- Kacsó Sándor.** Vakvágányon. (Regény.) I—II. köt. Brassó. 256, 206 l. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 196. l.
- Kaffka Margit.** *Tersánszky J. Jenő.* Kaffka Margit. Nyugat. II. 142—151. l.
- Kálnoki Izidor.** Vulpes. Ujs. 272. sz.
- Karinthy Frigyes.** Ónarekép. Nyugat. II. 497—500. l.

Károli Gáspár. Két könyv. 111 l. — Ism. Hegedűs Zoltán. Bpesti Szemle. 223 kötet. 158. l. — Fábrián István. Nkelet. 757—758. l. — Turóczi József. Nyugat. II. 179—180. l. — B. J. M. Nyelvőr, 117—118. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 173. esti sz.

Kassák Lajos. 1. *Megnőttek és elindultak.* (Regény.) — Ism. Németh László. Nyugat. II. 536—538. l. — (Ggy.) Szocializmus. 360—361. l. — (sz. l.) Ujs. 231. sz. — *Ébőczy Jenő.* Magyarság. 248. sz. — 2. 35 vers. — Ism. József Attila. Korunk. 668—671. l. — 3. *Egy ember élete.* Második rész. I—III. köt. — Ism. Esti Kurir. 284. sz. — P. Hirl. 283. sz.

b. gy. A fiatalok sorsa. Népszava. 259. sz.

Katona József. 1930. évi Katona-émléklap. Kecskemét. — Ism. Napkelet. II. 655. l.

Hajnóczy Iván. Bánk bán a kolozsvári pályázaton. Napkelet. 854—856. l.

Kerecsényi Dezső. Katona József színi utasításai. Irodalomtört. 229—237. l.

Waldapfel József. A Bánk bán történetéhez. IK. 385—409. l.

Waldapfel József. Katona József és Veit Weber Tugendspiegele. IK. 38—52.; 166—178. l.

Waldapfel József. A Borzasztó torony forrása. IK. 470—479. l.

Az Estve c. költemény szerzője. M. Könyvszemle. 193—194. l.

Kazinczy Ferenc. Fogóságom naplója. Sajtó alá rendezte: Alszeghy Zsolt. 189 l. — Ism. B. R. Századunk. 437—439. l. — K. Nemz. Ujs. 289. sz.

Alszeghy Zsolt. Kazinczy Ferenc. Élet. 353—357. l.

Arion. Kazinczy, a forradalmár. Népszava. 193. sz.

Berzeviczy Albert. Kazinczyról. Bpesti Szemle. 223. kötet. 161—165. l. és Pásztortűz. 397. l.

Bisztray Gyula. Széphalom százéves halottja. M. Szemle. XIII. kötet. 144—152. l.

B. R. Kazinczy. Századunk. 437—439. l.

Darnay Kálmán. Kazinczy békejobbját nyújtja Kisfaludynak. Magyarság. 190. sz.

D. J. Az 1811-i nagy pénzügyi válság Kazinczyék levelezésében. Magyarság. 196. sz.

Emödi László. Kazinczy-émlékünnep a múltban. Magyarság. 194. sz.

Hegylajai Kiss Géza. Mikor halt meg Kazinczy? Bp. Hirl. 177. sz.

Hegylajai Kiss Géza. Kazinczy Ferenc a zemplén-vármegyei levéltárban. Képes Krónika. 36. sz.

Halász Gábor. Kazinczy emlékezete. Napkelet. II. 693—704. 795—800. l.

Hevesi András. Kazinczy példája. Nyugat. II. 393—395. l.

Horváth János. Kazinczy emlékezete. Bpesti Szemle. 223. kötet. 166—190. l.

Ignotus. Kazinczy vége. M. Hirl. 196. sz.

Jenő József. Kazinczy és a nemzeti gondolat. Szocializmus. 282—284. l.

Juhász Géza. A «Literátor» Debrecenben. Nyugat. II. 677. l.

Kardos Albert. Kazinczynak rendes, másnak különös. M. Nyelvőr. 120—121. l.

Kardos Albert. Miben volt az újtó Kazinczy maradi? M. Nyelvőr. 125—130. l.

Kardos Albert. Ott volt-e Kazinczy a Csokonai temetésén? Debr. Szemle. 328—330. l.

Ligeti Ernő. Az érsemlyéni Kazinczy-ünnepségek. Pásztortűz. 435—436. l. *Márfy Oszkár.* Il centenario di Francesco Kazinczy. Convivium. (Torino). 623—625. l.

Nyáry László. A százév előtti nagy kolerajárvány. Magyarság. 162. sz.

Sós Endre. Kazinczy és Ady. M. Hirl. 188. sz.

Vajthó László. Kazinczy világa. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. X. kötet.) 190 l. — Ism. Schöppflin Aladár. Nyugat. II. 667—668. l. — Halász Gábor. Napkelet. 1038—1040. l. — M. Hirl. 246. sz.

Kazinczy emlékünnep. Nyugat. II. 434—435. l.

Kazinczy Ferenc kiadatlan leveleiből. Magyarság. 219. sz.

- g. M. Hirl. 180. sz. — *Gáspár Jenő*. Képes Krónika. 34. sz. — *Gergely István*. Bp. Hirl. 190. sz. — *Hevesi András*. 8 Órai Ujs. 189. sz. — *Ignotus Pál*. Esti Kurir. 190. sz. — *Kardos Albert*. M. Nyelvőr. 95—98. l. — *Kárpáti Aurél*. P. Napló. 190. sz. — *K. J. Magyarság*. 190. sz. — *Kosztolányi Dezső*. Uj Idők. II. 189—190. l. — *Nagy Miklós*. M. Kultúra. 161—164. l. — (ö.) Uj Nemz. 190. sz. — *Rass Károly*. Erd. Múz. 217—223 l. — *Rónay Mária*. Literatura. 124—127. l. — *Schöppflin Aladár*. Nyugat. II. 305—306. l. — *Karl Sebestyén*. P. Lloyd 189. reggeli sz. — *Spectator*. Erd. Helikon. 572—576. l. — (-thy.) P. Hirl. 190. sz. — *Vályi Nagy Géza*. Levente. 316—317. l. — *Vándoryné Kövér Ilona*. Vasárnap. 334—336. l.
- Kazinczy Gábor**. *Gulyás József*. Kazinczy Gábor levelei Lévay Józsefhez. IK. 335—365, 454—469. l.
- Gulyás József*. Kazinczy Gábor levele Dókus Józsefhez. IK. 469 l.
- Kelen László**. Bocásd a szélnek. (Versek.) — Ism. Esti Kurir. 271. sz.
- Kellér Andor**. Negyven hotelszoba. (Regény.) Pozsony. — Ism. M. Hirl. 180. sz.
- Keresztes Lajos**. Messiások sorsa. (Versek.) — Ism. Tuba Károly. Népszava. 171. sz.
- Kis Ferenc**. Igy vagyunk együtt. Versek. — Ism. (Ny.) Szocializmus. 225—226. l. — Fenyő László. Nyugat. II. 315. l.
- Kisfaludy Károly**. *Márffy Oszkár*. Il centenario di un poeta Ungherese. Convivium. (Torino) 1930. 143—145. l.
- Speneder Andor*. Kisfaludy Károly. (1930) 121 l. — Ism. (A. B.) Ung. Jahrb. 308 l.
- Kisfaludy Sándor**. Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Kézirathól bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta Gálos Rezső. XII., 626 l. — Ism. Hamvas József. Prot. Szemle 797—798. l.
- Fóra József*. Kisfaludy Sándor ifjúkori költeményei. Győri Szemle (1930). 311—320. l.
- Kisfaludy Sándor** színháza. Bp. Hirl. 152. sz.
- Kiss Ferenc**. *Kárpáti Aurél*. Kiss Ferenc III. Richárdja. Nyugat. II. 117—120. l.
- Kiss József** Költeményei. Összeválogatta: Rubinyi Mózes. I—II. köt. — Ism. Ujs. 289. sz.
- Prager Ferencné*. Kiss József emlékezete. Mult és jövő. 394—395. l.
- Kiss Menyhért**. Mézeskalács-szív. (Elbeszélések.) 178 l. — Ism. Pitroff Pál. Kath. Szemle 720. l.
- Kocsis László**. Mindennapi kenyérünk. (Versek.) Pécs. 104 l. — Ism. Gyergyai Albert. Nyugat. II. 113. l. — (l. i.) Uj Nemz. 184. sz. — (ö.) Képes Krónika. 32. sz. — *Gábrriel Asztrik*. Élet. 291—292. l. — *Brisits Frigyes*. Kath. Szemle 558—559. l.
- Kolozs Gyula**. Aforizmák. 68 l. — Ism. Nagy Miklós. M. Kult. 150. l. — P. Lloyd. 149. esti sz.
- Komáromi János**. 1. Ordások. (Hősi regény a 17. század végéről.) 344 l. — Ism. (—s.) Nkelet. 1037—1038. l. — *Borbély István*. Páosztortűz 565—566. l. *Tertius*. Kálv. Szemle 369. l. — *Kucug Balázs*. U. o. 369—370. l. — P. Hirl. 248. sz. — M. Hirl. 243. sz. — II. — *Magyarság*. 231. sz. — *Karl Sebestyén*. P. Lloyd. 244 reggeli sz. — *Kállay Miklós*. Nemz. Ujs. 248. sz. — 2. *A pataki diákok*. (Regény.) — Ism. 8 Órai Ujs. 288. sz. — 3. *Teri*. (Roman.) Aus dem Ungar. übertr. v. Alex. v. Sacher-Masoch. (Berlin.) 179 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 311 l. — 4. *He, Kosaken!* (Roman.) Aus dem Ungar. übertr. v. Alex. v. Sacher-Masoch. (Berlin.) 191 l. — Ism. u. o.
- Komáromy József**. Morfium. (Versek.) 116 l. — Ism. Literatura. 108. l.
- Komlós Aladár**. A néma örült arca. (Versek.) — Ism. V. T. M. Hirl. 293. sz. — V. K. Ujs. 292. sz. — Esti Kurir 274. sz. — P. Lloyd 277. esti sz.
- Kornai István**. Dalok a néhai császárvadászról. (Versek.) — Ism. Tuba Károly. Népszava. 171. sz.
- Kossuth Lajos**. *Balassa József*. Kossuth Amerikában. (1851—52.) 128 l. — Ism. (b. m.) Esti Kurir. 288. sz. — P. Hirl. 245. sz. — Ujs. 248. sz.

- Hegyaljai Kiss Géza.* Kossuth. (Élet és jellemrajz.) I—II. köt. Miskolc. (1928) 190, 206 l. — *Ism. Tóth Lajos.* IK. 370—371. l. — *Klein Gáspár.* Theolog. Szemle. 378—380. l.
- Hegyaljai Kiss Géza.* Kossuth Lajos mint pataki jurátus. P. Hirl. 174. sz.
- Hegyaljai Kiss Géza.* Kossuth Lajos a hamis népszámlálásról. P. Hirl. 248. sz.
- Spectator.* Kossuth az ígélet földjén. Erd. Helikon. 772—782. l.
- Szilády Zoltán.* Megtalálták Kossuth házat Vidinben. P. Hirl. 293. sz.
- Viszota Gyula.* Kossuth Lajos levelei a Budapesti Évlapok ügyében. (II. közl.) IK. 313—323. l.
- Zsolt Béla.* Kossuth Amerikában. M. Hirl. 248.
- Kossuth Lajos ismeretlen levele egy néptanítóhoz. P. Hirl. 231. sz.
- Kovács László.** Történet a férfiről (Novellák.) Kolozsvár. 130 l. — *Ism. (B. Sz.) Ung. Jahrb.* 311. l.
- Kovácsnay Erzs.** Asszony és feleség. (Regénev.) 130 l. — *Ism. Mérey Ferenc.* Napkelet. 977—978. l.
- Krúdy Gyula.** Festett király. (Tört. regény.) 288 l. — *Ism. Diarium.* 75. l.
- Krúszelyi Erzsébet.** Magamról. Pásztortűz. 445—446. l.
- Kulinyi Ernő.** A szép királyné férje. (Tört. regény.) — *Ism. Lőrinczy György.* Bpesti Hirl. 168. sz.
- Kuncz Aladár.** 1. Fekete kolostor. (Regény.) I—II. köt. — *Ism. Bisztray Gyula.* M. Szemle. XIII. köt. 35—40. l. — *Esti Kurir.* 181. sz. — *Reményik Sándor.* Nkelet. 838—841. l. — *Benedek Marcell.* Prot. Szemle. 565—567. l. — *Poszonyi László.* M. Kult. 235—236. l. — *Szántó Rudolf.* P. Napló 156. sz. — *Lakatos Imre.* Erd. Helikon. 551—552. l. — 2. Felleg a város felett. (Regény.) Kolozsvár. 205 l. — *Ism. Rédey Tivadar.* Prot. Szemle. 775—777. l. — *Kovács László.* Erd. Helikon. 725—727. l.
- Benedek Marcell.* Utóirat egy kritikához. Erd. Helikon. 506. l.
- Ernst Jekelius.* Erdélyi szász író Kuncz Aladáról. Erd. Helikon. 823. l.
- Szentimrei Jenő.* Helikon a Fekete kolostorban. Erd. Helikon. 533—534. l.
- Tamási Aron.* Rejtélyes játék. Erd. Helikon. 546—549. l.
- Trócsányi Zoltán.* Kuncz Aladár a báró Eötvös-kollégiumban. Erd. Helikon. 536—541. l.
- Román kritika Kuncz Aladáról. Nyugat. II. 123—124. l.
- Első mesterem. Pásztortűz. 339—340. l.
- Kuncz Aladár kézírása. Erd. Helikon. 526. l.
- Áprily Lajos.** Erd. Helikon. 503—505. l. — **Bartalis János.** Erd. Helikon. 524—525. l. — **Gaal Gábor.** Korunk. 583—585. l. — **Hunyady Sándor.** Erd. Helikon. 510. l. — **Isac Emil.** Erd. Helikon. 660—661. l. — **Dr. Kemény János.** Erd. Helikon. 511—512. l. — **Kisbán Miklós.** Erd. Helikon. 497—498. l. — **Kós Károly.** Erd. Helikon. 543—544. l. — **Kovács Dezső.** Erd. Helikon. 530—531. l. — **Kovács László.** Erd. Helikon. 512—514. l. és Pásztortűz. 337—338. l. — **Laczkó Géza.** Erd. Helikon. 518—524. l. — **Ligeti Ernő.** Erd. Helikon. 507—510. l. — **Makkai Sándor.** Erd. Helikon. 500—502. l. — **Miklós Jenő.** Magyarság. 152. sz. — **Molter Károly.** Erd. Helikon. 545. l. — **Móricz Zsigmond.** Nyugat II. 36—37. l. — **Németh Andor.** Erd. Helikon. 542. l. és *Literatura.* 172—173. l. — **Nytrő József.** Erd. Helikon. 553. l. — **Reményik Sándor.** Nkelet. 764—765. l. — **Spectator.** Erd. Helikon. 527—529. l. — **Török Sophie.** Nyugat. II. 102—104. l. — **Heinrich Züllich.** Erd. Helikon. 532—533. l. — Pásztortűz. 347. l.
- Kupcsay Felicián.** Gyilkosság a Magány-utcában. (Elbeszélések.) — *Ism. K. L. Nyugat.* II. 182. l.
- Kürti József.** Magyar fejek. Képes Krónika 29. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.